

KOVALOVSZKI JÚLIA

TELEPÜLÉSÁSATÁSOK TISZAESZLÁR -

BASHALMON

/BRONZKOR, III-IV. ÉS XI-XIII. SZÁZAD/

FONTES
ARCHAEOLOGICI
HUNGARIAE

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

KOVALOVSZKI JÚLIA

TELEPÜLÉSÁSATÁSOK TISZAESZLÁR-

BASHALMON

/BRONZKOR, III-IV. ÉS XI-XIII. SZÁZAD/

A szerző, a Magyar Nemzeti Múzeum Középkori Osztályának munkatársa, 1962-ben egy Árpád-kori magyar falu tervszerű feltárását kezdte meg Tiszaeszlár határában. Az 1241. évi tatárjárás korában elpusztult falu élete a honfoglalás korában kezdődött. Az ásatás célja elsősorban az volt, hogy a megtelepedés folyamatára és a korai településviszonyokra fényt derítsen. A feltárásokon gazdagon bontakozott ki a falu képe: házak, műhelyek, gazdasági építmények, árkok stb. kerültek elő. A változatos tárgyi emléanyag közvetlenül vallott a lakosság mindennapi életéről.

Ásatás közben derült ki, hogy a középkori falu területe évezredekkel korábban is lakott hely volt. Egy bronzkori település maradványai és egy III-IV. századi császárkori falu emlékei is feltárássra kerültek. Ez utóbbi az első nagyobb ilyen korú ismert településrészlet az Alföldön.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

FONTES ARCHAEOLOGICI HUNGARIAE

ADIUVANTIBUS

L. CASTIGLIONE · L. GEREVICH · I. KOVRIG
GY. LÁSZLÓ · A. MÓCSY · E. PATEK

REDIGIT

I. HOLL

AEDES ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
BUDAPESTINI MCMLXXX

TELEPÜLÉSÁSATÁSOK TISZAESZLÁR-BASHALMON

(BRONZKOR, III—IV. ÉS XI—XIII. SZÁZAD)

KOVALOVSZKI JÚLIA

TELEPÜLÉSÁSATÁSOK TISZAESZLÁR-BASHALMON

(BRONZKOR, III—IV. ÉS XI—XIII. SZÁZAD)

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST 1980

ISBN 963 05 2317 5

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1980

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

Felelős szerkesztő: Török Tivadarné — Borítóterv: Kovács Tibor — Műszaki szerkesztő: Löblin Judit

AK 1013 k 8083 — Terjedelem: 13,5 (A/5 ív) + 2 db melléklet — HU—ISSN 0324—2420

80.7687 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

Printed in Hungary

MÉRI ISTVÁN *emlékének*

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	9
A bashalmi ásatás	15
Az őskori település	15
A császárkori település	18
A császárkori temető	28
Az Árpád-kori település	29
Az Árpád-kori temető	48
Összefoglalás	53
Rövidítések	55
Jegyzetek	57
Táblák	63
Zusammenfassung	101

A tisztaeszlar-bashalmi ásatások célja egy XI–XIII. századi magyar falu feltárása volt. Ilyen értelemben a más korból származó objektumok mint „melléktermékek” kerültek elő. Az ásatáson valamennyi megfigyelhető jelenséget egyforma gonddal kezeltük, a feldolgozásban azonban inkább a munka eredeti célja érvényesült, vagyis a középkori településsel és a vele kapcsolatos kérdésekkel foglalkozunk részletesebben.

A feltárt bronzkori településmaradványok csaknem szórványosnak tekinthetők, így alig jelentenek többet, mint egy újabb lelőhelyet az ún. nyírségi csoport elterjedési területén.

Más a helyzet a császárkori emlékekkel. E korból ugyanis itt van az első feltárt nagyobb összefüggő településrészlet az Alföldön, amelyet önmagában is értékelni lehet. Még fontosabb, hogy az ásatás nagyobb összefüggések felismeréséhez is jelentős adatokat szolgáltatott. Elsősorban a földbe ástott házak, a szabadban levő kemencék stb. kialakulására és elterjedésére gondolhatunk, amely a császárkori falusi lakosság életmódjának az Árpád-korhoz való hasonlóságát is sejteti. Hazai összehasonlító anyagunk azonban e korból egyelőre kevés ahhoz, hogy jelentőségüknek megfelelően értékelhessük a feltárt objektumokat.

A XI–XIII. századi településen végzett munka valójában csak a kezdetét jelentette egy nagyarányúra tervezett feltárásnak, amelynek kibontakozását az objektumok változatossága, a leletanyag gazdagsága és sokrétűsége alapján később joggal várhattuk. A munka félbeszakadása miatt a település egészének áttekintéséről sajnos le kellett mondanunk. Ennek ellenére az ásatás sok új adattal gazdagította az Árpád-kori falvainkról kialakuló képet.

A faluásatás része volt a háború után fokozatosan kibontakozó tervszerű középkori falukutatásoknak. Az előzményekkel itt nem foglalkozom, ezekről kitűnő összefoglalások jelentek meg.¹ Úgy vélem azonban, szükséges néhány dologra rámutatnom, hogy világosabban érzékeltessem, honnan kellett elindulniuk azoknak a kutatóknak, akik középkori falvaink írott források, nyelvészeti adatok, néprajzi hagyományok stb. alapján csak részben ismerhető vagy egyáltalán nem tanulmányozható emlékeinek régészeti feltárását tűzték maguk elé célul. Munká-

juk alapján egyre hitelesebben bontakozik ki a falvak népének egyszerűségében is sokrétű anyagi és szellemi műveltsége.

A középkori régészeti falukutatás lényegében történeti néprajz. Anyaggyűjtését azonban régészeti módszerekkel valósítja meg. A korábbi korszakok régészeti kutatásaival közös vonása, hogy a napfényre kerülő emlékek a mindennapi élet egész területét felölelik, tehát a települések és temetők kutatása, az anyagi és szellemi műveltség javainak megismerése egyaránt e munka körébe tartozik. Elűtő sajátossága viszont, hogy — nem tekintve a korábbi idők (a római kor kivételével) nagyrészt szórványos írott adatait — egyre gazdagodó írásos forrásanyag áll rendelkezésére, amely a társadalmi fejlődés előrehaladásával nemcsak számban gyarapszik, hanem belső tartalmában is részletesebbé, sokrétűbbé válik. Ezt kiegészítik még a régi térképek, ábrázolások, mai határnevek stb. adatai is. A középkori falvak kutatójának tehát lehetősége van, de kötelessége is, hogy az írott és egyéb forrásanyagot a felkutatott tárgyi emlékekkel egybevesse.

A faluásatónak tájékozottnak kell lennie a néprajz területén is, hogy a jelenségeket felismerje, megfigyeléseit jól rögzítse, majd helyesen értelmezze, vagyis a terepen és a feldolgozásban egyaránt helytállhasson. — Amíg azonban a néprajzos a jelenségeket — de a tárgyi emlékeket is — szerkezetükben, összefüggésükben láthatja, a szellemi hagyományt (népdalt, mesét stb.) élőszó alapján feljegyezheti, hangszalagra rögzítheti, a munkafolyamatokat filmen, fényképeken végigkísérheti, menet közben feljegyezheti s mindezt szükség esetén általában meg is ismételheti, addig a régész előtt az ásatás közben csupán egyszer megfigyelhető jelenségek, néma s amellet hiányos — túlnyomórészt maradandó anyagú — tárgyi emlékek állnak az egykori élet teljességének felidézésére, amit a rokontudományok párhuzamainak tanúsodásaival egészíthet ki.

Mindezekkel számoltak azok a szakemberek, akik a 40-es évek végén a középkori település-feltárásokat megkezdtek. Az ásatások új eredményeinek felmutatásával párhuzamosan alakították ki a kutatás korszerű elvi és gyakorlati szempontjait és dolgozták ki a faluásatások módszereit. Még a kutatások-

kal összefüggő új fogalmak egy részét is meg kellett teremteniük és ismertté tenniük.

Ugyanakkor — minden előzmény nélkül — sürgősen meg kellett kezdeni a középkori régészettel foglalkozó szakemberek egyetemi képzését is.

Lássuk tehát kissé közelebből, hogyan bontakozott ki és az évek, évtizedek folyamán hogyan bővült, gazdagodott az a munka, amelyet szinte az alapok lerakásával kellett kezdeni.

Középkori falvaink rendszeres kutatását a Magyar Tudományos Akadémia régészeti tervének szervezéseként a 40-es évek legvégén a Teleki Pál Néptudományi Intézet munkaközössége indította meg, majd a Történeti Múzeum valamivel később megalakuló Középkori Osztályának kutatói folytatták.

Az első összefoglaló tervet a Néptudományi Intézetben különböző szakterületek kutatóinak (történész, településtörténész, nyelvész, néprajzos, régész) munkaközössége készítette. A lehetőségekkel számoló munkaterv meghatározta a legsürgősebb tennivalókat, ugyanakkor messze előremutató távlatokat is nyitott a kutatás előtt. A falukutatások tervezésénél figyelembe vették a falvak időrendi, gazdasági, társadalmi, etnikai szempontjait. Ezen belül számoltak egy-egy kisebb földrajzi vagy néprajzi tájegység részletesebb vizsgálatával.²

A tervek természetesen az idők folyamán némiképpen módosultak, életrevaló gondolatok sajnos elsikkadtak és jóvátehetetlenül szertefoszlottak. Ilyen volt pl. a XV–XVI. századi alföldi falvak területének és belső elrendeződésének ásatások nélkül, szintvonalas felméréssel való hozzátétőleges rögzítése. Az egymásra épülő házak omladékának dombjait elegyengető, rétegeit szétromboló mélyszántások — a késő középkori falvak hiteles feltárásához hasonlóan — a felméréseket is egyre inkább lehetetlenné teszik. Viszont a későbbiekben a feladatok gazdagodására, finomodására, árnyalódására, időben és munkaterületben való kiszélesedésére is sor került.

A településekre vonatkozó írott forrásanyagot számba véve, egyelőre egy-egy kiválasztott területen indult meg a részletes terepbejárás (a Nagy- és Kiskunságon, az Észak-Dunántúlon, Békés megyében, majd a Sárközben stb.).

A terepbejárásoknak kettős célja volt:

1. Régészeti települési adattár megteremtése.
2. Teljes feltárára alkalmas faluhely kiválasztása és ott az ásatás megindítása.

1. A régészeti települési adattár létrehozására irányuló erőfeszítések akkor csak részletekben valósulhattak meg, de még így is sokrétűen kiaknázható eredményeket hoztak, és elősegítették a munka kibontakozását és előrehaladását.

a) Már az első tudományosan előkészített terep-

bejárás tapasztalatai a Nagykunságon — többek között — határozottan megerősítették azt a korábbi elgondolást, hogy feltétlenül szükség van a magyar föld régi vízrajzi állapotát tükröző alaptérképekre. Csak ezek alapján értelmezhető a mai földrajzi környezetben sokszor látszólag szabálytalan összevisz-szaságban települt régi falvak helye, amelyeket egykor árterek, mocsarak, erdők stb. határoltak meg.³ Ez a szempont a további terepbejárásoknál is érvényesült. Nemcsak új lelőhelyek felkutatása indult meg, hanem középkori falvaink különböző gyűjteményekben őrzött tárgyi emlékeanyagának számbavétele is.⁴

b) A terepbejárások világosan elárulták, hogy sokkal több település van — főként az Árpád-korban — egy-egy területen, mint amennyiről az írott források beszámolnak. Különösen szembeűnő volt ez pl. Orosháza környékén, ahol az írott források hiánya miatt a X–XIII. századi állapotokat feltűntető térképen óriási fehér folt tátong.⁵ Terepbejárással ugyanott az Árpád-kori falvak tömegét sikerült felkutatni (20 × 30 km-es területen 43 falut).⁶ Ez is megmutatta, hogy az írott források ilyen jellegű hiányai bizonyos vonatkozásban régészeti módszerekkel pótolhatók. Egyúttal azt is elárulta — igazolva Méri István korábbi, másutt tett megfigyelését —, hogy az Árpád-kori települések — a késő középkoriakat messze meghaladó sűrűségben — egymástól 1,5–4 km-re sorakoztak.⁷ Idők folyamán a terepbejárások módszere is finomodott. A felszínről összegyűjtött leletanyag korának árnyaltabb meghatározása alapján megkísérlelhető a települések keletkezésének és pusztulásának keltezése is.⁸

c) A különböző vidékek terepbejárásain a felszínről gyűjtött s a vidéki múzeumokban őrzött tárgyi leletek vizsgálata alapján derűlt ki, hogy a honfoglaló magyarság által megszállt területet egy jellegzetes edényfajtának, az agyagűstnek az elterjedése is mutatja, s így ezt a magyarsághoz kapcsolható edénynek határozhatták meg.⁹

d) A terepbejárások nemcsak a középkori falvak hálózatának, hanem más korú lelőhelyek összefüggéseinek kirajzolódását is mutatták. A fiatal szakemberek képzése szempontjából is nagyon hasznos volt, hogy a munkába az Eötvös Loránd Tudományegyetem is bekapcsolódott, és a tanszék egy-egy kisebb terület terepbejárásának korok szerinti vázlatos feldolgozását egyetemi szakdolgozatok témájaként tűzte ki (Tiszazug, Szentés környéke, Bodrogköz, Szentendrei-sziget, Pilis vidéke, Békés megye egyes területei stb.).¹⁰

Mindezeknek a korábbi terepbejárásoknak az eredményei is beépűlenek a készűlő országos régészeti topográfiába, melynek kötetait az MTA Régészeti Intézete és a területileg illetékes múzeumok szakemberei készítik.

A topográfiában fokozatosan közreadott gazdag forrásanyag értékelésétől remélhetjük — többek között — az ország középkori településtörténetének szintézisét is. Első kitűnő kísérlet e munkálatok alapján Veszprém megye középkori településtörténetének sokat ígérő vázlata.¹¹ Az írott forrásokkal való egyeztetés lehetőségét „Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza” c. mű — egyidejűleg, de sajnos nem azonos megyékről — készülő kötetei nyújtják.

2. A terepbejárások kezdettől fogva azt a célt is szolgálták, hogy a megismert faluhelyek közül a feltárássra legalkalmasabbat ki lehessen választani. A feltárások célja pedig az volt — s ma is az —, hogy a települések szerkezetét, építményeit koronként és területenként megismerjük, vagyis egy-egy települést teljesen feltárjunk. Erre a célra olyan települést kellett — s kell ma is — kijelölni, amely rövid életű volt, így kevesebb benne az egymásra rétegződés, szabad, tehát hozzáférhető helyen fekszik, ezenkívül írott adatokkal is azonosítható, vagy különleges szempontból alkalmas bizonyos települési stb. kérdések megoldására.¹²

Az első tervásatás, a Nagyikunsgában levő késő középkori Móric nevű falu feltárása — amelyhez később a Duna—Tisza közén Nyársapáté is csatlakozott — a teljes feltárás igényével 1950-ben kezdődött meg.¹³ E munkával csaknem egyidőben került sor a tiszai erőmű építésével kapcsolatban — hazánkban az első Árpád-kori falu, Tiszalök-Rázom — leletmentésből kibővülő nagyarányú ásatására is.¹⁴ A rendkívül nehéz körülmények között megvalósult első hiteles Árpád-kori faluásatásunk — éppúgy, mint a móríci késő középkori falu feltárása — irányt mutató és forrásértékű a megfigyelések és az emléktanyag (házak és más építmények, árkok, vermek, egymásra települések, temetők helye, tárgyi leletek stb.) tekintetében egyaránt.

E két ásatás tapasztalatainak és eredményeinek összefoglalása a falukutatók elvi és gyakorlati szempontjaira is kitérhetett. A Régészeti Kézikönyv I. kötetében Méri István a középkori falufeltárások kibontakozó munkamódszeréről a fenti ásatások alapján adott számot.¹⁵

A faluásatásokon a magyar államalapítást megelőző időből származó leletek és településjelenségek is gyakran előkerültek. Korai falvaink külső- és templom körüli temetőinek időbeli tisztázása is lényegében már a kutatás elején megtörtént.¹⁶ Így érelődött a gondolat, hogy korai falvaink kutatását a honfoglalás kori és szláv kutatásokkal egyeztetni kell. Az előrehaladást segítette, hogy sor került a honfoglaló magyarok, illetve az itt talált népek temetőiből származó hagyatékának összegyűjtésére, a lelőhelyek azonosítására és corpus-szerű kiadására.¹⁷ Ezzel párhuzamosan — régi időkre visszanyúló előzmények után¹⁸ — a honfoglaló magyarság

temetőiben tükröződő társadalmi rétegződésének világosabb megfogalmazása is megtörtént: vagyis hogy a lovas sírokkal jellemzett kis létszámú rangos temetőben a magyarság előkelői, a népes X—XI. századi temetőben pedig a velük függőségi viszonyban levő, nagyrészt szintén magyar köznépi csoportok temetkeztek.¹⁹ Mindezek megerősítették a feltevést, hogy a népes temetők környezetében megtalált falvakban kereshetjük a települések X. századi magját is.

Így került sor a településkutatásokra az ismert X—XI. századi temetők környezetében az Alföldön Csongrád, Békés, illetve Szabolcs megye egyes vidékein, továbbá a Kisalföldön is.

A csongrád-felgyői település feltárása már a meginduláskor rendkívül érdekes eredményeket sejtetett. Az 1955 óta folytatott ásatás — bár eredményeit még nem ismerjük részletesen — a többi faluásatásokétól eltérő jelenségek felé is mutat. Korban messze visszanyúló, egymást követő települések rétegei bontakoznak itt ki. A nagy kiterjedésű, talán meg-megszakadó korai magyar település láthatólag nagyszabású árok-, illetve sáncrendszerhez igazodik. A település későbbi szakaszát valószínűleg a feltárt egyenes szentélyzáródású téglatemplom keltezi.²⁰

A Békés megyei terepbejárások közül a már említett Orosháza környékének településtörténeti jelentőségére részben már utaltam. Az előkészített településkutatás közvetlen régészeti eredményei a kisebb, szarvas-rózsási²¹ és elsősorban Méri István kardoskúti²² ásatásán bontakoztak ki. Ennek igazi jelentősége sem az ásatás méreteiben, hanem a megfigyelt jelenségek sokféleségében és sokrétűségében, továbbá a rájuk épülő széles körű összefüggések felismerésében van. A csupán előzetes jelentésnek szánt feldolgozás komplex módszere a jelenségeket az új megvilágításba helyezett hazai történeti, néprajzi, nyelvészeti stb. adatok, valamint a külföldi régészeti párhuzamok segítségével szolgáltatta meg. Árpád-kori falvainknak a településképből, a lakosság életmódjában mutatkozó jellegzetességeire is felhívta a figyelmet, amelyek — éppen a szovjetföldi párhuzamok alapján — a magyarság honfoglalás előtti szállásterületeihez kapcsolhatók. Ez a következtetés — amely az ásató Méri István kezdettől képviselt szemléletéből fakadt — elveti a magyarság régebbi teljes lovasnomád elméletét, és a régészeti településkutatók sajátos módszerével más oldalról világítja meg a történettudomány újabban elért hasonló eredményeit.²³

A honfoglalás kori kis létszámú temetőben bővelkedő szabolcsi vidéken — Bashalom határában — a felgyőihez hasonlóan teljes feltárás igényével 1962-ben megkezdődött egy Árpád-kori falu ásatása. A falu kiválasztását indokolta, hogy a közelében feltárt két kis létszámú rangos honfoglalás kori

temetőn kívül a falu XI–XII. századi köznépi temetőjének — sőt egy avar temetőnek — a helyét is ismerjük. Reméltük tehát, hogy a település életét a honfoglalás korától nemcsak előrehaladva a falu pusztulásáig, hanem korban visszafelé is nyomon követhetjük.²⁴ A munkálatok azonban 1966 óta objektív okok miatt sajnos nem folytatódhatnak. Az eddig elért eredmények részletesebb ismertetésére kerítünk majd sort a későbbiekben.

A bashalmi ásatással egyidőben nem honfoglalás kori lovas temetőkhöz kapcsolódó, hanem a korai oklevelekből ismert, a későközépkor folyamán is nyomon követhető, sőt ma is létező Békés megyei Doboz falu határában — a terepbejárások alapján feltérképezett²⁵ — öt korai település közül megkezdődött a szabad területen hozzáférhető, igen korán, talán már a XI. században elpusztult és valószínűleg sokkal korábbi időkre visszanyúló életű település feltárása. A most is folyamatban levő ásatásokon eddig megismert jelenségek arra vallanak, hogy itt árokrendszerekkel tagolt X–XI. századi magyar településeinknek egy olyan változata bontakozik ki, ahol feltehetőleg a nomád téli szállásból kialakult állandó település és a nyári szállás emlékét őrző időszakos lakóhelyek egy helyen, de egymástól elkülönülve maradtak meg.²⁶ A települési összefüggések kérdéseit bonyolultabbá teszik a földházak között talált kora avarkori temető sírjai, közvetlen közelben pedig a faluval egykorú kis földvár is.²⁷

Sokat remélhetünk annak a legutóbbi időben kibontakozó országos méretű tervnek a megvalósításától, amely a nemzeti központok, várspánások, első megyeszékhelyek történeti és régészeti kutatását tűzte ki célul.²⁸ Ezekhez is hozzátartoznak ugyanis a szolgáló népek települései, temetői, amint azt pl. a visegrádi korai vár és a bazilita kolostor környezetében végzett várkerti nagyobb arányú leletmentő ásatás bizonyítja.²⁹

A feudális földesúri vagy egyházi központok műemléki munkálataival kapcsolatban már korábban megindult ezeknek a körük csoportosuló egykori falvakéval együtt végzett vizsgálata, amely a középkori gazdasági-társadalmi élet teljesebb keresztmetszetét adhatja. Az ország különböző vidékein végzett ilyen kutatások pedig az összehasonlítás lehetőségét is megteremtik.

Egy zárt tájegységnek, a nagyvázsonyi medencének a településtörténeti kutatásában a Kinizsi-vár és a pálos kolostor feltárásán és ezekkel együtt a vázsonyi plébániatemplom helyreállításán túl másik kolostor (Tálad) és vár (Zádorvár), valamint az egykor hozzájuk tartozó falvak felkutatása is megtörtént egy korábban megtalált honfoglalás kori temető helyének azonosításával együtt. A késő középkorban elpusztult Csepely templomromjának helyreállítására és a falu egy részének feltárására is sor került.³⁰

Hasonló elképzeléssel indult a kisvárdai vár és mezőváros, valamint környékének településtörténeti kutatása,³¹ majd a gyulai várhoz tartozó késő középkori Díter,³² legutóbb pedig a Sümeg közelében levő Sarvaly feltárása,³³ valamint a szabolcsi földvár körzetébe tartozó Kisfalud ásatása.³⁴ Ide sorolhatjuk azt a munkát is, amely a kesztői Magasok nevű helyen indult meg, de — sajnos — abbamaradt.³⁵ — A sort még számos kisebb-nagyobb feltárás felsorolásával folytathatnánk, amelyeknek eredményei nagyrészt még nem ismertek (pl. Balatonfelvidék: Dörgicse).³⁶

Nemcsak tervásatásokon haladt előre a középkori falusi nép életének megismerése, a próbaásatások, leletmentések eredményei is segítettek. Utóbbiak — mint láttuk — nemegyszer nagyobb méretűvé is terebélyesedtek (Tiszalök, Visegrád-Várkert). — A nagy állami beruházások (pl. a dunai vízmű) a részletesebb terepbejárások és ásatások anyagi feltételeit is megteremtették. A tiszai II. vízlépcső beruházása pl. más korok kutatásai mellett egy leletmentő faluásatást — Tiszaörvény — a teljesség igényével fellépő feltárás felé bővítette.³⁷

Amint az áttekintésből is kitűnik, a legújabbban meginduló, kevés számú ásatást nem tekintve (pl. Sarvaly, részben Tiszaörvény, legújabb: Szentkirály-Lászlófalva³⁸), a késő középkori faluásatások kissé háttérbe szorultak, pedig e falvak területét veszélyeztetik legjobban a földmunkák, mélyszántások. A feltárások elmaradásának oka elsősorban az, hogy kevés fiatal régész szakembert vonzottak a nagy fáradságot, hosszú éveig elhúzódó kitartó munkát és jelentős költségeket igénylő, látványos eredményekkel nem kecsegtető falukutatások.

A szakemberek hiánya különben Árpád-kori településeink kutatásainál is mutatkozik. Ezt a hiányosságot csak részben enyhíti az a technikai segítség, amelyet ásatásainkon igénybe veszünk (pl. szintvonalas és egyéb mérnöki felmérések, gépi földmunka stb.).

Ami az egyes településeket illeti: megközelítően teljes faluképet egyelőre csak a túrkeve-mórici és nyársapáti ásatás eredményezett. Ilyenek kibontakozását remélhetjük a most folyó, illetve a már befejezett, de még feldolgozás alatt álló nagy ásatásainktól (Felgyő, Doboz, Tiszaörvény, Sarvaly).

Árpád-kori falvaink — főleg az Alföldön — nagyméretűek és laza, szétszórtnak látszó szerkezetűek. Ennek ellenére egyes helyeken egymásra rétegződések is megfigyelhetők. Belső tagolódásuk, különösen a korai időkben, láthatólag általában árokrendszerekhez igazodott. A hozzájuk tartozó temetők korábban a településen kívül, később rendszerint azon belül, a templom körül vannak. Mindkettő az Árpád-korban szegényes leletanyagú, a korhatározó pénzek emelik jelentőségüket.

A késő középkorban — melyet tárgyamhoz igazodva most csak futólagosan említek — a falvak tájegységeként is inkább eltérhetnek méretben, településrendben stb. Az Alföldről ismert lakóházak rendszerint hosszan elhúzódo sorokba tágasan rendeződtek, valószínűleg a megszilárduló telekrendszerhez igazodva, esetleg századokon át ugyanazon a helyen épültek fel újra meg újra. A dunántúli települések zártabbaknak és kisebbeknek is látszanak, mint az alföldiek.

A falu központjában, rendszerint kiemelkedő helyen álló falusi templomok stíluskorszakokra jellemző alaprajzainak és kiképzésének különböző változatait elsősorban az OMF munkálataiból ismerhettük meg. A lakosság lélekszámának változásával kapcsolatos különböző átépítések, bővítések is tanulmányozhatók. Sok helyen ismerjük a templom körüli temetőt körülvevő fal különböző megoldásait (Csepely,³⁹ Ecsér,⁴⁰ Ács⁴¹ stb.) vagy az egyszerű körárkot (Kardoskút,⁴² Tiszaörvény⁴³).

A késő középkori templom körüli temetők sírjai a XIV. századtól gazdagabbakká válnak, de leletanyaguk elsősorban a viselettel függ össze (Mohács-Cselepaták,⁴⁴ Nyársapát,⁴⁵ Túrkeve-Móric,⁴⁶ Tiszaörvény,⁴⁷ Kisnána⁴⁸ stb.) Pénzek itt is vannak a sírokban, de ritkábban. A különböző koporsós sírok viszont gyakoribbak.

*

Az Árpád-kori falvakból egyelőre általában egy helyiségből álló, lépcsős lejáratú, földbe ásott házakat ismerünk. (A XII. század elejére keltezhető kettéosztott földház került elő Kardoskúton.) Ezeknek ágasfás, szelemenenes nyeregtetejük volt. Minden ház hátsó sarkában kemence állt, amelyet agyagból, illetve kőből építettek, vagy a ház falába vájták be. A házak berendezésére a földbe vert karók vagy a padlóba mélyedő gödrök utalnak, egyetlen helyen került elő eddig földpadka (Répcevis⁴⁹). Nagyobb méretű, félig földbe ásott, téglafalú, rangosabb, XIII. századi ház maradványa — cölöpszerkezetű toldással — kivételnek számít (Kardoskút⁵⁰). — Egyelőre kevés régészeti adatunk van az Árpád-kori írott forrásokból ismert faházakra (Fonyód⁵¹), és szinte semmit sem tudunk a bizonyára meglevő egyéb felszíni építményekről. Ilyen más jellegű építményekre lehet következtetni a csongrád-felgyői ásatások eddigi rövid beszámolóiból.⁵² Ilyeneket sejtetnek a dobozi ásatáson feltárás alatt levő település külső környezetében talált nyomok is.⁵³

Árpád-kori falvaink jellegzetes építményei a földházaktól független földbe vajt, szabadban levő nagy sütő-, szárító-, füstölő- stb. kemencék.⁵⁴ Ezekon kívül különböző gazdasági jellegű építmények (istálló, vermek, kutak) is előkerültek már, de akad

olyan is, amelynek rendeltetése még ismeretlen (lásd alább a bashalmi ásatás feldolgozásában).

A földbe ásott építmények között műhelyek is voltak, így szövőház (Tiszalök-Rázom⁵⁵), edényégető (Hács-Béndekpuszta⁵⁶), vasolvasztó kohók,⁵⁷ színesfém-olvasztó (Esztergom-Kovácsi,⁵⁸ Visegrád-Várkert,⁵⁹ Feldebrő⁶⁰). Ezekon kívül rekonstrukció is készült pl. az Árpád-kori gabonafeldolgozás építményeiről és eszközeiről.⁶¹

Egyes leletek a falvak népének babonás szokásaira utalnak (eltemetett kakas, kitűzött lókoponyák).⁶²

*

A késő középkori alföldi falvainkra általában a föld felszínére épített 2—3 osztású lakóházak jellemzőek.⁶³ A házak többnyire ágas szerkezetű sár- vagy tapasztott sövényfalúak voltak. A Dunántúlon kőből is épültek.⁶⁴ A falakat belülről agyaggal tapasztották, a rangosabb ház kőfalát bevakolták. Írott forrásainkban a XIII. századtól jól ismert faházaknak — köztük boronaházaknak — nyomára is rábukkantak már.⁶⁵

Az egymáshoz csatlakozó helyiségek közül a konyha hátsó sarkában a padlószinten levő szabad tűzhelyről nyílt — a már valószínűleg lepadlásolt — szoba fűtésére szolgáló kályhas kemence szája. Ugyanide torkollott a konyha falához kívül épített sütőkemence. Utóbbit később a háztól elkülönítve építették meg. A konyhához a szobával szemben levő oldalon csatlakozó helyiség esetleg lakóhelyül is szolgáló kamrafele vagy istálló lehetett; utóbbi a szabadba nyíló ajtóval.

Az alföldi házak szelemenenes nyeregtetejét valószínűleg náddal, gazzal fedték.

Az újabb ásatásokon a Dunántúlon (Sarvaly) a fentieként elütő szerkezetű késő középkori házakat is feltártak.⁶⁶

A házak környezetében — néha bennük is — gyakran megfigyeltek gabonásvermeket. Néhány különálló, gazdasági épületet is ismerünk már (Csepely, Sarvaly⁶⁷ stb.).

Mindkét korszakba tartozó településásatásokon a tárgyi emlékanyagnak — főként edényeknek — viszonylag nagy tömege került elő, amely a késő középkorban egyre változatosabbá válik a vas szerszám-, eszközanyaggal és háztartási eszközökkel stb. együtt. Feldolgozásukból főként a fazekas-, kovács-, csontmégmunkáló stb. munkamódszerekről és készítményekről való ismereteink gyarapodtak.

Az értékes feldolgozásokból csupán egyet emelek ki: népi művelődésünk egyik jellegzetes emlékének, a makkot verőket ábrázoló nadabi kályhacsempének beható vizsgálata, korának meghatározása nemcsak a hozzá hasonló tárgyak pontos keltezését

segítette elő, hanem a magyar ház fejlődéstörté-
tének megrajzolásához is jelentősen hozzájárult.⁶⁸

Az emléanyagból az állatsontanyag rendszeres
vizsgálatát említem még meg, amelyből az állattar-
tás és a vadállomány s vele az életmód területen-
ként is váltakozó sokrétűsége bontakozik ki.

*

Áttekintésünk után vegyük számba részleteseb-
ben, hogy ebbe a kutatási folyamatba hogyan
illeszkedik bele a bashalmi ásatás, és eredményei
mivel vitték előbbre eddigi ismereteinket, amelyek
nemcsak a régészet számára jelenthetnek gazdago-
dást, hanem a történelem, a településtörténet, a nép-
rajz stb. segítségére is lehetnek.

A bashalmi Árpád-kori falu feltárása — amint már a bevezetőben említettem — a Magyar Tudományos Akadémia által kitűzött nagy átfogó téma részeként kezdődött meg. A téma célja alföldi X—XIII. századi köznépi temetők és települések felkutatása és feltárása volt. E munkát területileg a honfoglalás kori kutatásokkal egyeztetjük, remélve, hogy a magyarság korai szálláshelyein — amelyeket a temetők jeleztek — sikerül a megtelepedés legkorábbi emlékeit is megtalálnunk, s így a korai idők településtörténeti kérdéseinek tisztázásához is közelebb juthatunk.

A Szabolcs megyei Bashalom határában megtalált Árpád-kori falu feltárása e tekintetben eredményesnek ígérkezett, mert — mint említettem — közvetlen közelében két teljesen feltárt, kis létszámú rangos honfoglalás kori temetőt ismertünk, s ezek mellett a XI. századi köznépi temető, sőt egy avar temető néhány sírja is előkerült már⁶⁹ (1. rajz, lásd melléklet).

A falu feltárássra való kiválasztását az a szerencsés körülmény is indokolta, hogy teljesen beépítetlen területen, szántóföldön fekszik, nagyobb bolygatásnak semmi nyoma nem látható, tehát teljes egészében hozzáférhető, temetőjével együtt feltáráható volt.

A települést a Tisza árvízszabályozás előtti árterének K-i szegélyén nagyjából ÉK—DNY-i irányban húzódó, kiemelkedő dombháton találtuk meg, a falu környezetéből 6—7 m-rel kiemelkedő Csengősparttól DNY-ra, közvetlenül az ártér szegélyén két dombvonulaton. Területe 5—600 m hosszú, 3—400 m széles sávban mutatkozott, talaja a környező dombokkal ellentétben nem homokos, hanem kötöttebb agyagos, iszapos (1. tábla 1—5).

A falunak — a felszíni nyomok tanúsága szerint — nem volt temploma annak ellenére, hogy templom építésére a Csengőspart láthatólag megmagasított kerek dombja igen alkalmasnak látszik. A halom tetején azonban semmiféle épület vagy templom körüli temető maradványát nem találtuk meg.

A XI. századi temető a Csengősparttól É-ra fekvő lejtőben, a településtől 150 m-re ÉK-re került elő, a falunál mintegy 3—4 m-rel magasabban fekvő homokos területen (1. tábla 6).

A település területén már az első terepbejáráson

(1962) bronzkori és császárkori településnyomokra is bukkantunk.

Az ásatásokat az elpusztult falu K-i és É-i szélé közelében két munkahelyen végeztük olyan területeken, amelyek a település legmagasabb részeihez viszonyítva mintegy 1 m-rel mélyebb szintűek voltak (2. rajz, lásd melléklet). Mindkét munkahelyen 60—80 cm vastag sötétszínű humusréteget figyeltünk meg, amely a lejtő mélyebb része felé vastagodott. A magasabban fekvő részekben a földbe ázott építmények padlóját sekélyebben, az alacsonyabb részekben pedig mélyebben találtuk meg. Úgy látszik, hogy a település pusztulása óta a kötöttebb talajon is számolnunk kell a felszín némi módosulásával, vagyis a magasabb területek kopásával, ill. a mélyebbek feltöltődésével.

Ugyanazt a jelenséget még tisztábban megfigyelhettük a temető laza homoktalajában. A csapadék és az uralkodó ÉNy-i szél munkája nyomán a temetőnek az ÉNy-i lejtőbe eső részén valóságos szélfúttá gödör keletkezett, a magaslat tetején pedig szinte lemosódott a csontvázak egy részéről a homoktakaró. Az enyhén lejtő DK-i irányban haladva viszont egyre mélyebben kerültek elő a sírok, vagyis itt a talaj feltöltődött.

AZ ŐSKORI TELEPÜLÉS

Az ásatás megkezdése után újra meg újra részletesen átvizsgáltuk a területet, hogy meggyőződjünk az Árpád-korinál korábbi települések pontosabb kiterjedéséről is. Megállapíthattuk, hogy a három különböző korú település teljesen fedi egymást. A bronzkori település kissé túl is terjed a középkori falu széléin főleg ÉK—K felé. A nagy területen szétszórta fekvő, az ásatáson megfigyelt maradványokból ítélve igen laza szerkezetű és rövid életű település pontosan beleillik ÉK Magyarországon jellegzetes kora bronzkori kultúrájának, a zóki kultúrának nyírségi csoportjába tartozó települések sorába.⁷⁰ Összefüggő települési rétegre ásatási szelvényeinkben sehol sem bukkantunk. A földbe ázott vermek, gödrök és a szelvények földjében — főleg a felső humusrétegben — szórványként előkerülő jellegzetes leletek ugyanolyan vonásokat tükröznek,

mint a Nyírség bármelyik hasonló korú településének emlékanyaga (3. rajz, lásd melléklet).

KORA BRONZKORI OBJEKTUMOK

I. munkahely

8. verem

Alja gömbölyödő, mélysége 100 cm. Nagy részét elvágták a bizonytalan korú d-árokkal. A verem földjéből néhány bronzkori edénytöredék került elő.

12. verem

Valószínűleg méhkas alakú volt, de csak a kissé gömbölyödő alja maradt meg. Átmérője 160 cm, mélysége 130 cm. Mintegy felét elvágták az Árpád-kori c-árokkal. Földjéből néhány kora bronzkori edénytöredék és állatesont került elő.

14. verem

Méhkas alakú, szája igen szűk, fenéke csaknem vízszintes. Fenekének átmérője 200 cm, mélysége 175 cm. Az Árpád-kori b-árokkal kissé belevágtak. Földjéből néhány bronzkori edénytöredék került elő.

21. verem

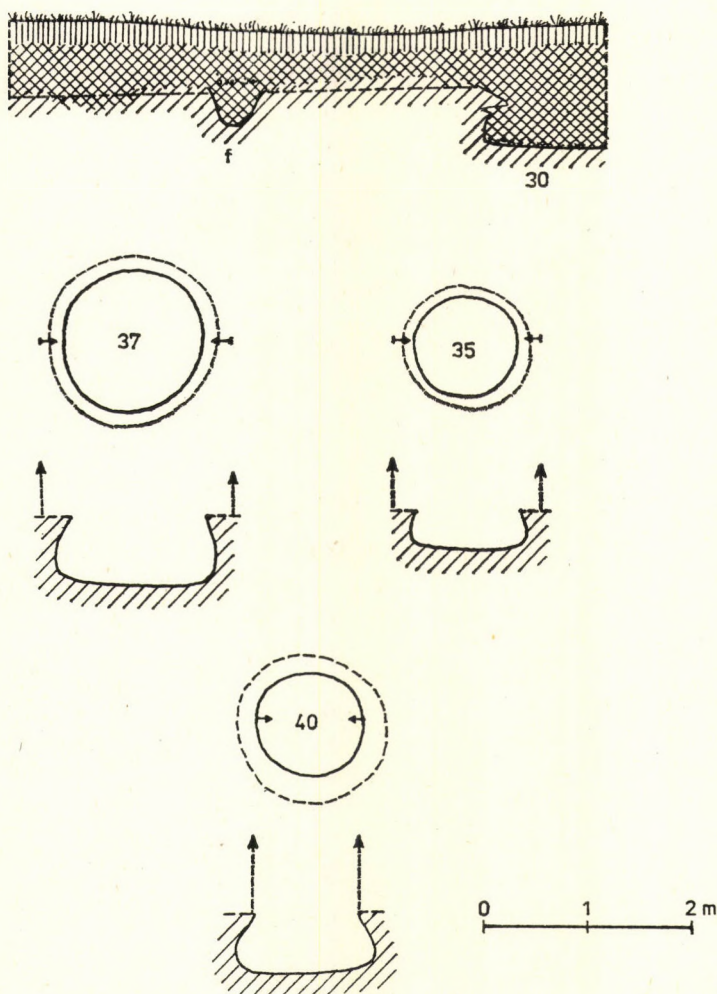
Megmaradt alsó szakaszának fala csaknem függőleges, alja lapos. Átmérője 165 cm, mélysége 120 cm. Áthalad rajta a bizonytalan korú e-árok. A verem betöltésében gabonamagvak: árpa, tönkebúza, hélazab, szulák, keserűfű voltak,⁷¹ ezeken kívül igen sok kora bronzkori (zóki) edénytöredék — köztük összeállítható edény — került elő belőle (8. rajz 3, 10. tábla 3).

30. verem

Eredetileg méhkas alakú, de felső része beszakadozott, alja lapos (7. rajz). A szelvénybe mintegy $\frac{1}{4}$ része került. Mélysége 110 cm. Belsejét gyengén kiégették. Alján elszenesedett kétsoros árpamagvakat (meghatározását l. a 21. veremnél idézett műben, uo.) és egy jellegtelen őskori edénytöredéket találtunk.

35. verem

Körte alakú, legnagyobb átmérője 120 cm, mélysége 90 cm. Földjéből néhány kora bronzkori edénytöredék került elő (7. rajz).

7. rajz. Bronzkori vermek alaprajza és metszete

36. verem

Körte alakú, legnagyobb átmérője 110 cm, mélysége 90 cm. Földjéből néhány őskori (kora bronzkori?) edénytöredék került elő.

37. verem

Körte alakú, legnagyobb átmérője 170 cm, mélysége 130 cm. Földjéből néhány bronzkori (zóki) edénytöredék került elő (7. rajz).

39. gödör

Szabálytalan tojásdad alakú, hossza 380, szélessége 220 cm. ÉK-i része menetelesen felemelkedik, DNy-i részébe pedig mintegy 150 cm átmérőjű kerek gödör mélyed 120 cm mélyre. Hamus, kevert földjéből kora bronzkori (zóki) edénytöredékek kerültek elő (12. tábla 9).

40. verem

Körte alakú. Legnagyobb átmérője 150 cm, mélysége 132 cm. Fenekéről néhány őskori (bronzkori) edénytöredék került elő (7. rajz).

41. verem

Körte alakú verem alsó szakasza. Legnagyobb átmérője 80 cm, mélysége 95 cm. Földjéből kora bronzkori edénytöredékek kerültek elő (11. tábla 4–5).

43. gödör

Tojásdad (?) alakú, mintegy fele részben kibontva. Hossza 220 cm, mélysége 100 cm körüli. Laza, hamuval is kevert földjéből kora bronzkori edénytöredékek kerültek elő. A gödör betöltésének felső részén áthalad az Árpád-kori i-árok és a vele valószínűleg összefüggő j-árok megtörő szakasza.

II. munkahely

B2 szelvény: z-gödör

Szabálytalan négyszög alakú, 250 × 190 cm nagyságú gödör, mélysége 110 cm. Falai kissé lejtősek, feneké csaknem vízszintes. Belsejét tömör fekete föld töltötte ki, melyből néhány korai bronzkori edénytöredék, állatsont és égett agyagkúp (tűzikutya) töredéke került elő.

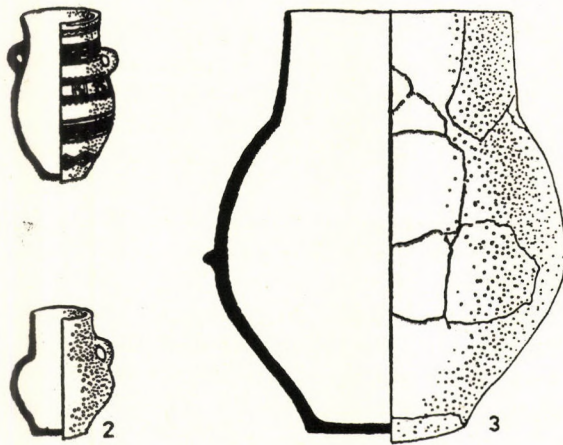
D5 szelvény: z-gödör

Kissé szabálytalan kerek gödör, átmérője mintegy 2 m, mélysége 120 cm. Fala kissé domborodó, alja lapos. Belsejét a falából leszakadozott keveretlen agyagtömbökön kívül sötétszürke kevert föld töltötte ki, melyből néhány őskori edénytöredék és állatsont került elő.

A bronzkori településhez tartozó egyetlen lakóház sem került elő. Valószínű, hogy itt is a föld felszínére épített házak állottak éppúgy, mint más hasonló korú településen, de ezeknek nyomait a viszonylag vastag felső kevert rétegben már nem tudtuk megfigyelni. A feltárt vermek és gödrök egy részét csoportokban találtuk meg (8, 12, 14; 35, 36, 37; 39, 40, 41). A csoportok egymástól viszonylag nagyobb távolságra, 20–25 m-re kerültek elő. Lehetséges, hogy ezek eredetileg egy-egy ház környezetében voltak még akkor is, ha nem közvetlenül egyidősek.

A földműves és állattartó népcsoportok összeolvadásából kialakult nyírségi csoport itteni településén a lakosság földművelő életmódjára közvetlenül utaló leletekre is rábukkantunk: a 21. és 30. veremben gabonaszemek: kétsoros árpa, tönkebúza, hélazabszemek kerültek elő.⁷²

Az állattartásra utaló háziállat csontleletek a vermekből igen kevés számban kerültek elő, így ezek alapján az állattartásra csak nagyon óvatosan következtethetünk. Valószínű, hogy a felső humuszrétegben talált, későbbi leletekkel is keveredett állatsontok között bronzkoriak is szép számban megmaradtak. Ezeket azonban már nem lehet kiválasztani, így elsősorban a vidék hasonló korú településeinek párhuzamaira hivatkozva mondhatjuk, hogy az itteni lakosság gazdasági életének alapja a földművelés mellett az állattartás volt.⁷³

8. rajz. Bronzkori edények metszete (1–3 = 10. tábla 1–3) (1 : 4 arány)

Az előkerült kevés leletanyag zömét edények és edénytöredékek tették ki. A bemélyített, mészbetétes szalagmintákkal gondosan díszített kisebb-nagyobb füles bögrék, tálak stb. töredékei (12. tábla 1–16) (köztük egy ép kétfülű díszített és egy szépen megformált egyfülű díszítetlen edényke)

(8. rajz 1—2, 10. tábla 1—2) mellett a házi kerámia egyszerűbb kiképzésű, seprűzött, tagolt bordákkal, bütykökkel díszített jellegzetes darabjai is előkerültek (11. tábla 1—6, 12. tábla 17—19). Külön figyelmet érdemel a két, seprűzött edényfaltörédekből kialakított korong, melynek közepét átfúrták (11. tábla 7, 9). Az orsókarikának ilyen módon való kialakítása az Árpád-korig ismeretes.

A CSÁSZÁRKORI TELEPÜLÉS

A bronzkorinál gazdagabban kezdett kibontakozni az ásatáson a császárkori település képe. Ennek területe is nagyjából azonos az Árpád-kori faluval, de a megfigyelt településjelenségek is feltűnően hasonlítanak egymásra. Feltehető, hogy a két település lakóinak életmódja — bár 6—800 év választja el őket egymástól — sok tekintetben azonos volt.

Lássuk most közelebbről a császárkori település emlékeit!

A település feltárt részében földbe ásott házakra, szabadban levő kemencékre, vermekre, gödrökre és árkokra bukkantunk (4. rajz, lásd melléklet).

CSÁSZÁRKORI OBJEKTUMOK

Házak, kemencék

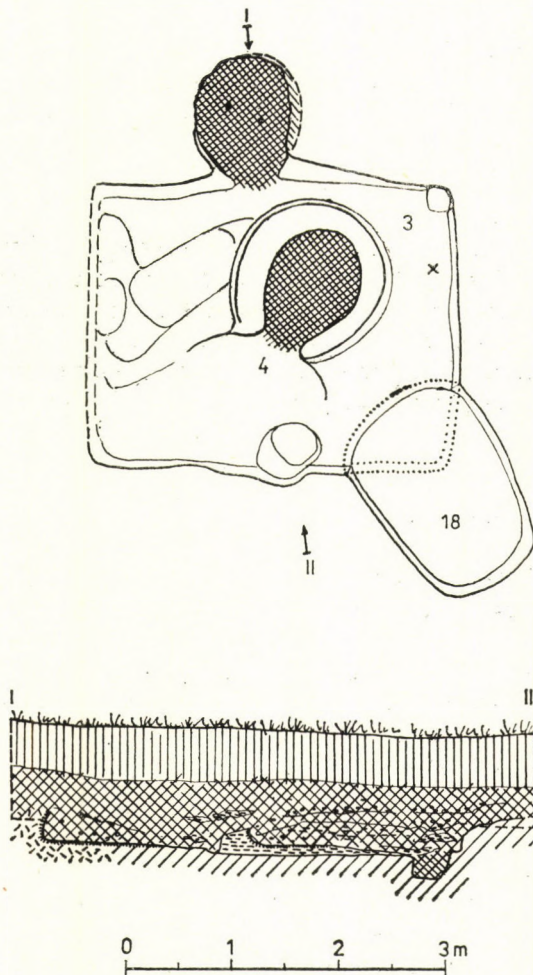
3. ház (9. rajz, 2. tábla 3)

Földbe ásott gödre 340×270 cm-es téglalap alaprajzú. Keményre taposott padlójának mélysége a felszíntől 110 cm. Fala — a megfigyelhető szakaszon — 15—20 cm magasán maradt meg. A ház ÉNy-i fala csaknem teljes egészében kívül esett szelvényünkön, D-i sarkát pedig a 18. Árpád-kori gödör ásásakor vágta el. A ház K-i sarkában kissé szögletesedő cölöplyuk mélyedt a padlóba mintegy 12 cm-re. Nagyobb és mélyebb gödör volt a ház DNy-i fala mellett középtájon. A szabálytalan tojásdad alaprajzú gödör laza kevert földjében cölöp helyét nem lehetett megfigyelni. A ház Ny-i felében szabálytalan alaprajzú gödrök mélyedtek a padlóba a padlószinttől mintegy 80—90 cm mélységig, ezek utólag beásott agyagkitermelő gödrök lehettek (de tartozhattak a ház falába esetleg utólag bevájt szabadban levő kemence előteréhez is). A gödrök agyaggal kevert hamus földjéből csontfésű töredékei kerültek elő (13. tábla 10). A ház bejáratának maradványát nem sikerült megfigyelni. A ház ÉK-i oldalának közepe táján falba vájt kemence volt. A szabályos, 100×130 cm nagyságú, tojásdad alaprajzú kemence fenekét 2—3 cm vastagon letapasztották, a tapasztás alá edénycserép réteget terítettek (13. tábla 1—4). A ház padlójáról és betöltéséből nagyon kevés III—IV. századi edénytörédékek kerültek

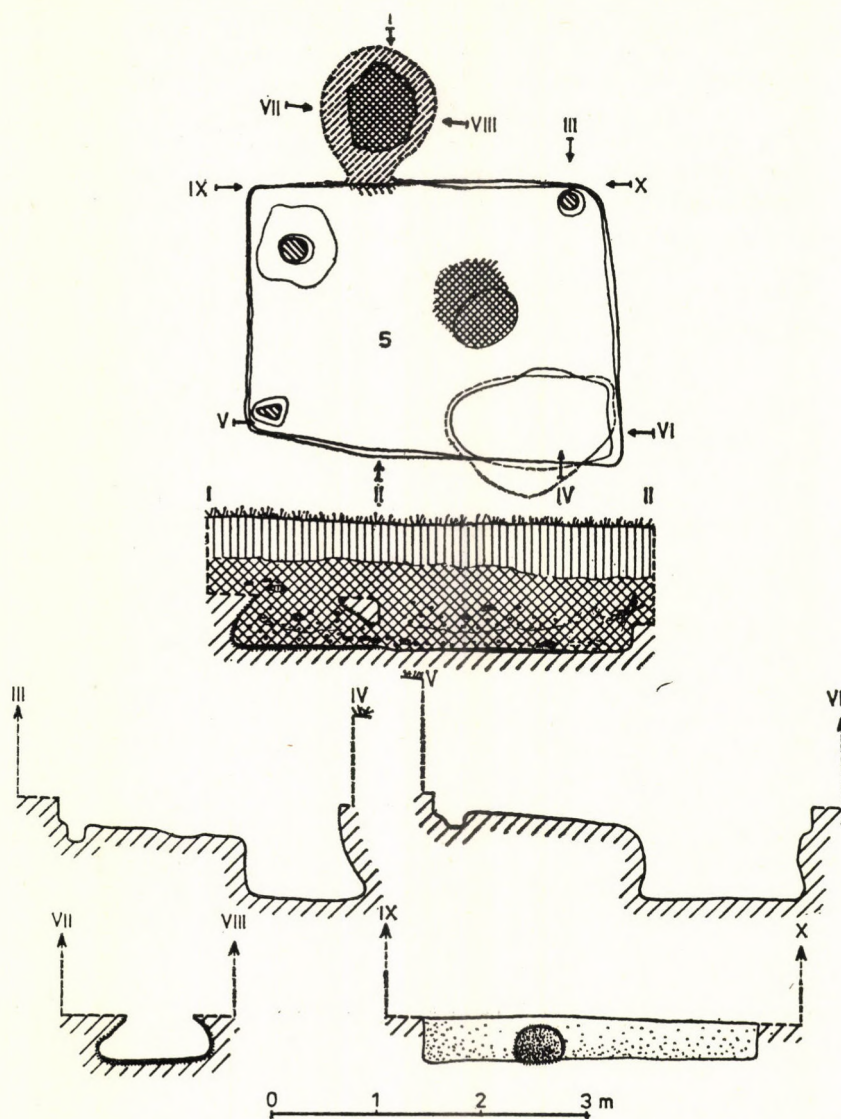
elő (13. tábla 5—9, 11). A K-i sarok közelében a padlószint fölötti betöltésben egy csecsemő (valószínűleg újszülött) melléklet nélküli csontvázára bukkantunk (9. rajz x).

4. kemence (9. rajz, 2. tábla 3)

A 3. ház négyszögletes gödrének közepe táján a padló fölötti betöltésre épített, szabályos, 90×120 cm-es, tojásdad alaprajzú kemence 20—25 cm vastag falát sárga agyagból építették fel, ebből mintegy 10—15 cm magas szakasz maradt meg. Fenekét — amelynek szintje a 3. ház padlójánál 10—15 cm-rel magasabb volt — 2—3 cm vastagon letapasztották, tapasztásába edénycserépréteget terítettek (13. tábla 12—14). A kemence szája DNy felé nyílt, előterének alja a kemence fenekénél kissé mélyebb volt, de nem érte el a ház padlószintjét. Az előtér alakját a 3. ház betöltésének kevert földjében nem lehetett megfigyelni, de azt biztosan megállapíthattuk, hogy a kemence nem a házhoz tartozott.

9. rajz. 3. ház, 4. kemence, 18. gödör alaprajza és metszete. Az x a csecsemőcsontváz helyét jelzi

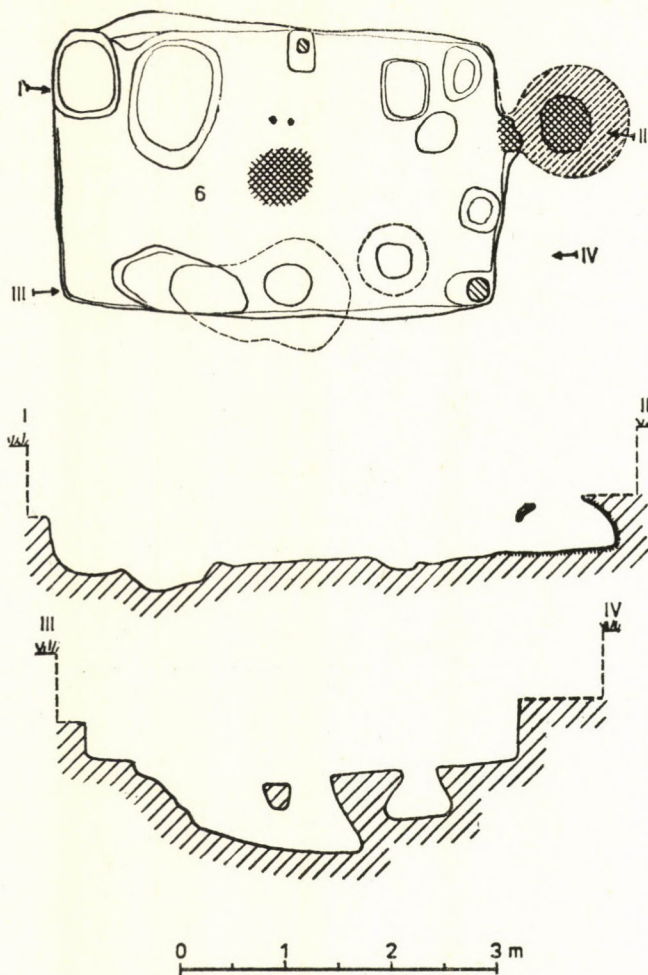

10. rajz. 5. ház alaprajza és metszetei

5. ház (10. rajz, 2. tábla 4)

Földbe ásott gödre 350×260 cm-es, kissé szabálytalan téglalap alaprajzú. Keményre taposott padlójának mélysége a felszíntől 125 cm. Falai 40–45 cm magasságig megmaradtak. A ház ÉK-i sarkában 15 cm átmérőjű, a padlószinttől 20 cm mély, DNy-i sarkában háromszög keresztmetszetű 15 cm mély cölöplyuk volt. Az ÉNy-i sarok közelében — a falaktól kissé távolabb — mintegy 25 cm átmérőjű, nagyobb, szabálytalan alakú teknős mélyedésbe állított cölöp helyét figyeltük meg. A ház DK-i sarkába 150×80 cm nagyságú, szabálytalan tojásdad alaprajzú, lapos aljú gödör mélyedt a padlószinttől 60 cm mélységig. Falait kissé boltozatosan vájták be. Szélei követték a ház falainak irányát, fenekén a ház padlójához hasonló

kemény szint volt. A ház bejáratának nyomait nem sikerült megfigyelní, de valószínű, hogy a D-i oldalon volt, itt a ház fala igen alacsonyan maradt meg. A falba vájt kemence szája a ház ÉNy-i falának közepe táján nyílt. Szabályos, 110×130 cm-es tojásdad alaprajzú fenekébe állatsontokat tapasztottak. A kemencefenék 2–3 cm-es tapasztásrétege és a 35–40 cm magasan megmaradt boltozat igen jól kiegészített (4. tábla 1). A ház K-i felében középtájon a padlón sekély mélyedésben mintegy 80 cm átmérőjű tűzhelyet figyeltünk meg; 2–3 cm-re átégett felületét vastag hamuréteg borította, melyből égett állatsontok kerültek elő. A ház betöltéséből III–IV. századi leletek: edénytöredékek, állatsontok, egy orsógomb, ásóvasalás töredéke és egy árféle vaseszköz került elő (14. tábla 1–4)

11. rajz. 6. ház alaprajza és metszetei

6. ház (11. rajz, 2. tábla 5—6)

Földbe ásott gödre 420×270 cm nagyságú téglalap alaprajzú. Keményre taposott padlójának mélysége a felszíntől 120 cm. A ház földfala mintegy 40–50 cm magasságig maradt meg. A falak mentén több kisebb-nagyobb gödör mélyedt a ház padlójába. Ezek közül biztosan cölöplyuknak határozhattuk meg az ÉK-i, ÉNy-i sarok és a Ny-i fal közepe táján levőt. A különböző nagyságú (10–20 cm átmérőjű) cölöpök 10–15 cm mélységűek voltak. A ház É-i részében a kemence szája környezetében és a DNy-i sarokban több kisebb-nagyobb sekély, teknős aljú gödör mélyedt a padlóba. A K-i fal mentén két kisebb veremféle volt. Egyik szűk szájú, méhkas alakú, 65 cm átmérőjű, a padlótól 50 cm mélységű volt, a másik pedig mintegy 100 cm átmérőjű, 80 cm mély. Ennek oldalába — valószínűleg másodlagosan — lejtős gödröt vájtak. A ház közepén kis mélyedésben levő, 60 cm átmérőjű tűzhely mellett két karólyukat találtunk. A nagyobból (mintegy 5 cm átmérőjű) disznóláb összefüggő

csontjai kerültek elő. — A ház ÉK-i keskenyebb végén az É-i sarok közelében nyílt a falba vájt kemence szája. A 120×110 cm nagyságú, csaknem szabályos kör alaprajzú kemence mintegy 45 cm magas boltozata majdnem épen megmaradt, csak középső, legmagasabb része szakadt be. Szája kissé megroskadt (4. tábla 2). A ház padlószintjével azonos mélységű kemencefenék 2–3 cm vastagon átégett agyagtapasztása alatt edénytöredékreteget találtunk (18. rajz 1, 10. tábla 4; 14. tábla 6–8, 10). A ház betöltéséből igen kevés lelet — edénytöredékek, orsógomb, állatcsontok, kis kék pasztagyöngyszem — került elő (14. tábla 5, 9, 11).

7. ház (4. tábla 3)

A földbe ásott háznak csupán ÉNy-i kis részletét tártuk fel, nagyobb része a dűlőút alá esett. DNy-i szakaszát a 23. számú gödörrel elvágták. A ház ÉNy-i fala legalább 5 m hosszú lehetett. Padlójának mélysége 140 cm. A lekerekített ÉNy-i sarokban bizonytalan körvonalú cölöplyuk mélyedt a padló-

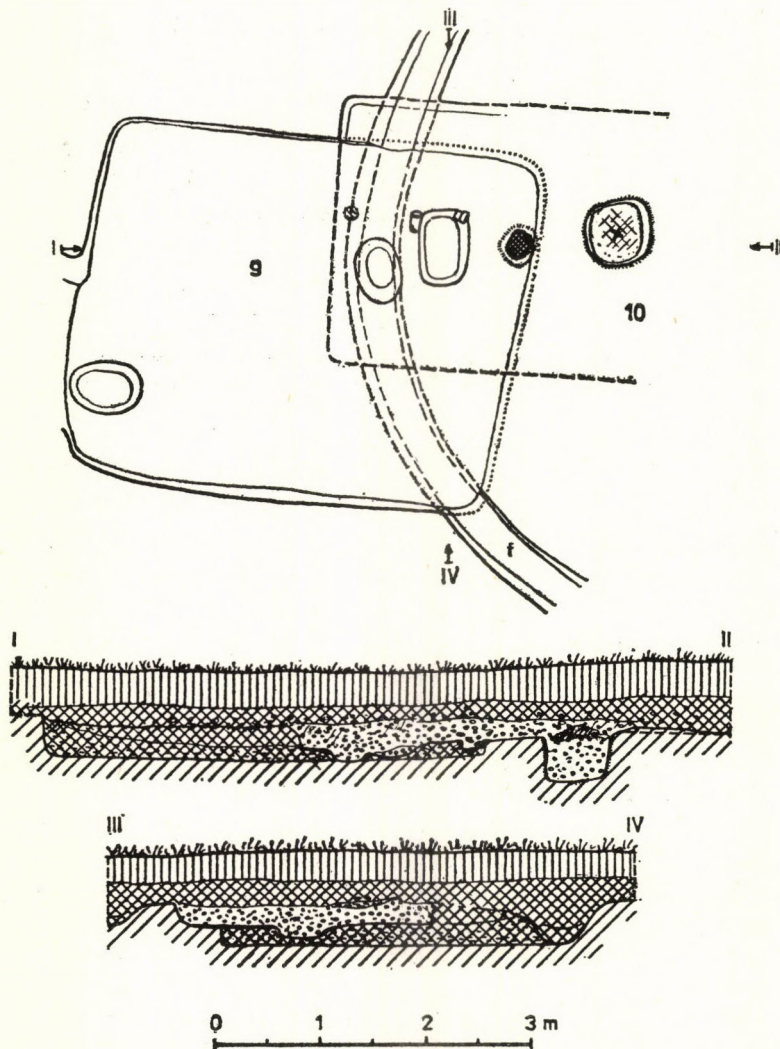
ba. A ház Ny-i sarka közelében az ÉNy-i falból nyílt a falba vájt kemence szája. A padlónál kissé (kb. 10 cm-rel) magasabb szintű fenekébe edénytöredékeket tapasztottak. A ház padlóján a 23. gödörrel elvágott szakaszon tűzhelynyomokat figyeltünk meg. A ház hamuval erősen kevert betöltéséből néhány III—IV. századi edénytöredék került elő, a 23. gödörben talált nagy edény néhány töredéke is innen való (18. rajz 5, 10. tábla 8, 15. tábla 1—4).

9. ház (12. rajz, 4. tábla 6)

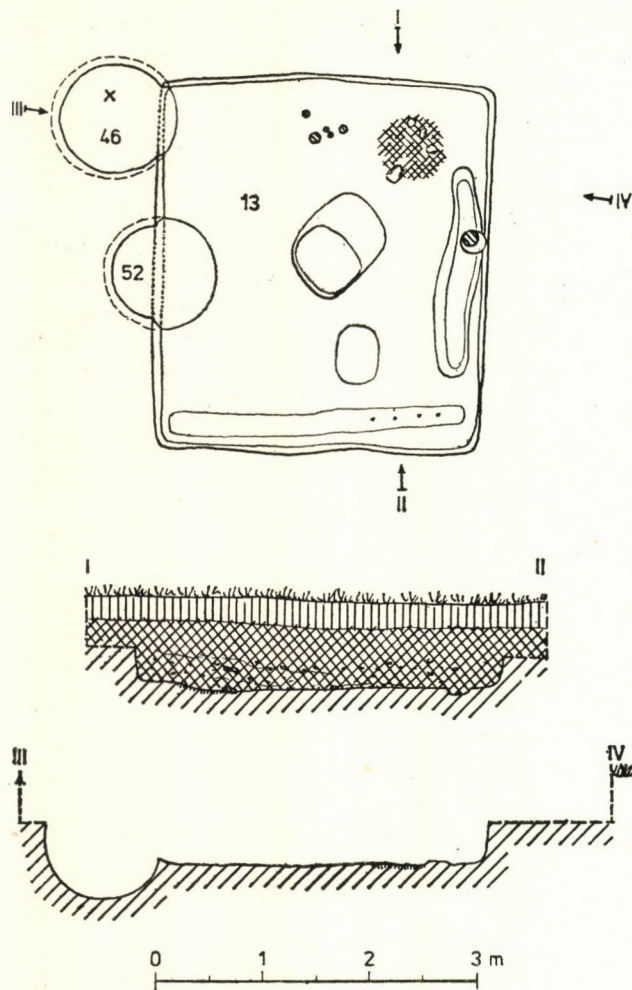
Földbe ásott gödre 350×420 cm nagyságú. Letaposott padlójának mélysége a felszíntől 80 cm.

K-i részén áthalad az Árpád-kori f-árok, ÉK-i sarkára pedig rátelepült a 10. Árpád-kori épület. A 9. ház falai ezért csak a bolygatatlan szakaszon maradtak meg mintegy 35—40 cm magasságig. Az épületben nem találtunk cölöplyukat, csupán a DNy-i sarok közelében mélyedt egy kisebb tojásdad alaprajzú gödör a padlóba. Az épület belsejében sem tűzhelyre, sem kemencére nem akadtunk. Kemény, agyagos betöltésében kevés III—IV. századi lelet, köztük egy virágcserep alakú kis bögre és egy orsógomb került elő (18. rajz 3, 10. tábla 6, 15. tábla 5).

Az épület Ny-i oldalához valószínűleg egy másik földbe ásott objektum csatlakozik.

12. rajz. 9. ház és 10. vasolvasztó műhely alaprajza és metszetei. Az x a vasolvasztó hamus gödrében talált lókoponya helyét jelzi

13. rajz. 13. ház, 46., 52. verem alaprajza és metszetei.
Az x a 46. veremben talált csecsemőcsontváz helyét jelzi

13. ház (13. rajz, 5. tábla 3—4)

Földbe ásott gödre 350×320 cm nagyságú, négyszög alakú. Keményre taposott kissé egyenetlen padlója 80–90 cm mélységű. Falai 30–40 cm magasságig maradtak meg. Bejárat nyomait nem sikerült megfigyelnünk. A ház K-i fala mellett mintegy 20 cm széles, 10 cm mély árkocskák húzódnak, melynek É-i végében egymástól 25 cm távolságra négy 3 cm átmérőjű karólyukat figyeltünk meg. Hasonló mélységű, de kissé szélesebb és egyenetlenebb árkocskák húzódnak az É-i fal középső részén, ebben középtől kissé Ny felé 15 cm átmérőjű cölöplyuk mélyedt. A ház Ny-i fala közelében középtájon néhány 6–8 cm átmérőjű függőleges karólyukat figyeltünk meg egy csoportban. A ház ÉNy-i sarkában a padlószinten, a falaktól mintegy 40 cm-rel beljebb, 60 cm fenéktátrőjű kemence maradványai kerültek elő. Edénycserepekkel letapasztott, simított sütőfelületéből igen kevés, falai-

ból és boltozatából semmi sem maradt meg. Falába valószínűleg köveket is beépítettek, ugyanis a letapasztott feneke fölötti omladékban, de a ház padlóján innen távolabb is átégett kődarabokat találtunk. A ház D-i falát két Árpád-kori verem (46, 52) vágta át. A ház gödrének kissé kemény agyagos betöltéséből igen kevés lelet, főleg szabad kézzel formált edények töredékei (III–IV. sz.) kerültek elő, ugyanilyenek voltak a kemence fenekebe tapasztva is (15. tábla 6–9).

A — szabadban levő kemence (14. rajz A, 5. tábla 5)

A kemence tapasztatlan feneke 125×110 cm, tengelyére keresztben kissé hosszúknak, tojásdad alaprajzú. Fenekének mélysége a felszíntől 125 cm. Boltozata főleg a kemence hátsó részénél mintegy 45 cm magasságig maradt meg. A kemence boltozata és feneke egyaránt nagyon kevésbé égett ki. A kemencéhez a szájánál előtt tojásdad alaprajzú, tek-

nős aljú előtér tartozott, amely 70 cm mélységben 3 m hosszú, 2 m széles volt, aljának mélysége a felszíntől 137 cm. Vége menetelenesen felemelkedett. Az előtérnek valószínűleg még látszódo és kissé kitisztogatott gödrébe futott bele az Árpád-kori f-árok. A kemence betöltéséből néhány korongolt III–IV. századi edénytöredék, az előtér betöltésének magasabb rétegeiből fogazott kerékkal benyomott, pontsorokkal díszített Árpád-kori edénytöredék került elő.

B — szabadban levő kemence (14. rajz B, 5. tábla 6)

A kemence feneke 70×80 cm, a felszíntől 80 cm mélységű. Szája felé kissé lejtő vékony tapasztása keményre égett, de erősen megrongálódott. Boltozata beszakadozott, falából 20–25 cm maradt meg. Előtere szabálytalan téglalap alaprajzú, a kemence szája előtt 50–60 cm szélességben azonos mélységű a kemence fenekével, felületén tüzelésnyomokkal.

Az előtér K-i része 100 cm-re mélyed és kissé kiszélesedik. Végében lépcsős lejárát legalsó lépcsőfokát figyeltük meg. A kemence betöltéséből néhány császárkori és kora bronzkori edénytöredék került elő (15. tábla 10–12).

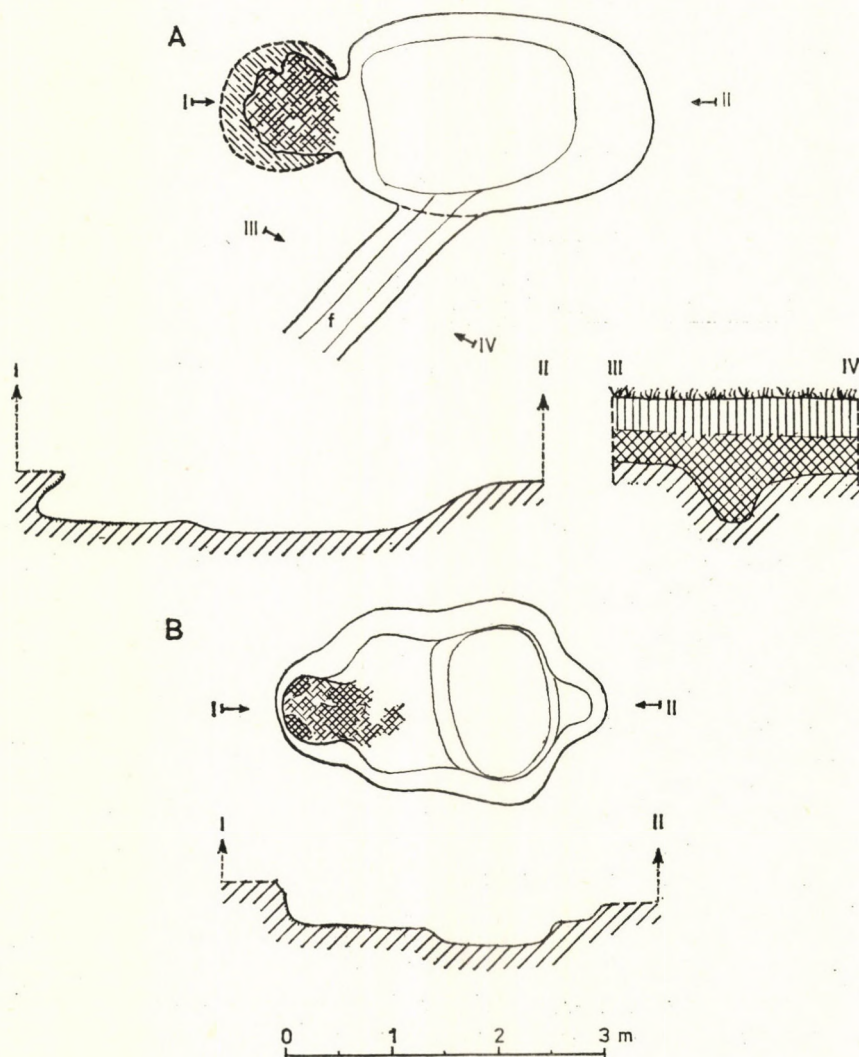
Vermek, gödrök

1. verem (15. rajz)

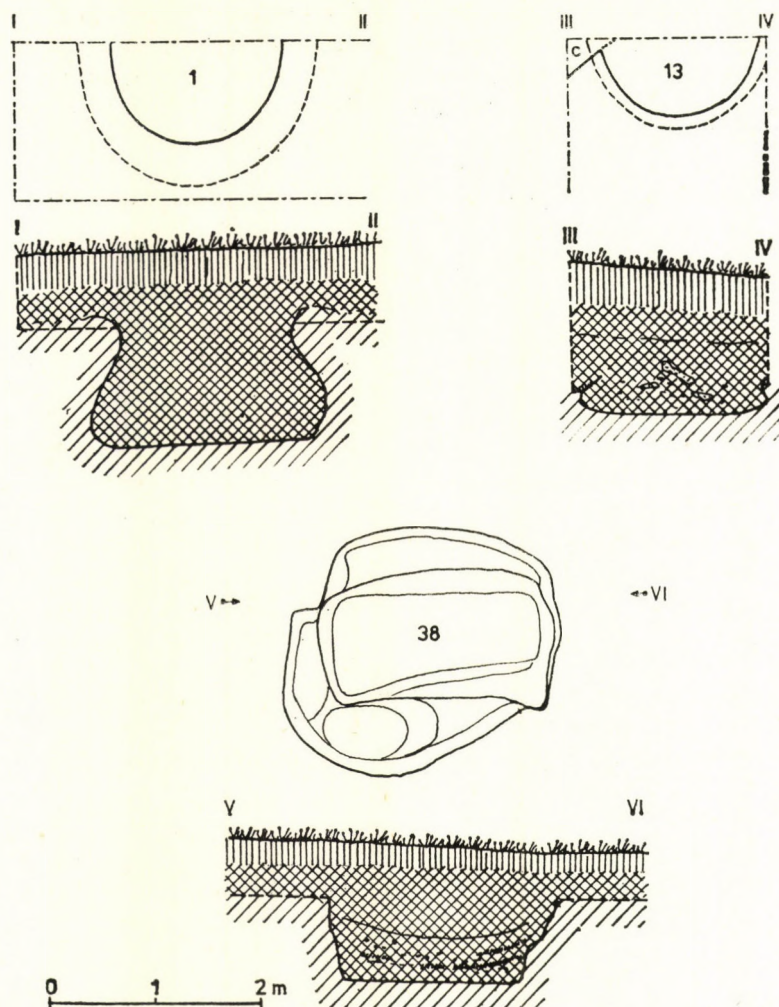
Méhkas alakú. Legnagyobb átmérője 220, mélysége 180 cm. Alja vízszintes. Kevert földjéből néhány császárkori edénytöredék és állatesont került elő.

3. gödör

Szabálytalan alakú, nagyméretű gödör, melynek K-i része 2×3 m nagyságú, 1 m mély, csaknem vízszintes aljú, Ny-i része viszont szabálytalan alakú, egyenetlenül mélyed le. Legmélyebb része 125 cm. A K-i szakasz ház gödre is lehetne, de ezt a fel-

14. rajz. A és B: szabadban levő kemence alaprajza és metszetei

15. rajz. 1. és 13. verem, 38. gödör alaprajza és metszete

tételezést a megfigyelt jelenségek nem erősítették meg. Alja nem volt keményre taposva, falai nem voltak függőlegesek és nem találtunk benne tűzhely- vagy kemencemaradványokat. Az egész gödört laza, hamus föld töltötte ki, amelyből néhány császárkori (III–IV. századi) edénytöredék került elő (16. tábla 1–3). Legmélyebb részében egy lókoponyát találtunk.

11. verem

Méhkas alakú, alja vízszintes. Átmérője 150, mélysége 104 cm. Földjéből néhány császárkori edénytöredék került elő.

13. verem (15. rajz)

Méhkas alakú, alja vízszintes. Átmérője 170, mélysége 140 cm. Egy részén áthalad az Árpád-kori c-árok. Földjéből néhány császárkori edénytöredék és állatcsont került elő.

15. verem

Méhkas alakú verem alsó szakasza. Alja lapos. Átmérője 140, mélysége 124 cm. Földjéből néhány császárkori edénytöredékekkel együtt egy vaskés is előkerült.

16. verem

Körte alakú, alja gömbölyödő. Kissé belevág a 15. verembe. Átmérője 120, mélysége 180 cm. Földjéből őskori és császárkori edénytöredékek kerültek elő.

19. gödör

Tojásdad alakú, kissé boltozatosan bevájt gödör. Mélysége 187 cm. Valószínűleg agyagkitermelő gödör volt. Hamuval erősen kevert földjéből őskori és császárkori leletek kerültek elő. Ugyanahhoz a nagyobb, szabálytalan alakú beásáshoz tartozott, mint a 20. gödör.

20. gödör

Szabálytalan alakú, helyenként boltozatosan bevált gödör, amely keményre taposott járósíntet (talán földbe ástott ház padlóját?) vág át. Ugyanabbe a szintbe mélyed a 19. gödör is. A 20. gödör legmélyebb része 176 cm. Földjéből császárkori leletek kerültek elő.

33. gödör

Szögletesedő alaprajzú, 100×100 cm nagyságú, 80 cm mély. Kevert földjéből állatsontok és császárkori edénytöredékek kerültek elő.

34. gödör

Kibontott szakasza 150×200 cm-es, láthatólag tojásdad alakú, alja teknős. Mélysége 130 cm. Ny-i végébe befut a császárkori a_1 -árok keskeny és sekély ága. A gödör erősen kevert, rétegződött földjéből néhány császárkori edénytöredék került elő (10. tábla 5, 18. rajz 2).

38. gödör (15. rajz, 7. tábla 1)

Mélyebb szakaszán 2 m hosszú, 80 cm széles téglalap alaprajzú gödör, melynek lent függőleges fala magasabb szintben szabálytalan alakúvá öblösödik. A 130 cm mélységű gödör vízszintes fenekén keményre taposott vastag fekete sárrétegek voltak. Betöltéséből bronzkori és császárkori leletek kerültek elő.

II. munkahely: Y-verem

Méhkas alakú. Legnagyobb átmérője 170, mélysége 120 cm. Földjének tömöttebb szerkezetéből ítélve császárkori. Betöltéséből egy kézi malomkő töredéke került elő.

Árkok

I. munkahely

a_1 -árok

A bolygatatlan földbe alig lemélyedő, átlagosan 80 cm mélységű, 60–70 cm mélyen mintegy 60–70 cm széles árok, alja teknős. Hosszabb szakasza DNy–ÉK-i irányú, éles szögben kétszer meghajlik, rövidebb, derékszögben DK felé megtörő szakasza hirtelen gödörre mélyed. Az a_1 -árok sötét színű kevert földjéből néhány császárkori edénytöredék került elő.

h-árok

Hossza 9 m, csaknem egyenes, mindkét végén lezárt K–Ny-i irányú árok. Ny-i vége széles, lapos aljú gödörből indul, melynek alja 30–35 cm-rel magasabb szintű az ároknál. Az árok mindkét oldala meredeken emelkedik fel, alja lapos. Szélessége 60

cm mélyen mintegy 80–100 cm, K-i végén kiöblösödik. Mélysége 85–110 cm, K-i vége felé lejt. Az árok feneké közelében kemény agyagrétegek voltak. Földjéből sok császárkori edénytöredék került elő (18. rajz 4, 10. tábla 7, 15. tábla 13–14).

A házak mérete, mélysége nagyjából azonos volt az Árpád-kori földházakéval. Legfontosabb szerkezeti elemeik a tetőtartó ágasfák voltak. Az ágasfák gödrének helyzetéből vagy hiányából ítélve az itteni császárkori házak tetőszerkezete különbözött az Árpád-koriakétól. Az Árpád-kori házaknál ugyanis az ágasfák gödrét mindig a ház tengelyében találtuk meg, a császárkoriakban viszont általában a ház sarkában voltak a cölöplyukak. Ilyenekre azonban nem bukkantunk a ház minden sarkában (3, 5–7. ház), a padlószint alá pedig — ellentétben az Árpád-koriakkal — igen kevésbé (12–15 cm) mélyedtek le. A 9. házban egyáltalán nem találtunk cölöplyukat, a 13. házban pedig az É-i fal Ny-i harmada táján a kemence közelében bukkantunk egy kis méretűre. Mindezeket ki kell egészítenünk azzal, hogy a házak belsejébe igen sok más természetű korabeli beásás is mélyedt, ami az ilyenfajta megfigyeléseket nemcsak nehezítette, hanem gyakran lehetetlenné is tette.

A megfigyelt jelenségek azt bizonyítják, hogy a császárkori házaknak nem szelemenés nyeregterejük volt, mint az Árpád-koriaknak. Esetleg a sarkokban álló ágasokra fektetett koszorúfák segítségével oldották meg a házak lefedését,⁷⁴ a 9. és 13. háznál pedig — ahol nem találtunk cölöplyukakat — feltehetően a ház gödrén kívül a felszínbe mélyített cölöpök (amelyeknek nem maradt a humuszban nyoma) tartották a tetőt.⁷⁵ Talán biztosabban lehetne következtetni a tetőszerkezetre is, ha ismerhénk a házak bejáratát. Ennek maradványait azonban sehol sem figyelhetjük meg biztosan.

Figyelemre méltó jelenséget tapasztaltunk a 13. házban: három fal mentén (É-i, K-i és D-i) sekély és keskeny árkocska mélyedt a padlóba. A K-i fal mellett húzódó árkocska egy részében egymástól mintegy 25–25 cm-re karólyukak is sorakoztak. Lehetséges, hogy ennek a háznak a földfalát belülről sövényfonással, náddal (?) béleltették.⁷⁶ Megépített fal nyomai sehol sem kerültek elő.

Valamennyi házban találtunk padlóba mélyedő, azzal egyidejű vagy későbbi, különböző gödröket. Közöttük voltak kisebb-nagyobb sekély teknős mélyedések, amelyek a házakban a legkülönbözőbb helyeken kerültek elő. Ezek sem méretüknél, sem helyzetüknél fogva nem lehettek az Árpád-kori házak jellegzetes „munkagödreinek” megfelelő rendeltetésűek. Az 5. és 6. házban kibontottunk olyan nagyobb méretű mély gödröket is, amelyeket bizonyára verem céljaira használtak. Két helyen a ház padlójába mélyedő karólyukakat is találtunk:

a 6. házban a középén levő szabad tűzhely mellett, a 13. házban pedig a kemence közelében.

A megismert hat házból ötben került elő kemence. A 3., 5–7. házban a kemencét a ház falába vájták, fenekét agyaggal tapasztották le. A 3. és 6. házban a tapasztás alatt edénytöredékreteg is volt. A 13. ház belső terében az ÉNy-i sarok közelében bukkantunk a kemence maradványára. Ezt az előzőekkel ellentétben teljes egészében megépítették, de fenekét ugyanúgy alakították ki, mint a fentiekét, vagyis agyaggal tapasztották le. A 3., 5–7. házban a kemencétől független szabad tűzhelyet is megfigyeltünk a padlón.

A házakban kibontott falba vájt kemencékkel kapcsolatban felvetődött az a lehetőség, hogy a gondosan kialakított kemencék eredetileg nem tartoztak a házakhoz. Ezeknek esetleg csak szabad tűzhelye vagy a 13. házéhoz hasonló kisebb méretű, de a ház négyszögén belül kialakított kemencéje volt, s a már használt házak gödrének falába utólag vájhattak kemencéket, és ezeket mint szabadban levő kemencéket használták.⁷⁷

A házaktól független — Árpád-kori falvainkból is jól ismert — szabadban levő földkemencéket a baszhalmi császárkori településről is ismerünk. Ezek tökéletesen megegyeznek az Árpád-koriakkal (csak a betöltésükből előkerült leletek alapján lehetett korukat meghatározni): a gondosan kialakított földbe vájt kemencék szája a kissé mélyebbre hatoló, tojásdad alakú előtér végéből nyílik.⁷⁸ A szabadban levő kemencék szája előtti, törvényszerűen meglevő mélyedést azonban csak a 3. és 7. ház kemencéjénél lehetett megfigyelni, az 5–6. háznál a falba vájt kemence feneké a ház padlójával azonos szintű volt. Ez a jelenség a két utóbbi ház esetében ellene szól annak, hogy itt utólagosan kialakított kemencékkel van dolgunk. A 3. és 7. háznál viszont arra is gondolhatunk, hogy korábbi szabadban levő kemencék előterét bővítették ki és alakították földházzá, így az eredetileg szabadban levő kemencéket a ház kemencéjeként használták tovább. Sajnos, ezt a kérdést nem lehet egyértelműen eldönteni, ugyanis a 3. ház esetleg meglevő eredeti kemencéje megsemmisülhetett a 18. számú Árpád-kori gödör kiásása alkalmával, a 7. ház viszont nincs teljes egészében feltárva.

A 3. ház belsejébe telepített 4. kemence — amely méreteit, alakját tekintve tökéletesen megegyezik a házakból kinyúló falba vájt kemencékkel — biztosan szabadban levő kemence volt. A ház betöltésének laza földjében a kemence falát, illetve boltozatát agyagból építették meg. Szája DNy felé nyílt, de lemélyedő előterének gödre nem hatolt az alatta levő ház padlójánál (esetleg a ház falába utólag bevájt szabadban levő kemence előterének szintjénél) mélyebbre. Az előtér oldalainak és végének menetelesen emelkedő fala pedig nem vágott bele a

ház viszonylag alacsonyan megmaradt falába. Így tehát az előtér alakja a kevert földben nem rajzolódott ki.

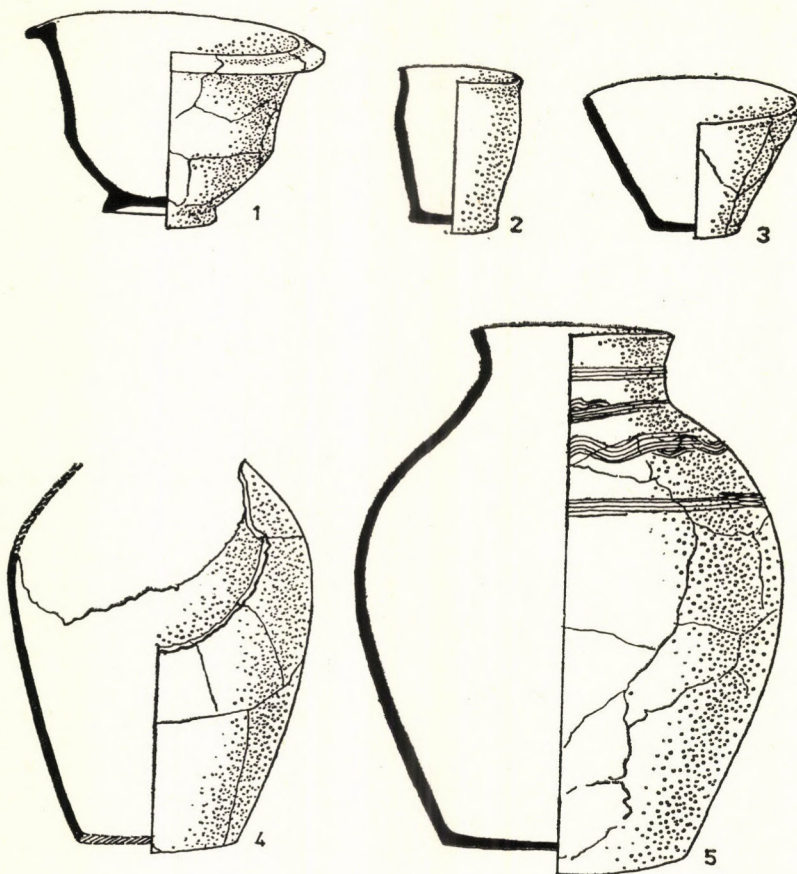
A kemencéknek, akár biztosan a házakhoz tartoztak, akár különálló, szabadban levő kemencék voltak — éppúgy, mint az Árpád-koriaknak —, nem volt füstelvezető nyílása. Az 5. és 6. ház kemencéjének boltozata csaknem teljesen épen megmaradt, csupán a közepe szakadozott be kissé, de ezeken a részeken sem sikerült kiirtóféle nyílás nyomait megfigyelnünk.⁷⁹ A füst tehát a kemence száján át távozott. Megfigyeltük, hogy az 5. és 6. ház kemencéjének boltozata a kemence szájánál kissé lehajlik. Ha a kemencék boltozatát eredetileg így alakították volna ki, ez akadályozta volna a füst szabad kiáramlását. Valószínű, hogy az Árpád-koriakhoz hasonlóan a szájuknál volt a legmagasabb a boltozat, és mindkét kemencénél a boltozat kisebb megroskadásával kell számolnunk, de az is lehet, hogy az átizzott boltozatból középtájon rétegesen lehullott az agyag, vagy a kemence szájának tapasztását javítgatva vastagodott meg a boltozat ezen a részen.

A császárkori épületek közül a 9. házban semmiféle tüzelési nyomot nem találtunk. Igaz ugyan, hogy ennek mintegy $\frac{1}{3}$ részére rátelepült egy Árpád-kori épület (10. számú műhely) és árok is áthalad rajta, de sem a 10. ház padlója, sem az árok feneké nem hatol olyan mélyre, hogy a 9. ház padlószintjét, így tűzhelyét vagy kemencéjének maradványát szétrombolta volna. Valószínű tehát, hogy ez az épület nem lakóház volt.

A házak környezetében a már említett szabadban levő kemencéken kívül vermeket, gödröket és árkokat találtunk. A biztosan császárkorinak meghatározott vermek közül öt (1, 11, 13, 15, II/y) méhkas, egy pedig (16) körte alakú volt. Eredetileg feltehetően gabonát tartottak bennük, bár gabonamaradványokat sajnos egyikben sem találtunk.⁸⁰

A különböző mélységű és nagyságú szabálytalan alakú agyagkitermelő gödrök (3, 19, 20, 34) mellett talán legérdekesebb a 38. számú gödör, amelynek mintegy 1×2 m-es téglalap alaprajzú, 130 cm mély vízszintes fenekén vastag fekete sárréteget találtunk. Néprajzi párhuzam alapján disznóhízlaló veremnek is használhatták.⁸¹

A település rendjében — éppúgy, mint az Árpád-koriéban — bizonyára fontos szerepe volt az árkoknak. Az ásatáson csak kisebb császárkori árokrészekre bukkantunk, amelyekből nem lehet nagy összefüggésekre következtetni. A nagyjából K–Ny-i irányú, mintegy 10 m hosszú h-árok Ny-i vége széles, sekélyebb gödörből indul, K-i vége pedig kissé kiöblösödve záródik. Ez az árok valószínűleg nem függ össze azzal az árokkal (a_1), amely az előzőnél sekélyebb és — azonos mélységben — keskenyebb is. A többszörösen megtörő, mintegy 20–22 m hosszú árokszakaszcsoz feltehetően elválasztott bizonyos

16. rajz. Császárkori edények metszetei. (1–5 = 10. tábla 4–8) (1 : 4 arány)

településrészeket, de lehet, hogy a magasabb területől lefolyó víz elterelésére is szolgált.⁸²

A házak, vermek stb. betöltéséből igen szerény, de a település korának meghatározását tekintve jelentős leletek kerültek elő. Ezek legnagyobb részét edénytöredékek tették ki, de találtunk eszközöket — orsógombokat, orsókarikákat, fésűt — és szerszámokat: ásóvasalás töredékét és egy árfélét is.

A település korának meghatározásában elsősorban a cserépedények jöhetnek számításba. A finoman iszapolt agyagból korongolt szürke színű, félgömb testű tálak töredékei, valamint egy kihajló peremű tálka római terra sigillaták elég jó barbár utánzatai. Párhuzamaikat a salt-paléi és a földéaki ásatások III–IV. századi leletei között találjuk.⁸³ Hasonló korúak a szemcsés anyagú, bekarcolt hullámvonalszalagokkal vagy a ferdén benyomott pontsorokkal díszített nagyobb tárolóedények is.⁸⁴ Anyagukat és bekarcolt, egyszerű hullámvonaldíszüket tekintve talán e korba sorolhatjuk a házakban talált nagyobb fazekak töredékeit és a simított felületű karsú korsót is. A szabad kézzel formált edények nem annyira jellegzetesek, hogy korukat közelebbről meg lehetne állapítani: ezek az I–IV.

században voltak használatosak. A csontfésű szintén III–IV. századi római készítmény vagy annak helyi utánzata.⁸⁵

A leletek alapján a viszonylag rövid életű III–IV. századi település lakóinak életmódjára csak nagyon óvatosan következtethetünk. A földművelésre egyetlen szerszám: egy ásó vasalásának töredéke utal közvetlenül. A számos gabonásverem és kézi malomkő-töredék közvetve tanúskodik a gabonatermelésről. A település állandó jellege — földházak, árkok stb. — azt is bizonyítja, hogy állataikat nem vándorolva legeltették. Ezt különben a vidék e korban való sűrű benépesedése sem tette lehetővé.⁸⁶ Az állatsontanyag részletes vizsgálata még nem történt meg, de a felületes áttekintés alapján is már megállapíthatjuk, hogy feltűnően sok disznósont van, ami szintén a megtelepedett életéről tanúskodik.

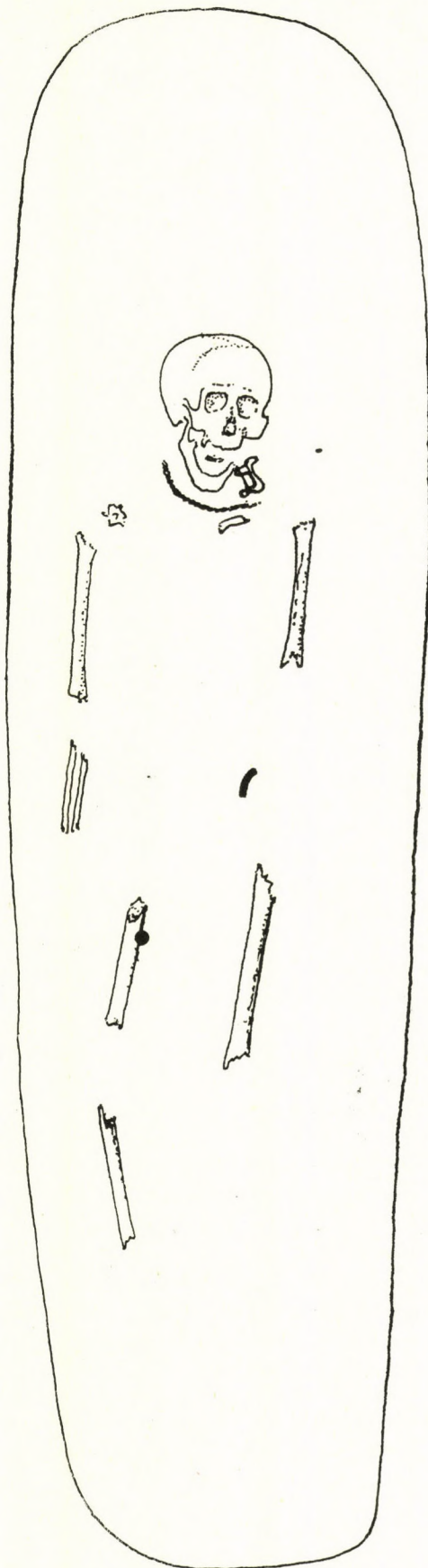
A településen zajló (házi-) ipar jellegű mesterségekről — a változatos technikájú edénykészítésen kívül — a fonás-szövésre utalnak az orsókarikák, az orsógombok, és talán a bőrvarrás szerszáma volt a kis vasár.

A CSÁSZÁRKORI TEMETŐ

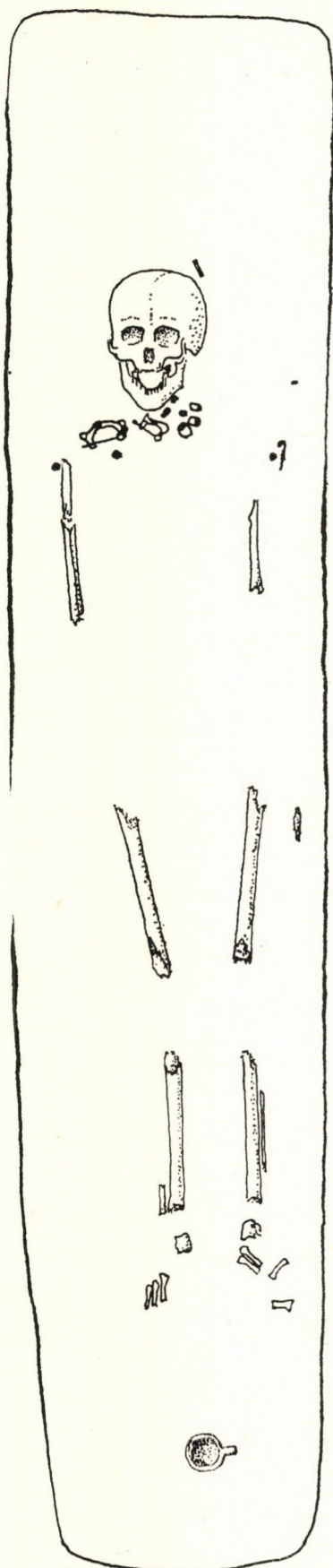
Rábukkantunk a településhez tartozó temető két sírjára is. Nagyon érdekes — s nyilván nem véletlen —, hogy e temető a Csengőspart ÉK-i lejtőjében ugyanott volt, ahol az Árpád-kori faluhoz tartozó köznépi temető is. (27. rajz.)

I. sír. Nő. Bolygatatlan. A sírgödör m: 55, sz: 54—60, h: 225 cm. A csontváz h: kb. 150 cm, irányítása: tengelyének iránya 170° -kal tér el Ny felé az É-i iránytól. (A továbbiakban: 170° .) A háton fekvő nyújtott csontvázból a kissé balra billent koponya épségben, a hosszú csontok kisebb-nagyobb részletekben maradtak meg, a többi csont elporladt. A két végén lekerekített, teknős sírgödörben fekvő csontváz mellett a következő tárgyak kerültek elő: 1. *Bronz ruhakapcsoló tű* (ún. „térdfibula”). A bal váll fölött az állkapocs mellett oldalára dőlve, a tű hegyével a lábak felé. 2. *Nyakperec töredékei* négy-szögletes átmetszetű csavart bronzhuzalból az állkapocs alatt a nyaktájon. 3. *Karperec töredéke*. A bal alkarcsont helyén ívelten hajló, igen erősen elrozsdásodott, lemezesen szétesett, mintegy 6—8 mm átmérőjű vasdarabka. 4. *Érem*. A jobb combcsont felső vége közelében a csont alatt kb. 3 cm-rel Vespasianus (i. sz. 68—79) eredetileg ezüsttel bevont érmének (subaeratus) bronzmagja (BMC. 27). (17. rajz, 34. tábla 1—4.)

II. sír. Nő. Bolygatatlan. A sírgödör m: 75, sz: 45—50, h: 245 cm. A csontváz h: 155 cm, irányítása: 185° . A háton fekvő nyújtott csontvázból a koponya épen, a hosszú csontok erősen töredékesen maradtak meg. A többi csont — néhány lábfejcsontról kivételével — elporladt. — A szokatlanul hosszú, keskeny sírgödörben fekvő csontváz mellett az alábbi tárgyak kerültek elő: 1. *Bronz ruhakapcsoló tű*, a jobb váll magasságában, oldalán feküdt, a tű hegye a vállperce felé irányult. 2. *Bronz ruhakapcsoló tű* (ún. „térdfibula”) az állkapocs alatt, oldalára dőlve, hegyével a jobb váll felé feküdt. 3. *Bronz függő* a szájüreg belsejéből. Az elkeskenyedő, vékony bronzlemezke (két széle beütögetett pontsorrall díszített) szélesebb végét kétfelé vágva kétoldalt bepödörték, keskenyebb végét pedig visszahajlították. 4. *Gyöngysor*. A nyaktájon szétszóródva különböző anyagú és alakú gyöngyök kerültek elő: egy nagy, gömb alakú piros pasztagyöngy, kisebb és nagyobb, lapított gömb alakú fehér pasztagyöngy, élénkzöld, gömb alakú áttetsző üveggyöngy, négyes tagolású hosszú fehér pasztagyöngy, korong alakú borostyángyöngy és kb. 15 szem oktaéder alakú, sötétbarnára oxidálódott (eredetileg talán rózsaszínes) áttetsző üveggyöngy. 5. *Bronz tű*. A bal váll

17. rajz. I. sír

18. rajz. II. sír

magasságában a sírgödör falához simulva, a sírgödör aljától mintegy 6—7 cm-rel magasabban került elő, hegyével a lábak felé. A tű (töredékeivel együtt 52 mm hosszú) feje ellapított, kampósan behajlított, szára kissé csavart, hegye kerek átmetszetű, elvékonyodó. A szárán farostok maradtak meg. 6. *Vastöredékek*: a koponya mellett bal oldalon, a sírgödör aljától 5—6 cm-rel magasabban, teljesen szétrozdásodott vashuzal? apró töredékei kerültek elő. 7. *Vaskés*. A bal combcsont felső vége közelében, a sírgödör falához simulva, hegyével a koponya felé feküdt. 8. *Bögre* a csontváz lábsontjai és a sírgödör É-i vége között középtájon, a sírgödör fenekére állítva került elő. Szabad kézzel formált, világossárga színű (18. rajz, 35. tábla 1—7).

A sírgödör D-i végétől mintegy 1 m-nyire, a sírgödör fenekével azonos mélységben, a bolygatatlannak látszó homokban egy kiszélesedő, lekerekített végű, nyitott bronz lemezkarpercec került elő, melynek díszítetlen végei mintegy 1,5 cm-es szakasszon egymásra hajlanak (34. tábla 5a—b).

Mindkét D—É-i tájolású sírban eléggé gazdagon felékszerezett idősebb nőt temettek el. Az I. sírban talált Vespasianus érem az I. század második felére mutat ugyan,⁸⁷ de az ún. „provinciális térdfibulákat” az I. század végétől a III. század végéig használták.⁸⁸ A II. sírban talált csavart szárú, kampós fejű vékony bronztű inkább a III. századra keltezhető.⁸⁹ Mindezek alapján a két temetkezést a III. századra, mégpedig a település keletkezésének idejére keltezzük.

AZ ÁRPÁD-KORI TELEPÜLÉS

A bashalmi Árpád-kori településre vonatkozó írott történeti forrást egyelőre nem ismerünk, így nevét sem tudjuk⁹⁰; talán az Eszlárról, mint központból szétsugárzó kisebb települések egyike lehetett.⁹¹ Amint a felszíni nyomok jelezték és az ásatások is bizonyították, e kis településnek — mint említettem — a K-i és É-i szélén dolgoztunk (5—6. rajz, lásd melléklet).

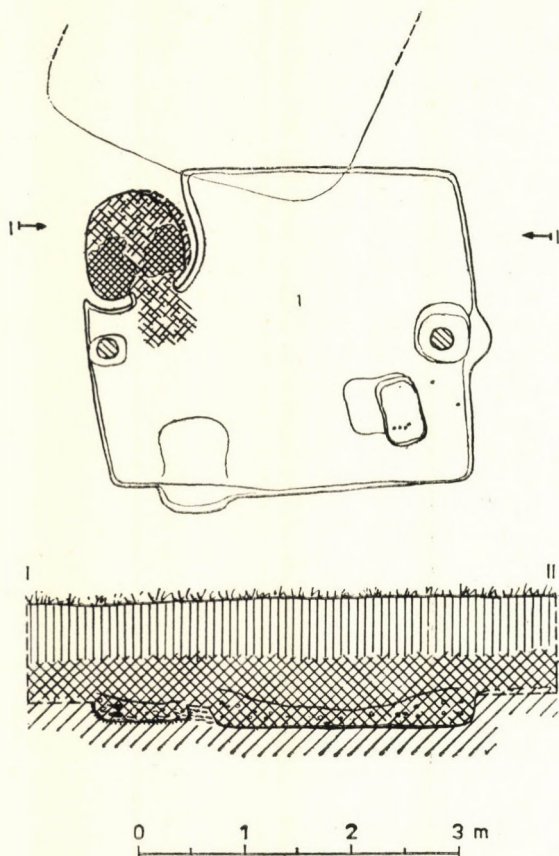
ÁRPÁD-KORI OBJEKTUMOK

Házak

I. munkahely

1. ház (19. rajz, 2. tábla 1)

Földbe ásott gödre 360 × 300 cm-es téglalap alaprajzú. Keményre taposott padlója a felszíntől átlag 110 cm mélyen került elő. A ház falai az ÉNy-i oldalon magasabban (15—20 cm), a DK-i

19. rajz. 1. ház alaprajza és metszete

oldalon alacsonyabban (5–10 cm) maradtak meg. A ház ÉK–DNy-i irányú tengelyében a gödör föld-fala mellett egy-egy 20 cm átmérőjű ágasfa helye mélyedt a padlóba, az ÉK-i 34 cm, a DNy-i pedig 27 cm mélyre hatolt a szint alá. A ház bejárata a DK-i oldalon a D-i sarok közelében lehetett: a fal kiívelődése valószínűleg a lejárati alsó lépcsőfokának maradványát őrizte meg, a ház belsejének ide csatlakozó részén a padló kissé lemélyedt, és rajta e szakaszon több 1–2 cm vastag, kemény, fekete sárréteg feküdt. A bejáratl szemben, a ház Ny-i sarkában volt a kemence, melynek ÉNy-i és DNy-i falát a ház gödrének fala alkotta, ÉK-i falát, elejét, valamint boltozatát sárga agyagból építették meg. A kemence boltozata teljes egészében beomlott, falából is csak 15–20 cm magas szakasz maradt meg. Kissé szabálytalan kör alakú, mintegy 100 cm átmérőjű feneke a ház padlójával azonos szintű volt. Megújított, erősen töredezett tapasztásába eredetileg edénycserépréteget terítettek. A kemence szája előtt 35–40 cm átmérőjű körzetben a ház tapasztatlan padlója is vörösré égett.

A ház K-i sarka közelében 30 × 60 cm-es, mintegy 40 cm mély, lekerekített sarkú, téglalap alaprajzú „munkagödör” mélyedt a padlóba. Ennek fene-

kén is ugyanúgy, mint a padló egyes részein, betaposott kemény sárréteg volt. A gödör fenekének DK-i végében egy vonalban négy kis (2–3 cm átmérőjű) karólyukat figyeltünk meg. Két hasonló karólyuk volt a „munkagödör” és a ház ÉK-i fala között a padlóban is.

A ház hamus, kevert földű betöltéséből a padló feletti 30 cm vastag rétegből bekarcolt vízszintes vonalszalagokkal, továbbá vízszintes és hullámvonalakokkal díszített néhány edénytöredék került elő, állatsontokkal együtt (19. tábla 1–5). A ház környezetében vaskést és fenőkövet találtunk.

Az 1. ház gödrét egy korábbi, de a földjéből előkerült leletek tanúsága szerint szintén Árpád-kori ház mellé ásták úgy, hogy kissé belevágtak a korábbi ház gödrének sarkába. A korábbi ház nagyobb része kívül esett szelvényünkön és benyúlt az út alá.

2. ház (20. rajz, 2. tábla 2)

Földbe ásott gödre 600 × 370 cm-es téglalap alaprajzú. Keményre taposott, kissé egyenetlen padlója a felszíntől 100–110 cm mélyen került elő. A ház sarkait lekerekítették, falát is úgy képezték

ki, hogy a padlótól kissé ívelten emelkedett fel. A ház fala a Ny-i hosszanti oldalon 30–40 cm magasságig megmaradt, a K-i oldalon — a lejtőbe eső részen — viszont csupán 5–10 cm-t tudtunk megfigyelni. Valószínű, hogy ezen az oldalon volt a ház bejárata is, ennek azonban semmi nyoma nem maradt. A ház hossz tengelyében négy ágasfa helyére bukkantunk. A 12–15 cm átmérőjű cölöplyukak az É-től kiindulva 62, 43, 31, és 37 cm-re hatoltak a padló szint alá. A cölöplyukak közötti távolság (szintén É felől kiindulva) 2–1,5–1,5 m.

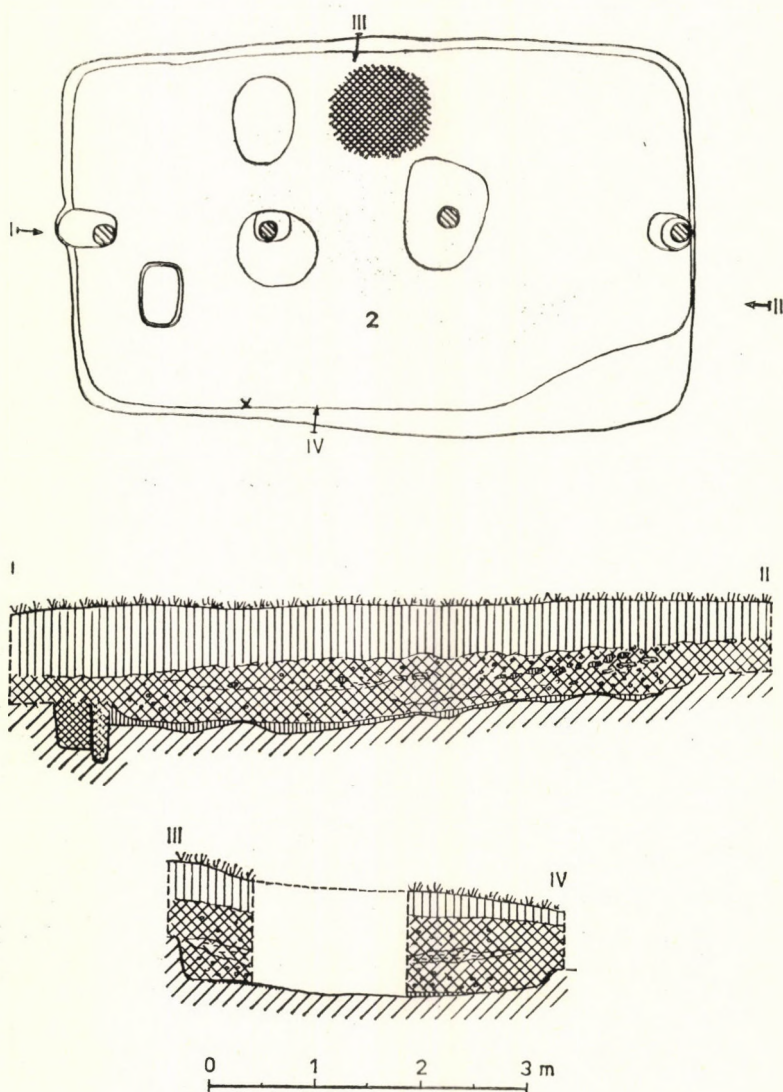
Az épület egyenetlen padlóján helyenként 4–5 cm vastag, rendkívül kemény, lemezes fekete sárrétegekre bukkantunk.

Az épületben — szokatlan módon — nem kement, hanem szabad tűzhelyet találtunk. A Ny-i fal közelében középtájon, a kissé domborodó felületre

kialakított, 80 × 100 cm nagyságú, tojásdad alaprajzú tűzhely fenekébe edénytöredékeket is tapasztottak. A töredékek egy bekarcolt csigavonallal díszített cserépüstből és három fazékból származtak, amelyeknek felületén bekarcolt hullámvonalak, illetve fogazott kerékek benyomott pontsorok voltak (21. tábla 1–9). A tűzhely környezetében a padlón vékony sárga agyagtapasztást figyeltünk meg. Tapasztásnyomok voltak az É-i második ágasfa körül is.

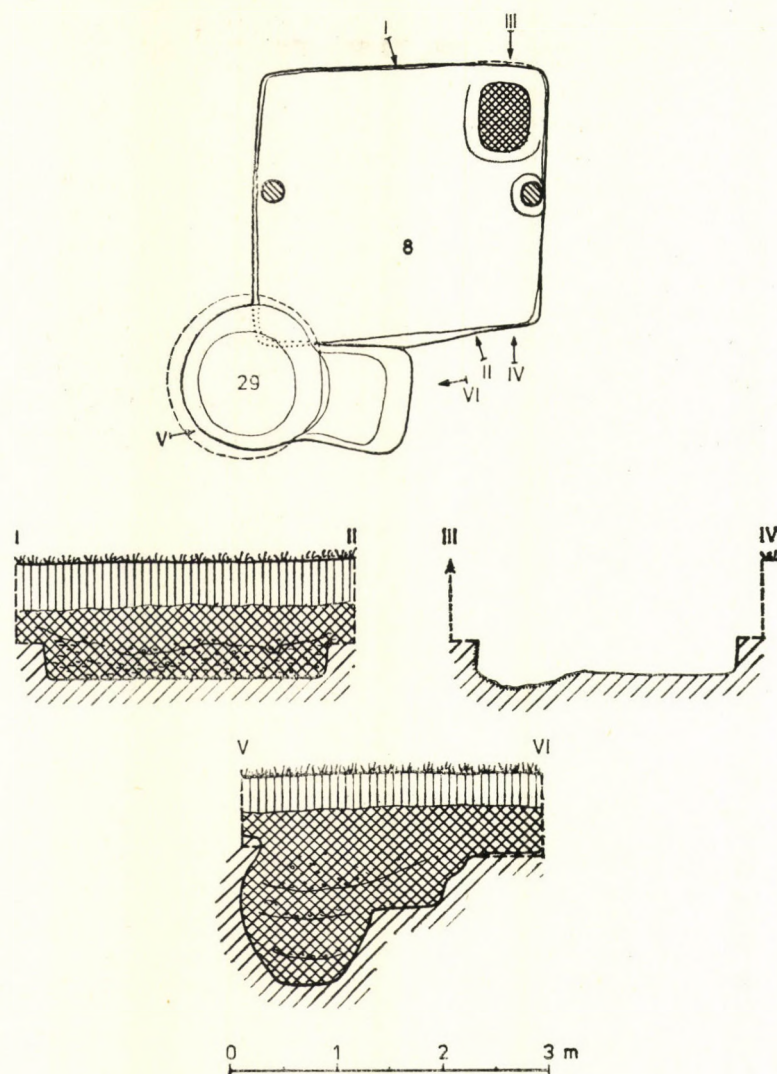
A ház padlójába két sekély gödör mélyedt, egyik a tűzhelytől D-re, másik a ház DK-i sarka közelében. Az előbbi 60 × 80 cm-es, mintegy 10 cm-re, az utóbbi 40 × 60 cm-es, és 20 cm-re mélyedt a padlóba.

Az épület hamuval erősen kevert betöltéséből az állatesontokon kívül fogazott pengéjű sarlótöredék,

20. rajz. 2. ház alaprajza és metszetei.

Az x a ház omladékában talált lókoponya helyét jelzi

21. rajz. 8. ház és 29. verem alaprajza és metszetei

vascipó-töredékek, kézi malomkődarab és sok edény-töredék került elő (19. tábla 6—13, 20. tábla 1—13). Az edénytöredékek között a legtöbb egyszerű és tagolt peremű fazék (kaolinos anyagú is) volt, vállukat bekarcolt hullámvonal vagy ún. „körömbenyomás”, az edények testét pedig bekarcolt csigavonal vagy fogaskerékkel benyomott pontsor díszítette. Kisebb számban cserépüsttöredékek is előkerültek. Az állatsontok közül külön figyelmet érdemel az a lókoponya, amely a ház DK-i fala mellett a D-i sarok közelében, néhány cm-rel a padló fölött az omladékban került elő (20. rajz x, 6. tábla 1).

8. ház (21. rajz, 4. tábla 4—5)

Földbe ásott gödre csaknem szabályos négyzet alaprajzú, 270×270 cm nagyságú. Padlóját 110 cm mélyen találtuk meg. Falai 25—30 cm magasan maradtak meg. Bejáratának nyomaira nem bukkan-

tunk. A tető ágasfáinak helye az ÉNy-i és DK-i fal mellett középtájon került elő. Az ágasfák átmérője 15—18 cm volt, és mintegy 12 cm-re mélyedtek a padlószint alá. — A kemence maradványait a ház K-i sarkában találtuk meg; 50×65 cm nagyságú, tojásdad alaprajzú, letapasztott feneke 5—6 cm-rel feküdt mélyebben a padlónál. A kemence hátsó falát és egyik oldalát a ház fala alkotta. Falába és boltozatába eredetileg köveket is beépítettek: omladékában átégett kődarabokat találtunk.

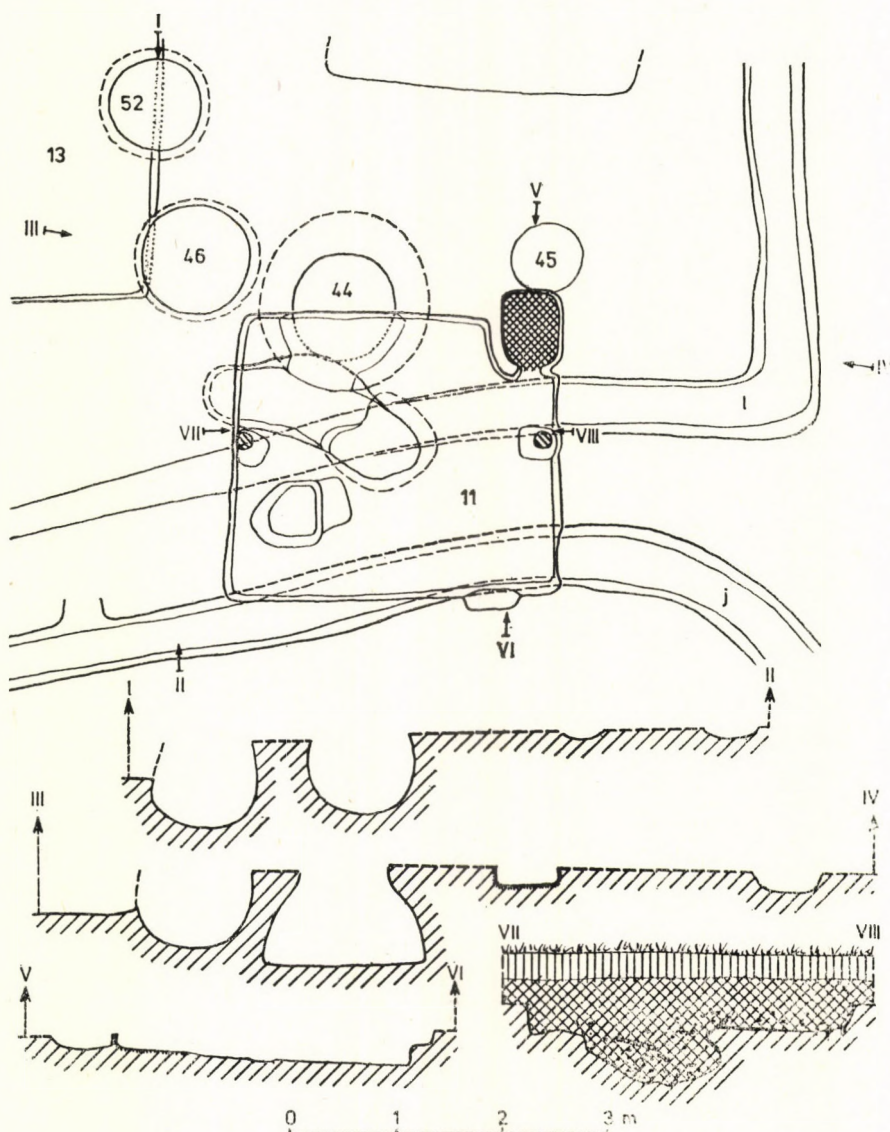
A ház belsejét elég kemény agyagos, kevert föld töltötte ki, ebből igen kevés lelet: néhány egyszerű peremű díszítetlen vagy bekarcolt vízszintes vonallal díszített fazéktöredék, kettős csontkakúp alakú orsógomb, csontkorcsolya töredéke és néhány állatsont került elő (22. tábla 8—11).

A ház pusztulása után Ny-i sarkába belevágtak a 29. verem ásásakor.

10. ház (12. rajz)

A földbe ásott épületnek csupán É-i sarka maradt meg, és a padlójába mélyedő gödröket találtuk meg eredeti alakjukban. A DK felé lejtő területen az épület DK-i szakasza teljesen elpusztult. Padlója ugyanis a felszíntől alig 60 cm mélységben került elő, s a feltárt szelvények e szakaszán nagyjából ebben a mélységben volt a felső humusz és a bolygatatlan föld határa. Az épület Ny-i sarkának nagy része a 9. császárkori házra települt. Ennek kevert földjében azonban biztosan elkülöníthettük az Árpád-kori épület, illetve a szintén Árpád-kori, de a 10. háznál korábbi f-árok rétegeit. A 10. ház szélessége 250 cm volt, hosszát a benne talált gödrökből ítélve mintegy 350 cm-re tehetjük. Az épület tengelyében egymástól kisebb-nagyobb távolságra négy gödröt bontottunk ki. DK-ról ÉNy felé halad-

va először egy 60 cm átmérőjű kerek, csaknem függőleges falú, lapos aljú, 45 cm mély gödröt találtunk, amelynek oldala 1–2 cm vastagon vörösréteg, de feneke csak helyenként pörkölődött meg. A gödröt laza hamu töltötte ki, fölötte, a padlószint mélységében — tehát már a ház omladékrétegében — egy lókoponya került elő. — Az átégett falú gödörtől mintegy 50 cm-re egy kis kerek, 20 cm átmérőjű kitapasztott gödröcske következett, amely 12–13 cm-re mélyedt a padlóba. A legömbölyített szélű, igen gondosan kiképzett gödröcske rendkívül erősen kiégett (6. tábla 2). Belsejében felületére olvadt vassalakdarabokat találtunk (24. tábla 8). A gödröcske alja fel volt szakadozva, bizonyára a ráolvadt vas kiemelésekor rongálódott meg. Az olvasztógödörtől ÉNy-ra mintegy 20 cm-re egy sekély, téglalap alaprajzú (50 × 70 cm, 10 cm

22. rajz. 11., 13. ház, 44–46., 52. verem, j és l-árok alaprajza és metszetei

mély), majd ennek közvetlen közelében egy mélyebb, tojásdad alaprajzú (40×60 cm, 20 cm mély) gödör volt. A sekélyebb gödör alját rendkívül keményre taposták. Oldalának egy részét egymás mellé illesztett malomkődarabokból alakították ki. A kisebb gödörben hamut és vasrögöket találtunk. Az egész épület belsejének hamuval erősen kevert földjéből igen sok vassalakdarab, vasrög, néhány vascipő és annak töredéke került elő (24. tábla 1—7). Az épület padlója fölötti betöltésben bekarcolt vízszintes és hullámvonalszalagokkal díszített edénytöredékeket — köztük két táltöredéket is — találtunk (23. tábla 1—12, 14, 16—18).

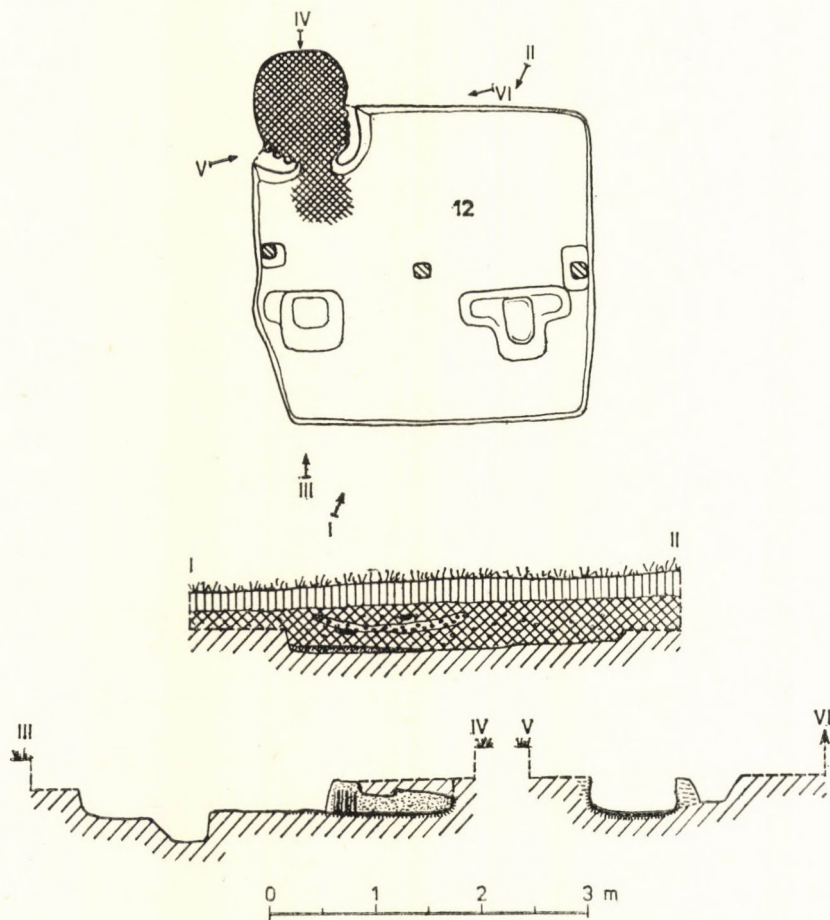
11. ház (22. rajz, 3. tábla 1—6)

Földbe ásott gödre 310×270 cm-es téglalap alaprajzú. Padlójára 70—80 cm mélységben bukkantunk. Fala 20—25 cm magasságig maradt meg. Az épület É—D-i tengelyében egy-egy ágasfa gödre mélyedt a földbe. Az ágasfák 15—18 cm átmérőjűek voltak, és 46, illetve 34 cm-re hatoltak a padlósínt alá. A ház bejáratát a Ny-i oldalon, a DNy-i sarok közelében találtuk meg, szélessége a legalsó lépcsőfokon mintegy 60 cm volt. A keményre taposott

padlón, főleg a ház D-i felében, vékony fekete sárreteget figyeltünk meg. A kemence a ház DK-i sarkában volt. Hátsó részét bevájták a ház földfalába, D-i fala egybeesett a ház földfalával, É-i falát és boltozatát agyagból építették. Boltozata beszakadt, megépített falából a ház földfalához hasonlóan mintegy 20 cm magas szakasz maradt meg. A kemence feneke 70×75 cm nagyságú, lekerekített sarkú, téglalap alaprajzú, a ház padlójával azonos szintű. Vékony agyagtapasztása igen jól átégett, edénytöredékek nem voltak alatta. A kemence kissé rajta feküldt a korábbi 45. verem betöltésén.

A ház É-i sarka közelében mintegy 60×60 cm-es, 30 cm mély, kissé szabálytalan alakú „munkagödört” találtunk, melynek fenekére letaposott sárreteg tapadt. A gödör szélén a padló kissé lemélyedt. A ház betöltéséből igen sok lelet, főleg edénytöredék került elő. Ezek túlnyomó többsége tagolt peremű, vállán hullámvonallal, testén bekarcolt csigavonallal vagy benyomott pontsorokkal díszített fazék-töredék volt, kisebb része eszerépüstitöredék, köztük csigavonallal díszített is (25. tábla 1—7, 26. tábla 1—3, 27. tábla 1—5).

Az épület földbe ásott gödrének készítésekor

23. rajz. 12. ház alaprajza és metszetei

korábbi, de szintén Árpád-kori településmaradványokat vágtak át, illetve bolygattak meg (44–45. verem, j-, l-árok). A ház elhagyása után viszont padlójába még 50–60 cm-re lemélyedő, boltozatos oldalú, szabálytalan alakú nagy gödröt vájtak, valószínűleg agyagkitermelés céljából.

12. ház (23. rajz, 5. tábla 1)

Földbe ásott gödre 300×320 cm nagyságú, csaknem szabályos négyzet alaprajzú. Letaposott padlója 60–65 cm mélyen került elő. Falai 5–25 cm magasságig maradtak meg legalacsonyabban a ház É-i, legmagasabban a D-i részén. A ház É–D-i tengelyében három ágasfa gödrére bukkantunk, kettőre a falak mellett, egyre a ház közepén. Mind-egyik 17–18 cm átmérőjű, kissé szögletesedő keresztmetszetű volt, és 40–50 cm-re mélyedt a padlószint alá. A ház bejáratának nem maradtak nyomai, de a padlóra taposott sárrétegekből ítélve a kemence szájával szemben, tehát a K-i oldalon, valószínűleg középtájon lehetett. — A láthatólag átalakított kemencét a DNy-i sarokban találtuk meg. A kemence feneke 85×100 cm nagyságú, szabálytalan tojásdad alaprajzú. Hátsó része kinyúlik a ház gödrének négyszögéből. A kemence elejét sárga agyagból építették meg. Agyagfalának belső oldalán kerek átmetszetű, mintegy 5–6 cm átmérőjű függőleges lyukak részletei maradtak meg (5. tábla 2). A kemence hátsó részén — melyet a földbe vájtak — lyukmaradványok nem voltak. A kemence fenekébe több fazék töredékeit tapasztották. A tapasztásréteg, de az alatta levő bolygatatlan föld is igen erősen átégett, a kemence szája előtt mintegy 40×40 cm-es területen a kemence fenekével azonos szintű padló is vörösré égett.

A ház K-i felében kétoldalt egy-egy szabálytalan négyszög alakú, mintegy 40×50 cm nagyságú, 30 cm mély „munkagödör” volt, mindkettő fenekét keményre taposták. Az É-i fal közelében levő gödör két oldalán a padló kissé teknősen lemélyed. A ház betöltésének hamuval erősen kevert földjéből elég sok állatsont és edénytöredék került elő. A padlón egy sima nyitott bronzkarikát találtunk (hajkari-ka?). A kemence fenekének tapasztása alatt három összeállítható fazék töredékeire bukkantunk, mindhárom tagolt peremű, vállukat bekarcolt hullámvonal, testüket csigavonal díszíti (25. rajz 3–5; 17. tábla 1; 18. tábla 1, 3; 28. tábla 1, 9–10). A padló feletti betöltésből is hasonló vagy bekarcolt hullámvonalakkal díszített fazéktöredékek kerültek elő (28. tábla 2–8).

x-gödör (lakóhely?)

A felszíntől mintegy 50 cm mélységben a bolygatatlan föld határán körülbelül 250 cm átmérőjű, szabálytalan kör alaprajzú gödröt figyeltünk meg.

Falai körben szélesen kifelé hajolva emelkedtek fel. Alja igen kevésbé teknős volt, Ny-i harmadában néhány centiméterrel magasabbra emelkedett. A magasabb szinten középtájon tűzhely-maradványokat találtunk. A gödör alja letaposottnak látszott. A kemény járósíntet a j-árok betöltése fölött is megfigyeltük, tehát ez korábbi a kerek gödörnél. A gödör laza, hamus földjében cserépüst-töredékeket és fogazott kerékkel benyomott pontsorokkal díszített fazéktöredékeket találtunk (27. tábla 6).

Vermek, gödrök

I. munkahely

5. gödör

Szabálytalan tojásdad alaprajzú, 1 m széles, kibontott szakaszán 2 m hosszú gödör. Mélysége 130–150 cm. Hamuval erősen kevert betöltéséből néhány Árpád-kori edénytöredék került elő. A gödör alja alatt — kevertnek látszó agyagrétegekkel elválasztva — elmosódott őskori réteg bukkant elő.

6. gödör

Szögletesedő alaprajzú, 150 cm széles gödör. Falai kihajlanak. Mélysége 120 cm. Földjéből Árpád-kori edénytöredékek kerültek elő.

9. verem

Méhkas alakú, alja kissé gömbölyödő. Legnagyobb átmérője 135 cm, mélysége 148 cm. Kissé belevág az Árpád-kori b-árok. A verem földjéből néhány Árpád-kori edénytöredék és állatsont került elő.

18. gödör (9. rajz)

Tojásdad alaprajzú. Hossza 200, szélessége 135 cm, mélysége 120 cm, alja teknős. A gödörrel elvágta a 3. császárkori ház D-i sarkát. A gödör földjéből néhány Árpád-kori edénytöredék és állatsont került elő.

23. gödör

Szabálytalan alakú, nagyméretű, egyenetlen mélységű gödör, melyet feltehetően agyagkitermelésre használtak (hossza 4 m, szélessége 2,5 m körüli, legnagyobb mélysége 170 cm). A gödör ÉK-i szélével belevágtak a magasabb szintű 7. császárkori ház DNy-i szélébe. A gödör kevert földjéből — amelyben nagy leszakadt agyagtömbök is voltak — bronzkori, császárkori és Árpád-kori leletek egyaránt előkerültek. A császárkoriak között olyan edény töredékei is előfordultak, amelynek egyes darabjai a 7. ház betöltéséből kerültek elő. Az Árpád-kori leletek közül kiemelkedik két vassarló,

melyeket egymásra fektetve 70 cm mélyen találunk meg. A bekarcolt vízszintes vonalakkal, fogaskerékekkel benyomott pontsorokkal díszített fazék-töredékeken és cserépüst-töredékeken kívül valószínűleg e korszakba tartozó leletek közé sorolhatjuk az itt talált vassalak- és vascipó-darabokat is (29. tábla 1–8).

24. gödör

Szabálytalan alaprajzú sekély gödör, a bolygatatlan föld határától még 10–15 cm-rel mélyebb. (A felszíntől 85 cm.) Sötétszürke kevert földjéből Árpád-kori edénytöredékeken kívül kézi malomkő töredékei kerültek elő.

26. verem

Valószínűleg körte alakú volt, egy részét elvágták a b-árokkaival. Megfigyelhető részletének legnagyobb szélessége 110 cm, mélysége 100 cm. Földjéből Árpád-kori edénytöredékek, állatcsontok és égett kemecefenék tapasztás-darabjai kerültek elő.

27. verem

Körte alakú. Legnagyobb átmérője 140 cm, mélysége 160 cm. Agyagos, homokos földjéből néhány Árpád-kori edénytöredék került elő.

28. verem

Körte alakú. Legnagyobb átmérője 150, mélysége 170 cm. Fala helyenként kisebb foltokban vörösre égett, fenekén vékony pernyeréteg volt. Földjéből bronzkori és Árpád-kori edénytöredékek és állatcsontok kerültek elő. A verem betöltődése után ásták a rajta keresztülhaladó f-árkot, melynek feneké rövid szakaszon mindkét irányból a verem felé lejt.

29. verem (21. rajz, 4. tábla 4–5)

Hordó alakú. Legnagyobb átmérője 120 cm, mélysége 200 cm. Ny-i széléhez lépcsős lejárát csatlakozik. A verem sötétszürke, kissé agyagos, kemény földjéből csupán néhány állatcsonttöredék került elő. Kibontásakor azonban világosan meglátszott, hogy a 8. Árpád-kori ház Ny-i sarkát a veremmel elásták, tehát a verem a háznál későbbi.

31. gödör

Gömbölyű aljú, kerek gödör aljának részlete. Átmérője 1 m körüli, mélysége 80 cm. Földjéből Árpád-kori edénytöredékek kerültek elő.

42. verem

Méhkas alakú, legnagyobb átmérője 100 cm, mélysége 120 cm. Fala és feneké helyenként 1 cm vastagon vörösre égett. Földjéből néhány Árpád-kori edénytöredék és állatcsont került elő.

44. verem (22. rajz, 3. tábla 2–5)

Méhkas alakú. Legnagyobb átmérője 150 cm, mélysége 140 cm. Laza, humusszal kevert földjéből igen sok állatcsont, köztük összefüggő csontvázrészletek (gerincoszlop, lábsontok, koponya csigolyákkal stb.) került elő néhány Árpád-kori edénytöredékekkel együtt. A verem korábbi a 11. háznál, a ház keményre taposott padlója a verem fölött is megvolt.

45. verem (22. rajz, 3. tábla 2–5)

Valószínűleg körte alakú verem gömbölyű fenekének részlete. Mélysége 60 cm. Földjéből vízszintes vonalszalagokkal díszített edénytöredék és állatcsontok kerültek elő (26. tábla 4). A 11. ház kemencéjének hátsó része a verem betöltésére települt.

46. verem (22. rajz, 3. tábla 5; 5. tábla 3)

Körte alakú, legnagyobb átmérője 110, mélysége 125 cm. Kissé belevágták a 13. császárkori ház sarkába. Földjéből néhány Árpád-kori edénytöredék és állatcsonton kívül a verem feneké közelében egy csecsemő (újszülött?) csontváza is előkerült (13. rajz x). A 44., 45., 46. és 52. verem valószínűleg a tőlük K-re levő, ki nem bontott házhoz tartozott.

47. verem (24. rajz)

Szokatlanul szűk szájú, lapos feneké felé erősen kiszélesedő méhkas alakú. Legnagyobb átmérője 230 cm, mélysége 150 cm. Földjéből néhány őskori és Árpád-kori edénytöredék és állatcsont került elő.

48. verem (24. rajz)

Méhkas alakú, alja kissé gömbölyödő. Legnagyobb átmérője 160, mélysége 135 cm. Földjéből kevés Árpád-kori edénytöredék került elő.

49. verem (24. rajz)

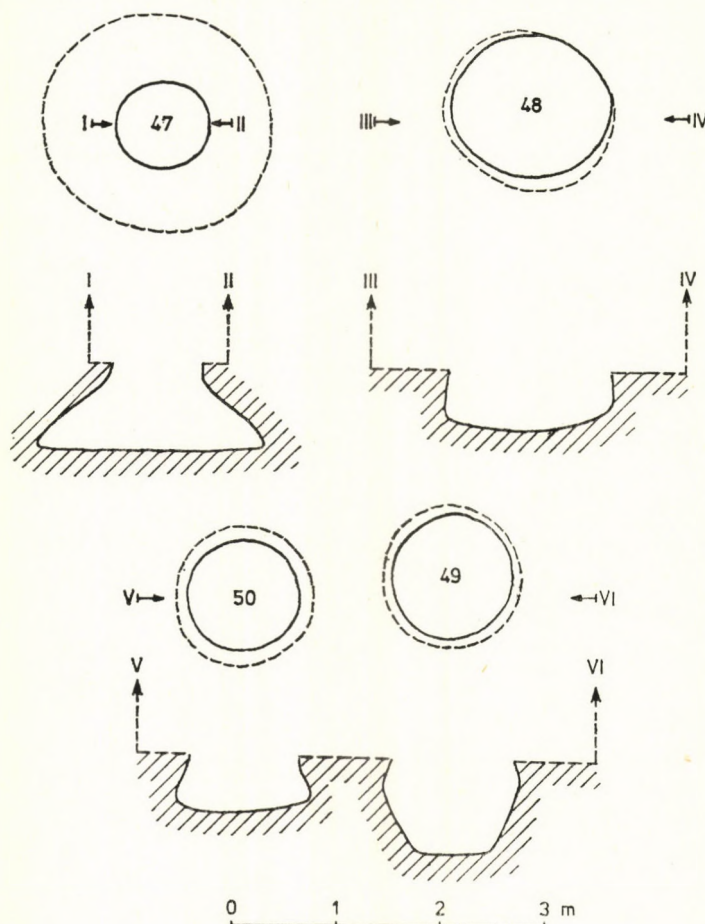
Hordó alakú, feneké lapos. Legnagyobb átmérője 130 cm, mélysége 160 cm. Alján fekete pernyeréteg volt. Földjéből néhány Árpád-kori edénytöredék került elő.

50. verem (24. rajz)

Méhkas alakú. Legnagyobb átmérője 130 cm, mélysége 120 cm. Igen kemény földjéből néhány Árpád-kori edénytöredék került elő.

51. verem

Körte alakú. Átmérője 100 cm, mélysége 120 cm. Tiszta hamu töltötte ki, amelyből égett kemencedarabok, néhány Árpád-kori edénytöredék és állatcsont került elő.

24. rajz. 47—50. verem alaprajza és metszete

52. verem (13. rajz, 22. rajz, 7. tábla 3)

Körte alakú. Legnagyobb átmérője 100 cm, mélysége 120 cm. Belseje helyenként kiégett. A verem ásásakor belevágtak a 13. császárkori ház DNy-i falába. Földjéből néhány császárkori és Árpád-kori edénytöredék került elő.

II. munkahely

x-verem (C7)

Körte alakú verem aljának részlete. Átmérője 130 cm, mélysége 80 cm. Belsejének laza fekete földjéből igen sok és változatos díszítésű Árpád-kori edény töredéke került elő átégett kemencedarabokkal együtt (25. rajz 6—7; 17. tábla 4; 18. tábla 2; 32. tábla 1—2; 33. tábla 1—3).

Árkok

I. munkahely

a-árok (6. tábla 3)

ÉK—DNy-i irányú. Mintegy 25 m hosszú ismert szakasza egyenes. A bolygatatlan föld határán (50—60 cm mélységben) 80—100 cm széles, lefelé keskenyedő, teknős aljú. Mélysége 80—105 cm, ÉK felé lejt. Fenekén eliszapolódott, kemény földjéből nagyon kevés őskori és Árpád-kori edénytöredék került elő.

b-árok (7. tábla 2)

Az árok 20 m hosszú szakasza ÉNy—DK-i irányú, mindkét vége DNy felé bekanyarodik. A DK-i

árokszakasz mintegy 4 m-es behajló vége lezárul, végében szögletesen bemélyedő gödörrel. Az ÉNy-i behajló árokszakasz kifut a szelvényből. Az árok eléggé egyenetlen szélességű. A bolygatott és bolygatatlan föld határán (50–60 cm mélyen) 80–150 cm szélességű, legszélesebb az egyenes szakasz ÉNy-i részén, legkeskenyebb a DK-i szakaszon. Az árok alja DK felé (a mélyedés felé) lejt, mélysége 120–130 cm. Az árok fenéke a keskenyebb szakaszokon teknős, a kiszélesedő részen csaknem teljesen sík. Földje világosszürke, eléggé laza szerkezetű, de fenékén eliszapolódott. A b-árokkal átvágtak több vermet, és metszették az Árpád-kori c-árkot is. Az árok földjéből szórványosan őskori és Árpád-kori edénytöredékek kerültek elő.

c-árok

K–Ny-i irányú. Ismert szakasza 20 m hosszú, csaknem teljesen egyenes. Szélessége 50–60 cm mélységben eléggé egyenletesen 100 cm. Alja 130–140 cm mélységű, K felé lejt. Fenéke legnagyobb részben teknős, de egyes szakaszain kettős tagolású. Az árok földje sötétszürke, fenéke közelében kissé eliszapolódott. A kevert földből kevés Árpád-kori lelet került elő.

f-árok (12., 14. rajz)

Együttes hossza mintegy 20 m. Kétharmad része ÉK–DNy-i, ívben kanyarodó egyharmada pedig ÉNy–DK-i irányú. ÉK-i vége szögletesen lezáródik, DK-i vége pedig belefut az A császárkori szabadban levő kemence előterének gödrébe. Az árok áthalad a 28. Árpád-kori vermen és a 9. császárkori épületen, a 10. Árpád-kori épület viszont átvágja az árkot.

Az árok a bolygatott és bolygatatlan föld határán 60–70 cm széles. Fenéke teknős kiképzésű, oldala meredeken emelkedik. Eléggé egyenetlen mélységű, legmélyebb (125 cm) a DK-i, gödörbe torkolló végén, de mindkét irányból lemélyed a 28. veremhez futó szakasza is. Legsekélyebb (75 cm) hosszabb szakaszának közepe táján mintegy 2 m hosszúságban. Az ÉK-i vége közelében 85–90 cm mélységű. Kitöltő földje csak a legmélyebb részen volt kissé keményebb, iszapoltódott, másutt eléggé laza szerkezetű, hamuval is kevert. Árpád-kori edénytöredékek és állatsontok kerültek elő belőle.

g-árok

Mintegy 10 m hosszú, tompaszögben megtörő, ÉK–DNy-i, illetve KNy-i irányú árokrészlet. DK-i vége szögletesen lezáródik. Alja teknős kiképzésű, mélysége 87–115 cm, szelvényből kifutó vége a legsekélyebb, de alja a lezáródó vége közelében is kissé magasabbra emelkedik. Az árok ÉNy-i oldalába — megtörő részének közelében — kis kementét vájtak, melynek boltozata erősebben, 80 cm

átmérőjű kerek, letapasztatlan fenéke alig égett ki. A kemence fenéke mintegy 20 cm-rel magasabb volt az árok fenekénél.

A g-árok K–Ny-i irányú szakaszának É-i falához kis tojásdad alakú gödör csatlakozik (32), nem lehetett eldönteni, hogy melyik volt a korábbi. Az árok laza, kissé hamus földjéből bronzkori, császárkori és Árpád-kori leletek kerültek elő.

i-árok (7. tábla 1)

Egyenes, 12 m hosszú K–Ny-i irányú árok. A bolygatatlan föld határáig kiásott szelvénybe mintegy 5–10 cm-re mélyed, a felszíntől tehát 55–60 cm mélységű. Az ároknak csak az alját sikerült megfigyelnünk. Ny-i vége feltehetően belekapcsolódik az a-árokbba, K-i végét nem lehetett pontosan meghatározni az itt levő őskori gödör (43) kevert földjében. Valószínű, hogy D felé megtörve összefügg a j-árokkal. Az i-árok fenékén levő eliszapolódott kemény földből őskori és Árpád-kori edénytöredékek kerültek elő.

j-árok (22. rajz, 3. tábla 3, 6)

Kissé ívelt hajló árokrészlet, 10 + 10 m hosszú. Egyik szakasza É–D-i, másik K–Ny-i irányú; 70 cm mélyen 80 cm széles. Fala meredek, csaknem függőleges, alja teknős. Egyenetlen mélységű, legmélyebb a Ny-i, lezáródó végén (112 cm). É-i részében a legsekélyebb (55 cm). Az árok Ny–K-i szakaszának közepe tájára kissé rátelepült az árok fenekénél mintegy 25 cm-rel magasabb járósíntű Árpád-kori x-gödör, É–D-i szakaszát viszont átvágja a 11. ház gödre. Az árok eléggé kemény, kissé agyagos földjéből őskori, császárkori és Árpád-kori leletek egyaránt előkerültek.

k-árok (6. tábla 4)

ÉNy–DK-i irányú, 8 m hosszú, egyenes árok. Mindkét vége legömbölyítve lezárul. Szélessége mintegy 60 cm mélységben 60–70 cm. Mélysége átlagosan 90 cm. Fenéke teknős kiképzésű, falai eléggé meredeken emelkednek fel. Földje a magasabb szakaszon laza szerkezetű, de alján igen keményre iszapoltódott. Őskori és Árpád-kori edénytöredékek kerültek elő belőle.

k₁-árok

A k-árok DK-i végére keresztben K–Ny-i irányban mintegy 3 m hosszú kis árok húzódik, elvágva a k-árkot. A k₁-árok 60 cm mélységben 50–60 cm széles, mindkét vége kissé kiszélesedik, benne egy kissé lemélyedő cölöplyukkal. A teknős aljú árok 85–90 cm mély. Kitöltő kemény földjének közepén keskeny, laza földcsík húzódott, de ezt a rágcsálók annyira összeturkálták, hogy benne esetleges karólyukakat nem lehetett megfigyelni.

l-árok (22. rajz, 3. tábla 6)

Derékszögben megtörő, 7 + 3 m hosszú árok-részlet. Hosszabb szakasza É—D-i, rövidebb pedig K—Ny-i irányú. Mintegy 60 cm mélységben 60—70 cm széles. É-i végének feneke olyan magasra emelkedik, hogy az árok a kevert földben már nem figyelhető meg. K-i, szelvényből kifutó része a legmélyebb, 70 cm. Feneke teknős kiképzésű, falai felfelé erősen kihajlanak. Az árkot a 11. ház gödrének beásásakor elvágták. Az árok kemény, eliszapolódott földjéből néhány őskori és Árpád-kori edénytöredék került elő.

II. munkahely

a-árok (6. rajz)

ÉNy—DK-i irányú — megszakadásokkal —, mintegy 30 m hosszú., 55—60 cm mélységben 50—60 cm széles, ÉNy-i részén 60—65 cm, DK-i végén 85 cm mély. Laza földjéből néhány Árpád-kori edénytöredék, az A2 szelvénybe eső szakaszából egy erősen töredékes lókoponya került elő.

b-árok (6. rajz)

ÉNy—DK-i irányú, mintegy 3 m hosszúságú, 65—70 cm mélységű, ÉNy-i vége felé kissé mélyed. DK-i folytatása a kevert humuszrétegben nem figyelhető meg. Földjéből néhány Árpád-kori edénytöredék került elő.

c-árok (6. rajz, 7. tábla 5)

ÉNy—DK-i irányú, 15 m hosszú, elnyújtott S alakban hajló árok-részlet; 60 cm mélységben 60—100 cm széles, 65—80 cm mély. Alja teknős. DNY-i végétől 5 m-re feneke magasra emelkedik, itt megszakad az árok. Kevert, kemény, iszapolódott földjéből kevés Árpád-kori lelet került elő.

d-árok (6. rajz, 7. tábla 5—6)

ÉNy—DK-i irányú, 25 m hosszú, enyhén kanyargó árok-részlet; 50—60 cm mélyen 100—120 cm széles. Mélysége 70—80 cm, helyenként 85—100 cm mélységű gödrökkel. Az árok párhuzamosan fut a c-árok DK-i végével. A c-ároknál megfigyelt megszakadással nagyjából azonos irányban a d-árok is mintegy 1 m-es szakaszon megszakad. Mindkét árok alja a lezáródó végénél kis gödörrel mélyed le. A d-árok földje, főleg a feneke közelében, igen kemény, eliszapolódott. Lelet nem került elő belőle, de a föld szerkezetéből és az árok helyzetéből ítélve Árpád-kori.

e-árok (6. rajz)

K—Ny-i, illetve É—D-i irányú, ívben hajló, mintegy 9 m hosszú árok-részlet, 60 cm mélyen 50—80 cm széles. Feneke a felszíntől 70—75 cm mély, D-i végén mintegy 90 cm-re lemélyedő gödörrel. Laza szerkezetű földjéből lelet nem került elő.

f-árok (6. rajz)

ÉK—DNY-i irányú, mintegy 2 m hosszú árok-részlet 60 cm mélységben; 45—50 cm széles, alja a felszíntől 70 cm, ÉK-i végében bizonytalan körvonalú cölöplyukkal.

BIZONYTALAN KORÚ VERMEK, GÖDRÖK

I. munkahely

2. gödör

Kerek gödör alja, átmérője 100 cm, mélysége 88 cm.

4. gödör

Tojásdad alaprajzú gödör alja, 100 × 60 cm nagyságú, mélysége 85 cm.

7. verem (?)

Gömbölyödő aljú verem (?). Átmérője 150 cm, mélysége 95 cm.

10. verem

Méhkas alakú. Átmérője 180 cm, mélysége 128 cm. Az Árpád-kori b-árokkal elvágták.

17. verem

Gömbölyödő aljú verem részlete. Átmérője 160 cm, mélysége 136 cm. Nagy részét elvágták az Árpád-kori c-árokkal.

22. verem (?)

Gömbölyödő aljú kerek gödör, átmérője 120 cm, mélysége 87 cm.

25. verem (?)

Gömbölyödő aljú kerek gödör, átmérője 100 cm, mélysége 90 cm.

32. gödör

Tojásdad alaprajzú gödör, melynek alja 15—20 cm-rel mélyebb az Árpád-kori g-árok aljánál (tehát mintegy 130 cm mélységű). Lehetséges, hogy az árok falából vájták ki, és nem az árokkal vágták el.

BIZONYTALAN KORÚ ÁROKOK

I. munkahely

d-árok

Az Árpád-kori b-ároktól Ny-ra 7 m-re vele párhuzamosan ÉNy—DK-i irányban húzódik a 150 cm hosszú árok-részlet. Teknős alja 95 cm mély. Az árokkal elvágták a 8. sz. őskori vermet.

e-árok

É—D-i irányú, 450 cm hosszú, keskeny árok részlete. Teknős alja 75 cm mély. Áthalad a 21. sz. őskori verem fölött.

Az Árpád-kori faluban házakra csak a település K-i részén (I. munkahely) bukkantunk. A feltárt hét épület kisebb-nagyobb mértékben eltért egymástól, abban azonban megegyeztek, hogy valamennyit földbe mélyítették. A lakóházak közül négy teljesen azonos volt az ország területéről számos helyről már ismert egyszerűbb Árpád-kori földházakkal. Mindegyiknek kemence állt az egyik sarkában; a kemencék kialakításának módjában azonban ezek között is különbségeket figyelhetünk meg. A legszembetűnőbb különbség a kemencék méretében mutatkozott: a 8. és 11. házban az általánosabban ismert kisméretű kemencét találtuk.⁹² Az 1. és 12. házban viszont szinte a szabadban levő kemencék méretét megközelítő, a ház gödrének méreteihez viszonyítva feltűnően nagy kemencék voltak, amelyek eleve elgondolkozásra késztettek.

A négy kemence a lakóház négyszögéhez viszonyítva kétféle helyzetű volt. Az 1. és 8. házét az épület négyszögén belül alakították ki úgy, hogy a kemence hátsó részét és egyik oldalát a ház fala alkotta, a belső falát, illetve boltozatát agyagból építették. Különbség a kettő között, hogy az 1. ház kemencéje — mint fentebb említettük — nagyméretű, falának megépített részéhez tiszta sárga agyagot használtak; a 8. ház kemencéje viszont a házhoz illő nagyságú és falának, boltozatának omladékában kődarabok is voltak.

A 11. és 12. ház kemencéjének hátsó részét bevájták a ház földfalába, csak elejét építették agyagból.⁹³ — Mindegyik kemence fenekét letapasztották, de csak a két nagyméretűnek (1, 12) a fenekébe terítették edénycserép-rétegeket. Ugyanennek a kettőnek a szája előtt a ház padlója is átégett.

Az 1. és 12. ház kemencéjével kapcsolatban — méretük alapján — gondolhatunk arra, hogy ezek a ház építése előtt vagy pusztulása után kialakított, szabadban levő kemencék voltak.⁹⁴ Az ilyen jellegű kemencékhez tartozó előtérnek — amelynek egyik jellegzetes vonása, hogy a kemence fenekével nem egy szintű, hanem a kemence szája előtt mélyebbre süllyed — semmiféle nyomára nem bukkantunk. Különálló, szabadban levő kemencét — amely pedig igen gyakori objektum Árpád-kori falvainkban — a bashalmi ásatáson nem találtunk. Ennek oka talán az is lehet, hogy a település szélén dolgoztunk.

A 12. ház kemencéjének mégis három olyan különlegessége volt, amelyet együttesen nem hagyhatunk figyelmen kívül: a) a szabadban levő kemencék nagyságát közelítette meg; b) az általában szabályos alaprajzú kemencékhez képest szabálytalan

alakú; c) ami a legkülönösebb, szájától kétoldalt, falának belső szélébe mélyedve függőleges, kerek átmetszetű lyukak nagyjából fele része sorakozott egymástól 5–6 cm távolságra. Ezek függőleges állásuk, továbbá átmérőjük nagysága (8–10 cm) miatt sövényvázhoz nem tartozhattak.⁹⁵ Mindezek alapján az a valószínű, hogy itt eredetileg egy edényégető kemence volt, amelynek eddigi hazai tapasztalataink szerint ugyanolyan előtere volt, mint a külső kemencéknek és a kemence mérete is nagyjából egyezett azokéval.⁹⁶ E kemence beroskadása, összeomlása, vagyis használatának megszűnte után előtere felhasználásával alakították ki a ház négyszögét, amelynek a kemence felőli kissé ívelődő falán érződik is az eredeti előtérhez való némi alkalmazkodás. A házat az égetőkemence tüzelőterének aljáig mélyítették. Beroskadt és a ház kialakítása-kor kidobott agyagrostélyának csak közvetlenül a kemence fala mellett őrződtek meg az új kemence-feneknél jóval magasabbra nyúló maradványai. A részletekből kikövetkeztetett 8–10 cm-t meghaladó átmérőjű lyukak ilyen égetőkemence lyukai-nak felelnek meg. Igen valószínű, hogy az edényégető kemence hátsó részét a tüzelőterbe lökött fahasábok idők folyamán erősen megrongálták. Így tehát némiképpen ehhez is igazodva hátrafelé bővítették az új — edénytöredék-réteggel letapasztott alj — házikemencét, ezáltal szabálytalan alaprajzúvá vált.

Ezzel tulajdonképpen rátértünk olyan építmények vizsgálatára, amelyeket műhelyfelének határozhattunk meg. Ilyen a 10. épület, amelynek csak igen csekély, de annál érdekesebb maradványait figyelhetjük meg. Sajnos, a kétségtelenül földbe ásott épület padlójára a felszíntől alig 60 cm-re bukkantunk. Ásatási területünk e szakaszán csaknem ez a mélység felelt meg a bolygatott és bolygatatlan föld határának, ezért az épület gödrének falából igen kicsi részletek maradtak meg. Megőrződött viszont a padlóba mélyedő gödrök eredeti alakja. Megnehezítette az eligazodást, hogy az épület jelentős része rátelepült egy császárkori ház betöltődésére. Az Árpád-kori épület a tengelyében sorakozó gödrök leleteiből ítélve a vasmegmunkálással függött össze. Az itt folyó munka fő műveletének emléke lehet az a kis kerek, gondosan kitapasztott, rendkívül erősen átégett gödröcske, amelynek belsőjében vasrögöket és felületére olvadt vassalakdarabokat találtunk. A kis gödörtől K-re nagyobb, kerekedőnek látszó, mélyebb lapos fenekű, kissé kiegészített falú gödör volt, laza hamuval telve. A kis átégett gödröcske közelében, tőle Ny-ra, szintén nagyobb, lekerekített sarkú, nagyjából téglalap alaprajzú, sekély, keményre taposott, lapos fenekű gödörre (munkagödör?) bukkantunk, amelynek É-i szélét malomkődarabok zárták le. Benne hamus, kevert földet találtunk. E gödör közvetlen közelé-

ben Ny-ra, közte és az épületfal között további tojásdad alaprajzú, gömbölyödő fenekű gödör volt, apró vasszemcsékkel kevert hamuval tele. Az épület gödrét kitöltő, hamuval erősen kevert földből egész és töredékes, ún. „vascipók” is kerültek elő.

Mindezek alapján kétségtelen, hogy ez az épület a vassfeldolgozással függött össze. Hasonló jelenségeket országszerte megfigyeltek már. Ugyanis faluásatásainkon kisebb-nagyobb számban majdnem mindenütt előkerülnek vascipók,⁹⁷ az itteninek megfelelő műhelyfelére pedig Visegrádon is rábukkan-tak.⁹⁸ Nem gondolhatunk azonban vasolvasztó kohóra, ilyeneket e korból az ország különböző vidékeiről jól ismerünk.⁹⁹ Igazi kovácsműhely sem jöhet szóba, mert sem szerszámnak, sem készítménynek semmiféle nyomát nem találtuk.

E műhelyekben folyó munkák pontosabb meghatározása és tisztázása további kutatásra vár még, egy azonban már most is kétségtelen: az erősen kiégett kis gödör és a vascipók között alakjuk és méretük alapján közvetlen kapcsolat van; vagyis a nyersanyag a kis kerek gödörben olvadt vascipóvá, felvéve annak alakját.

E műhellyel kapcsolatban még egy érdekes jelen-séget kell megemlítenem: az épület K-i részében levő kissé átégett falú gödör fölött a padlószint táján — tehát az épület eredeti omladékrétegében — egy összetört, de darabjaiból teljesen összeállít-ható lókoponya került elő. Talán nem tévedünk, ha a vassal, vasművességgel összefüggő sokrétű babonás hiedelemvilággal kapcsoljuk össze a mű-hely fölé valószínűleg babonás szokásból kitűzött, bajelhárító szerepű lókoponyát.¹⁰⁰

Igen érdekes, hogy az alább ismertetett, ugyan-csak műhelyfélének meghatározható 2. épület ere-deti omladékában is találtunk egy ép lókoponyát. Az eddig ismert Árpád-kori házainktól méretei és belső beosztása tekintetében eltért a 2. épület. A téglalap alaprajzú, a lakóházaknál kétszer na-gyobb épület tengelyében egymástól nagyjából azonos távolságban álló négy ágasfa gödrét talál-tuk meg. A házban nem kemence, hanem az egyik hosszanti fal közelében középtájon letapasztott felületű szabad tűzhely volt. A padlóba két sekély, tojásdad alaprajzú gödör mélyedt, amely azonban nem lehetett munkagödör. Sajnos, a házból olyan jellegzetesebb lelet nem került elő, amiből rendel-tetését közelebről meghatározhattuk volna. Úgy látszik azonban, hogy nem egyszerű lakóház volt, inkább műhelyfélének gondolhatjuk, ahol tágasabb helyet igénylő munkát végeztek, esetleg többen dol-goztak, és a szabadon égő tűz elsősorban világításra és a helyiség fűtésére szolgált (fonóház?).

A lakóházak közül háromban (1, 11, 12) „mun-kagödört” is megfigyeltünk, egyiknek (1) a feneké-be és környezetében a padlóba is karólyukak mélyedtek.¹⁰¹

A lakóházaknak — de a más rendeltetésű négy-szögletes építményeknek is — szelemenés nyereg-tetejük volt. Az épületek tengelyében a fal mellett megtaláltuk az ágasfák padlóba mélyedő gödrét. A már említett négy lakóház közül háromban (1., 8., 11. ház) kettőt-kettőt, egyben pedig (12. ház) sorjában hármat: a ház közepén is volt egy ágasfa. Két háznak (1, 11) a bejáratát is sikerült megfigyel-nünk: a kemencével szemben levő oldalon a sarok közelében (tehát nem a fal közepén, mint pl. Tisza-lök-Rázomon, vagy Dobozon) lépcsős lejárát ese-kély részlete maradt meg.¹⁰² Valószínű, hogy a másik két háznál is a kemencével szemben volt a bejárat.¹⁰³

A lakóházak és műhelyek sorába tartozik még egy különleges épületmaradvány is. Kissé szabálytalan tojásdad alakú, enyhén teknős aljú gödrének kör-vonalát természetesen csak a kevert humusz alatti 50—60 cm-es mélységben figyelhattuk meg. Erede-tileg — figyelembe véve meneteles falát — a fel-színnél mintegy 4—4,5 m lehetett a gödör átmérője. Keményre taposott, kissé egyenetlen padlója Ny-i részének közepe táján, némileg emelkedettebb szinten tüzelésnyomokat találtunk. Hasonló kör alakú, földbe mélyedő lakóhelyeket figyeltünk meg a dobozi ásatáson is. Egyiknél egy korábbi, részben már betemetődött négyszögletes földház gödrét használták fel, közepén letapasztott, kissé domborodó felületű tűzhelyet alakítottak ki. Sajnos, a vastag szántott humuszréteg miatt itt sem tudtuk az építmény teljes nagyságát megállapítani. Felte-hető, hogy a kettő nagyjából azonos méretű, felül mintegy 4—4,5 m átmérőjű és 60—70 cm mélységű lehetett. Lefedéséről semmit sem tudunk, legfeljebb feltételezhetjük, hogy kúpos tetejű volt, és a tető széle a felszínre támaszkodott.¹⁰⁴

Annyi bizonyos, hogy ezeket nem gondolhatjuk felszíni sátorféle építményeknek¹⁰⁵ — földbe mélyí-tett gödrük ennek kétségtelenül ellene szól —, de talán nem véletlen, hogy a bashalmi kerek épület betöltésében találtuk a legtöbb cserépüst-töredéket.

A házak környezetében számos veremre és gödör-re bukkantunk. A vermek között legnagyobb számban a körte alakúak voltak, de néhány méhkas, illetve hordó alakút is találtunk. Mindegyiket igen szabályosra alakították. Egyik verembe (29) lép-csős lejárát vezetett. Néhánynál (28, 42, 52) megfi-gyeltük, hogy belsejét kissé kiégették. Mindegyiket több-kevesebb hamuval is kevert föld töltötte ki, amelyből igen kevés lelet került elő. Sajnos, gabona-magvakat egyikben sem találtunk. Feltűnően sok állatsont volt a 44. veremben, amelyre a csontok-kal kapcsolatban később még visszatérek.

A vermek helyzetét elemezve ugyanazt a jelen-séget figyeltük meg, mint az őskori vagy a császár-kori vermeknél, ezek is csoportokba rendeződtek: egymás közelében volt a 27—29., a 44—46. és az

52., továbbá a 47–51. verem. A csoportokban levő veremek valószínűleg nem mind közvetlenül egyidejűek, de feltehető, hogy egy-egy csoport egy-egy házhoz tartozott. Valószínű, hogy a településen belül a vermeknek meghatározott helyük volt. Lefedésükre itteni ásatásunkon semmi nyomot nem találtunk.¹⁰⁶

A kisebb-nagyobb szabálytalan alakú gödrök szintén hozzátartoznak valamennyi Árpád-kori falusi településünk képéhez. Az itteniek közül egyeket — szokás szerint — korábbi ház padlójába (II. ház), árok oldalába (b-, g-árok) vájták be, másokat láthatólag előzményektől függetlenül mélyítették a földbe (5–6, 18, 23–24). A gödrök első sorban agyagkitermelésre szolgáltak, amit az oldalukba vájt kisebb-nagyobb üregek bizonyítanak. A belőlük kibányászott agyagot a kemencék megépítésére, letapasztására, de lehet, hogy edénykészítésre is használták (I. edényégető kemence).¹⁰⁷

A gödröket — főleg a nagyobbakat és mélyebbeket — nem hagyták sokáig nyitva, mert veszélyesek lehettek az apró gyerekek és a szabadon futkározó fiatal állatok számára. Nyilván azért találtunk bennük házi szemetet, mivel amikor már nem volt rájuk szükség, a gödröket feltöltögették.

A feltárt területeken, amelyek az elpusztult településnek csak igen kis szakaszát teszik ki, árokrendszerek részletei, egyik vagy mindkét végükön lezárt vagy továbbfutó árkok bontakoztak ki. Mindezeket általában — ugyanúgy, mint a tiszalökieket vagy a kardoskútiakat — az egyszerű kiképzésű, teknős aljú Árpád-kori árkok közé sorolhatjuk. Elütnek pl. a felgyői vagy dobozi többszörös tagolású, nagyobb szélességű és mélységű árkoktól. Utóbbiaknak ugyanis 2–3 különböző tagolása van, s a legmélyebb részük a mai felszíntől 150–180 cm-re is lehatol, míg az itteniek csupán az átlag 60–120 cm-t érik el. Egyetlen itteni árok (c) lejtő felé mélyedő szakaszának alsó (K-i) vége 140 cm mély. Az árkok lejtése láthatólag a felszínhez igazodott, kivéve a kis részletében feltárt g-árkot, amelynek a domb felsőbb részére eső vége volt mélyebb.

A bolygatatlan föld határán — 50–80 cm mélységben — az árkok szélessége különböző. A mélyebbre ástott árkoknak (a–c, g, i–j; II. munkahely d-árok) szélesebb (80–130 cm), a sekélyebbeknek (f, k–k₁, l; II. munkahely a–b árok) csupán a fenék közelében levő keskenyebb szakasza (40–70 cm) maradt meg. Egy-egy árok sem volt azonban mindenütt egyenletes szélességű.

Feltehető, hogy az árkok — a nagy területen feltárt s így az összefüggéseket jobban mutató chotíni (hetényi) településhez hasonlóan — házakat és ezekkel együtt bizonyos területeket zártak körül vagy választottak el egymástól, illetve a rövid kis árkok a település belső tagolására készültek.¹⁰⁸ Az itt feltárt

településrészlet azonban kevés ahhoz, hogy nagyobb összefüggéseket állapíthassunk meg.

A feltárt árkok nemcsak korábbi (őskori és császárkori), hanem helyenként Árpád-kori rétegekbe is belevágtak, sőt egymást is metszették. Különböző irányuk s az egymáshoz való viszonyuk is arról tanúskodik, hogy nem voltak egyidejűek, tehát a település belső rendje a falu élete folyamán nem volt állandó.

Az I. munkahelyen a DNy–ÉK-i irányú a-árok-nak, a II. munkahelyen az ÉNy–DK-i irányú c–d ároknak találtuk meg leghosszabb, mindkét végén lezártan összefüggő szakaszát: az egyenes I/a-árokból mintegy 25 m-es, a nagyon enyhén kanyargó II/c–d-árokból pedig mintegy 35 m-t. Közülük a II. munkahely árkai láthatólag a falu É-i szegélyén futottak. (Rajtuk kívül ÉK felé csak egy Árpád-kori veremre és egy 2 m hosszú árkocskára bukkanunk.) Ezek az árkok valószínűleg nem közvetlenül egyidősek. Talán ez a magyarázata az a–b-, illetve c–d-árok közötti nagy mélységkülönbségnek (az előbbiek csak 60–80 cm mélyek), de annak az érdekes jelenségnek is, melyet a c- és d-árkoknál figyeltünk meg. Úgy látszik ugyanis, mintha ezek a közel egymáshoz futó, nagyjából párhuzamos árkok megszakadnának, majd rövid távolság után újra folytatódtnának. Lehetséges, hogy ezen az árokszakaszon átjáró volt, amelyet utólag, a c-árok meghosszabbított — elkülönülő — rövid szakaszával elzártak. Az átjáró talán éppen a temető felé vezető út irányát jelzi.

Az I. munkahely már említett a-árka a település belső — nagyobb — tagolásának részlete lehet. Nagyrészt ehhez igazodnak hosszában vagy keresztben a többi feltárt Árpád-kori árkok is. Közöttük ívben hajló (j), sarkosan megtörő (g) vagy tágas alakban zárt (b) árokrészlet is akadt. A mindkét végén zárt, L alakban futó, lekerekített sarkú f-árok lemerülő vége az egyik császárkori szabadban levő kemence előterének gödrébe torkollik. Ez a jelenség azt mutatja, hogy a korábbi település nagyobb földbe ástott gödreinek nyomai még láthatók voltak a felszínen, amikor az Árpád-kori település kialakult. Egy részüket szükség szerint kibontva újra használhatták. Az ívben hajló f-árok láthatólag a 8. ház védelmét szolgálta: bizonyára a lejtőről a ház felé futó esővizet gyűjtötte össze és vezette az említett gödörbe. Hasonló szerepe lehetett a szintén L alakú l-ároknak is: talán a 11. háztól K-re megtalált, de fel nem tárt házzal függött össze. A rövid kis árkok (I/k–k₁, II/a–f) szerepét biztosan eldönteni egyelőre nem lehet, közülük különleges szerepe lehetett a rövidke k₁-ároknak, amelynek két végében cölöplyukat találtunk.

A település rendje tehát az árkokhoz igazodott. Az I. munkahely a-árkát ÉK–DNy-i irányú széles sávban kísérték a település földbe mélyített objek-

tumai. Teljesen hasonló jelenséget figyeltünk meg Dobozen is: nagyobb feltárt területen itt még világosabban érzékelhető az árkok és a házak összefüggése. Más hazai faluásatásaink is az árkok ilyen jellegű fontosságát bizonyítják. További kutatások szükségesek azonban, hogy a falvak településrendjében nyilvánvalóan kiemelkedő fontosságú szerepüket tisztán láthassuk.¹⁰⁹

A bashalmi kis település eddig feltárt részén — mint láttuk — a lakók felmenő falak nélküli földházakban laktak. Másfajta építkezésnek eddig semmi nyomát nem találtuk. Vidékünkön nagyjából olyan természeti környezettel számolhatunk, mint Tiszalök-Rázomon, s éppígy az építkezési szokások is teljesen azonosnak látszanak. Ha a feltárt település szakaszon voltak is nem maradandó anyagból épült felszíni építmények, ezek — legalábbis az eddig feltárt részeken — nyomtalanul eltűntek.

A házak és egyéb épületek nem zsúfolódtak a faluban; egymásra és egymásba településre, legalábbis a feltárt területen szinte alig van példa. Ilyen településjelenségre talán a falu központjában — mint Rázomon — lehet számítani.¹¹⁰

A falu — amint alább a tárgyi anyag vizsgálatából világosan kiderül — mintegy 300 évig fennállott, de a fenti jelenségek azt bizonyítják, hogy egy adott időszakban kevés lakóház és más objektum volt benne, s az épületek között tágas térségekkel kell számolnunk, ahol esetleg felszínre építettőlak, karámok stb. is lehettek.¹¹¹

*

A falu lakóinak mindennapi életére közvetlenül utalnak a házakból, vermekből stb. előkerült használati tárgyak, szerszámok, eszközök. A más Árpád-kori falvainkból ismert tárgyi emlékekhez hasonlóan kevés és nem változatos leletanyagban legjelentősebb az a két sarló, amelyet egymásra helyezve mintegy 70 cm mélyen találtunk meg a 23. sz. agyagkitermelő gödör betöltésében (29. tábla 7—8). A gabonabetakarítás fontos szerszámai komoly értéket jelenthettek gazdáiknak. Ugyanis — helyzetükből ítélve — elrejtették ezeket. A széles pengéjű, öblös ívű sarlók közül az egyik, tompaszögben a pengéhez csatlakozó nyéltüskéjével együtt, tehát csaknem teljesen épen maradt meg. Sajnos, mindkettő annyira elrozsdásodott, hogy esetleges fogazásuk nem látszik. (Fogazott sarló kis töredéke került elő a 2. ház betöltéséből.) Számunkra nemcsak azért fontosak, mert a földművelésről tanúskodnak, hanem azért is, mert hazai emléktárgyainkban igen kevés hiteles faluásatásból származó Árpád-kori sarlót ismerünk. A bashalmiak legközelebbi párhuzama a szabolcs-kisfaludi sarló,¹¹² valamint a nyáregyháza-pusztapótharaszti négy sarló, amely a tatárjárás idején elrejtett pénz-, illetve ékszerlelet közelében került elő.¹¹³

Sírokból is több hiteles darabot ismerünk, amelyek babonás szokásból kerültek a halottak mellé. Alakjukat, méretüket tekintve a bashalmiak legközelebb állnak a keceli X. századi sírokban talált sarlókhoz.¹¹⁴

Feltétlenül meg kell említenem a Bashalom-Fegyves táblában az egyik X. századi temető leggazdagabb sírjában (D-sír) talált köpüs kapát, amelyet ha a sírban különleges szerepet töltött is be,¹¹⁵ elsődlegesen — mint szerszámot — mégis az itteni népesség földművelésének eszközeként kell tekintenünk.¹¹⁶

A falu népének földműves életmódjáról tanúskodnak közvetve a házak környezetében földbe mélyített gabonásvermek és az előkerült kézimunkatöredékek is.

A gazdasági élet másik fő ágára, az állattartásra következtethetünk az előkerült állatsontokból. Meg kell azonban jegyeznem, hogy a településnek csak kis darabkáját tártuk fel, s így az állatsontok alapján leszűrhető tanulságok és következtetések — ugyanúgy, mint a település más emlékeivel kapcsolatosak is — a további feltárás folyamán alakulhatnak, s némiképpen módosulhatnak.

Az állatsontok Bökönyi Sándor meghatározása szerint a következőképpen oszlanak meg (l. a táblázatot a 44. oldalon).

Természetesen csak azokat az állatsontokat vetjük figyelembe, amelyek az Árpád-kori objektumokból kerültek elő. (Ezek közé elvételre keveredhetek ugyan csontok a korábbi települések leletanyagából is, ez azonban az összképet nem zavarja.) Az összesítésben az egyes állatok csontjainak százalékos megoszlásáról kissé megtévesztő képet kaphatunk volna, ha besoroljuk közéjük a feltűnően sok csontot — köztük több összefüggő csontvázat vagy csontvázrészlet — tartalmazó 44. verem anyagát is. Ezt az egész település csontanyagából tehát kiemeljük, de összehasonlításképpen mégis bemutatjuk. A település állatainak megoszlását a 44. verem nélküli csontanyag tükrözi hitelesen.¹¹⁷ Az adatokat más Árpád-kori falvaink állatsontanyagával összehasonlítva, itt is kitűnik a háziállatok feltűnően magas és nagyjából egyezőnek látszó aránya. Kiseb, de jellemző eltéréseket mégis megfigyeltünk. Bashalmon is legmagasabb a szarvasmarhák aránya. Míg azonban Kardoskúton, Tiszalökön, Szarvason¹¹⁸ és Csátalján¹¹⁹ a csontanyag nagyjából 1/3 részét teszik ki a szarvasmarhacsontok, Bashalmon csaknem a felét (47,95%). Amíg viszont a szarvasmarhák után Kardoskúton és Tiszalökön a lovak következnek, Bashalmon, ugyanúgy, mint Szarvason és Csátalján a juhok, kecskék száma áll a második és a lovak aránya a harmadik helyen. Feltűnően kicsi a sertéscsontok száma, még 10%-ot sem éri el, és ezzel alatta marad mind a négy vizsgált Árpád-kori falu sertés számarányának. Igen magas-

	B a s h a l o m					Kardoskút	Tiszalök	Szarvas	Csátalja
	A település csontanyaga		44. verem	Összesen					
	Egyed	%	Egyed	Egyed	%	%	%	%	%
Szarvasmarha	197	47,95	33	230	21,13	31,17	34,25	28,57	33,33
Juh, kecske	70	17,01	551	621	56,80	15,91	8,50	18,57	25,49
Ló	55	13,35	—	55	5,01	26,95	24,00	10,00	9,80
Sertés	40	9,70	71	111	10,05	14,94	21,50	22,86	23,52
Eb	27	6,78	—	27	2,45	3,24	3,25	12,86	3,92
Házi macska	14	3,36	16	30	2,82	—	0,25	—	—
Tyúk	3	0,70	5	8	0,73	4,22	1,50	—	—
Házi lúd	1	0,23	3	4	0,37	1,30	—	2,86	—
Házi kacsá	—	—	3	3	0,26	—	—	—	—
Ház iállatok	407	99,08	682	1089	99,62	97,73	93,25	95,72	96,06
Őstulok	2	0,46	—	2	0,18	—	—	—	—
Őz	1	0,23	—	1	0,10	—	1,25	—	1,97
Mezei nyúl	1	0,23	—	1	0,10	0,65	—	—	1,97
									Gím-szarvas
Vadállatok	4	0,92	—	4	0,38	2,27	6,75	4,28	3,92
Összesen	411		682	1093					

nak tűnik a kutyák száma. Meg kell jegyezni, hogy egy csaknem teljes, összefüggő kutyacsontváz is előkerült. Feltűnő a macskacsontok igen nagy száma. Az enyészetnek jobban kitett tyúk-, lúd- és kacsacsontok a zárt verem anyagában maradtak meg — a juhcsontok tömege mellett — nagyobb számban. A házi szárnyasok csontjai a macskacsontokkal együtt a település állandó volta mellett tanúskodnak.

A vadállatok elenyészően kevés számából talán még a két őstulokcsontot is le kell venni, amely őskori rétegből is belekeveredhetett az Árpád-kori anyagba.

Az állatcsontok vizsgálatából — nem tévesztve szem elől a feltárás már említett kis területét — nagy vonalakban kirajzolódtak a falu állattartásának főbb vonásai. Legfontosabb háziállatok a szarvasmarha, juh (kecske) és a ló volt. Igen érdekes, hogy a település nagy kiterjedésű, mocsaras árterület szegélyén fekszik, mégis feltűnően kevés a sertések száma.

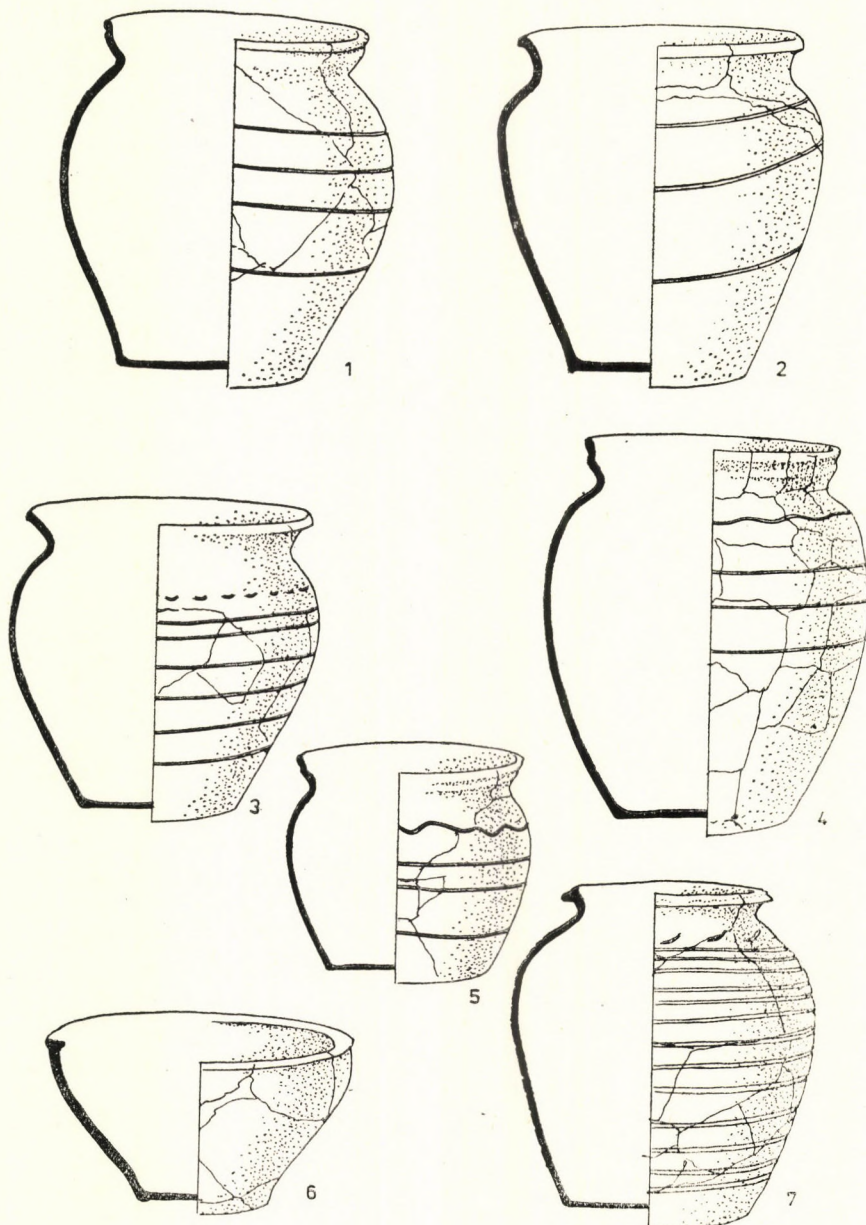
A falu lakóinak táplálkozásában a tenyésztett állatok húsa (tejen stb.) kívül — bár erre vonatkozó adatokkal nem rendelkezünk — bizonyára nagy szerepe volt az ártérben tanyázó gazdag vízimadárvilágnak és főleg a közeli Tisza nagyobb áradásai után az idenyúló árterület mélyebb részein megrekedt vizek halállományának is.

A falvakban folyó és a mindennapi szükségleteket kielégítő, sokrétű háziiparszerű tevékenységre

az említett műhelyféléken (vasmegmunkáló műhely, edényégető kemence maradványa) kívül az előkevert leletanyagból csak nagyon óvatosan következtethetünk. A tárgyi anyag zömét — éppúgy, mint valamennyi településátalán — edénycserepek tették ki. Az edények azonban nemcsak a fazekasok tevékenységéről vallanak, hanem használatukra, a mindennapi életben betöltött szerepükre is utalnak, továbbá segítségünkre vannak a település korának pontosabb meghatározásában is. Valamennyi edény a kor technikai színvonalának megfelelően homokkal többé-kevésbé soványított agyagból hurkatechnikával felépítve, kézi korongon simítva készült,¹²⁰ de néhány sima tapintású, kaolinos anyagú töredéket is találtunk. Az edénytöredékek többsége fazekakból, kisebb része cserépüstökből származik. Ezeken kívül egy különleges üstszerű edény (32. tábla 1) és egy mély tál (18. tábla 2) került elő.

A fazekak — alakjukat tekintve — nem változatok: általában zömökek, széles szájuak. Méretükben sem nagyon különböznek egymástól, nagy részük 2 liter körüli űrtartalmú, de néhány kisebb bögréből és nagyobb méretű fazékból származó töredék is akad. Színük anyaguktól, illetve égetésüktől függően világos sárgásbarna, vörös vagy sötét szürkésbarna (25. rajz).

Cserépüstök viszonylag nem nagy számban kerültek elő. Anyaguk szokás szerint homokkal erősen soványított, színük általában sötétebb szürkés-

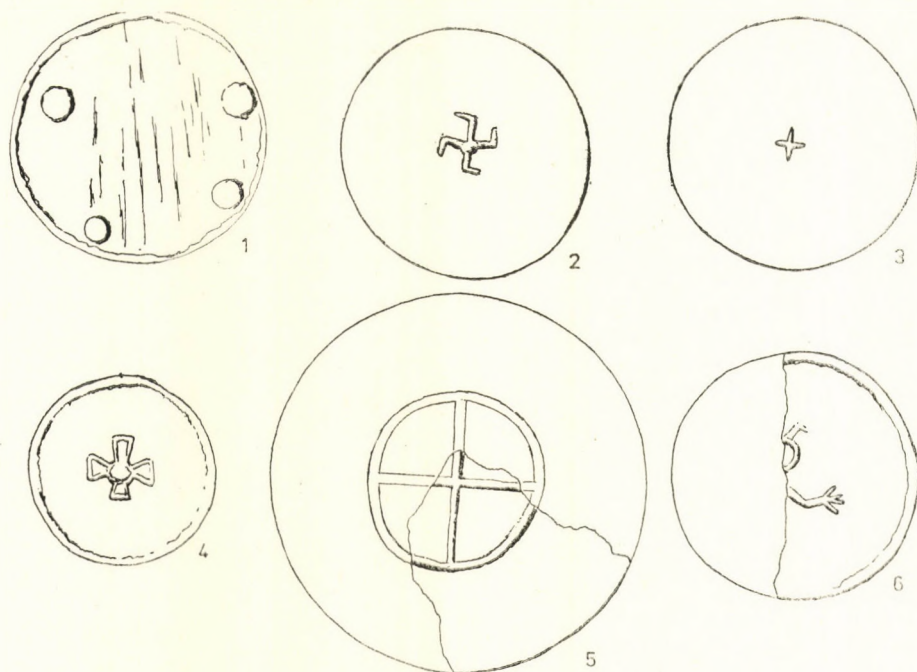

25. rajz. Árpád-kori edények metszete. (1 = 17. tábla 1; 2 = 17. tábla 3;
3 = 18. tábla 3; 4 = 17. tábla 2; 5 = 18. tábla 1; 6 = 18. tábla 2;
7 = 17. tábla 4) (1 : 4 arány)

vagy vörösesbarna. A töredékekből ítélve a kisméretű üstök közé tartoznak. Az itteniek pereme kivétel nélkül felül lapos, vastag, főleg erőteljesebben kifelé, néha kissé befelé is szögletesen kiugrik. Egyik-másikat bekarcolt széles közű csigavonallal díszítették. Egy különleges, hazai emléanyagunkban ismeretlen, vízszintes fenekű cserépüstféle töredékei is előkerültek, amelynek alakja egyszerű virágcserépre emlékeztet. Megvastagodás nélkül vízszintesre alakított tagolatlan peremkiképzése és a felfüggesztő szerkezet egyszerű megoldása is eltér az eddig ismert üstökétől.¹²¹ (32. tábla 1.)

A bashalmi cserépüstök — az utóbbi kivételével — legjobban hasonlítanak a tiszalök-rázomiakhoz. Mivel vidékünk közismerten a legkorábbi magyar szállásterületek közé tartozik, és a cserépüstök megjelenése a magyarokhoz köthető, valószínű, hogy az itteniek között akad X. századi, még akkor is, ha szabad kézzel készült darabok nem is kerültek elő.¹²²

A fazekak korának meghatározását díszítésük alapján már biztosabban megkísérelhetjük. Az egyszerű kiképzésű, vízszintesen bekarcolt vonalszagokkal vagy az egész edény felületén körbefutó hullámvonalakkal díszített fazekak a legkorábbiak,

26. rajz. Árpád-kori edények fenékbélyegei. (1 = 17. tábla 3/a; 2 = 18. tábla 4; 3 = 17. tábla 4/a; 4 = 18. tábla 2/1; 5 = 18. tábla 6; 6 = 18. tábla 7) (1 : 2 arány)

a X–XI. századi temetkezésekben is megtaláljuk párhuzamaikat.¹²³ A szintén egyszerű peremű, fogaskerékkel benyomott, pontsorokkal díszített edényeket Kálmán király (1095–1116) pénzeivel elrejtett hasonló díszű kis fazék keltezi a XI–XII. század fordulójára.¹²⁴

A bashalmi ásatás leletanyagában legnagyobb számban olyan fazekak, illetve töredékek kerültek elő, amelyeknek vállát bekarcolt hullámvonal, testét pedig széles közöttük bekarcolt csigavonal díszíti. Közöttük előfordulnak külső oldalukon jellegzetesen tagolt peremképzésűek is. Ezeket főként a XII–XIII. századra tehetjük: korukat szintén pénzleletes edények igazolják.¹²⁵ (17. tábla 2, 4; 18. tábla 1.)

A korhatározást megerősítik az ilyen edények fenekén megfigyelhető, az Árpád-kor késői szakaszára jellemző kisméretű fenékbélyegeik is. Az edények fenekén e kor edénykészítésének megfelelően homoklenyomat van. Érdekes az az edény, amelynek fenekén közepén korong alakú sekély bemélyedés látható (18. tábla 5). Más edények fenekén a korong farostjainak lenyomata is megmaradt. Az egyik fazék fenekének letüremelő szélén belül, egymással szemben, de szabálytalan térközzel, két-két kis korongszerű, a letüremelő fenékszéllel egysíkú tömböcske van. (26. rajz 1; 17. tábla 3/a.) Ezenkívül — a kor szokása szerint — különböző kidomborodó fenékbélyegeket is találunk. A körbe rajzolt kereszt alakú — a korábbi időkre jellemző — nagy fenékbélyeg mellett a későbbinek ismert egyenlő szárú

kereszt, „máltai kereszt” és horogkereszt alakú fenékbélyeg is akad. (26. rajz 2–5; 17. tábla 4/a; 18. tábla 2/a, 4, 6.) Különleges — sajnos, csak töredékes — az a fenékbélyeg, amelyen láthatólag kezdetleges módon ábrázolt emberke feje és egyik kitárt karja (szétálló ujjakkal) maradt meg. (26. rajz 6; 18. tábla 7.) Megfigyelhető még az a különös jelenség is, hogy az edények fenekének egy része — általában letüremelő szegéllyel — a rajta látható elütő lenyomatok ellenére azonos méretű, noha az edények úrtartalma is különböző.

Igen nagy kár, hogy a feltárt területen talált edényeket kemencét másodjára ház kemencéjévé alakították át, s így sem benne, sem a ház beasott gödrével megsemmisített előterében nem maradhatott olyan edénytöredék, amely segítséget nyújthatna ahhoz, hogy a talált edényfélék közül melyeket készíthették itt s égethették e kemencében. Az átalakított kemence fenekének új tapasztása alá terített edénytöredékekből összeállítható, aránylag késői edények alapján legfeljebb azt állapíthatuk meg biztosan, hogy az égetőkemencét az itteni település életének korábbi szakaszában használták.

Bizonyosan megállapíthattuk továbbá azt is, hogy az egyes háztartásokban kevés és nem változatos edényt használtak. A cserépüstök a kis családok egy-egy étkezéséhez elegendő főtt étel elkészítéséhez voltak alkalmasak (5–7 liter). A főzéshez használt fazekak úrtartalma részint megközelíti a cserépüstökét, részint azokénál kisebb, és így méretük nyilván alkalmazkodott a házi kemencék száj-

nyílásához. Az ezekben főzött ételfélék vagy elegendőek voltak egy-egy család egyszeri étkezéséhez, vagy kiegészítették azt. A fazekak között tárolóedények is akadhattak. (A további ásatások leletei biztosan gazdagítani fogják az itteni edényfélék alakját, méretét, díszítését, minthogy más hasonló korú ásatásokból, illetve e korszak szórványos edényanyagából korsókat, kancsókat, csészéket, szilkéket, palackokat stb. — köztük festetteket is — ismerünk.)

A leletek sorát még különböző egyszerű használati tárgyak: kések, fenőkövek, orsógombok, csiszolt csigacsont (juh lábcsontjából készült játékkocka) (31. tábla 1—5) és egy csontkorcsolya töredéke (22. tábla 10) egészíti ki. Valamennyi tárgy általánosan ismert Árpád-kori falusi leleteink sorában s a mindennapi élet házi munkálataival (fonás, fémeszközök élesítése, játékkal kockázás), a téli gyalogközlekedéssel (csontkorcsolya) stb. függenek össze. E tárgyak sora is az edényfélékhez hasonlóan csont-, vas- stb. eszközökkel, szerszámokkal gazdagodhat a további feltárások folyamán.

Külön meg kell említenem egy érdekes letegyüttest, melyet a g-árok ÉK-i lezáródó végén kívül találtunk. Mintegy 60 cm mélyen egy ép, még használatlan, csigavonal díszű fazék volt a földbe rejtve, melynek száját nagyobb, sekély hornyolatokkal díszített edényfal-töredékkel fedték le. (25. rajz 2; 17. tábla 3.) Az edényben egy vaskés és két kis szegféle vaseszköz volt. (31. tábla 6—8.) Nem valószínű, hogy az edényt a benne levő tárgyakkal a kincsleletek közé kellene sorolnunk. Inkább gondolhatunk valamilyen bajelhárító babonás szokásra, amelyben az éles és hegyes vaseszközök szerepet játszottak. Ám ha így is volt, az azonnal felismerhető kés mellett magyarázatra szorul a kis különös, szeg alakú vastárgyak valós rendeltetése. Ezeket ugyanis aligha a babonás szokás eszközöként formálták ilyen különös alakúra. A két oldalról lapos, zömök Δ fejű és hosszú vékony tüskéjű kis vastárgyakat — mai tudásunk szerint — kézimalom alsó kövébe süllyesztett fatengely közepébe verhették, hogy csak Δ fejük vége állott ki. Fejük az ütésektől oldalt is kissé megvastagodott, s kúposan lekerekítve alkalmas lehetett arra, hogy rajta a felső kő a középső beöntő nyílásán át besüllyesztett vaslemezbe ütött mélyedésben foroghasson.¹²⁶

*

A településen feltárt egyes épületek korának meghatározásához viszonylag leghitelesebbek a kemencék fenekébe tapasztott edények töredékei, mivel az épület ezeknek az edényeknek a készítésénél korábbi nem lehet.

Az 1. és 12. ház kemencéjének, illetve a 2. ház tűzhelyének fenekében a legkésőbbi, tehát XII—XIII. századi edények töredékeit találtuk. Különö-

sen érdekes e szempontból a 12. ház, amelynek kemencetapasztásából három összeállítható edény töredékei kerültek elő: ugyanis mindháromnak azonos a díszítése. Mivel a ház padlóján is találtunk azonos peremű és díszítésű edénytöredékeket (tagolt peremű, vállán bekarcolt körbefutó hullámvonal, a testén bekarcolt csigavonal), tehát a késői korhatározás vitathatatlan.

Az 1. ház kemencéjének fenekéből csak néhány tagolt peremű és bekarcolt csigavonallal díszített edénytöredék került elő. A ház padlója fölötti betöltésből vízszintes vonalszalagokkal díszített korai edénytöredékekre is bukkantunk ugyan, de a kemencében találtak alapján a házat mégis a település későbbi szakaszába kell sorolni.

A 2. ház tűzhelyének fenekébe egyszerű peremkiképzésű, vállán bekarcolt hullámvonalakkal, ez alatt pedig fogaskerékkel benyomott pontsorokkal díszített fazéktöredékeket, valamint csigavonallal díszített cserépüst töredékeit tapasztották. Hullámvonal-, illetve vonalszalag és fogaskerekes díszű töredékek voltak a ház padlóján is, tehát ez az épület szintén a XII—XIII. századra keltezhető.

A 11. ház korára csak a padlóról előkerült edénytöredékek alapján következtethetünk. A viszonylag sok lelet túlnyomó része tagolt peremű, leggyakrabban csigavonallal díszített fazéktöredék. Az edények vállán hullámvonal vagy ún. „körömbenymás”-sor volt, de akadt fogaskerekes díszű is. Tehát a leletek alapján ez a lakóház is viszonylag késői, viszont a kemence tapasztása alatti — tehát a házat kétségtelenül megelőző — veremben (45. verem) a legkorábbi időre valló bekarcolt vízszintes vonalkötegekkel díszített cserepeket találtunk.

A 11. házhoz hasonlóan későinek látszik a ház közelében levő kör alakú építmény is (x-gödör), amelynek korára nemcsak a belőle előkerülő leletek utalnak, hanem az is, hogy rátelepült egy Árpád-kori árokra.

A 8. házból nagyon kevés és jellegtelen lelet került elő: egyszerű legömbölyített vagy sima peremű fazéktöredékek, melyek vagy díszítetlenek, vagy vízszintesen bekarcolt vonalak díszítették. Korhatározásra alkalmatlan volt a kettős csontkakúp alakú agyag orsógomb és a csontkorcsolya is. Sajnos, a házat kissé elvágó 29. veremből sem került elő korhatározó lelet. A 8. ház a Bashalmon feltárt lakóházak között a legkisebb méretű és a legegyszerűbb volt. Az itteni lakóházak közül talán ez a legkorábbi.

Igen figyelemreméltó, hogy a 10. épület padlóján és a fölötté levő vékony betöltésben csaknem kizárólag hullám- és vízszintes vonalszalagokkal díszített korai edények töredékei — köztük tál darabjai is — kerültek elő. A leletek tehát azt mutatják, hogy ezt a műhelyfélét valószínűleg a X—XI. században használták.

Mint említettem, az elpusztult falu K-i széléből tártunk fel egy szakaszt. Ez a magyarázata többek között annak is, hogy a két műhelyféle (vasmegmunkáló műhely és edényégető kemence) ha közvetlenül nem is egyidejű, a település legkorábbi szakaszába tartozik.¹²⁷ Az itteni lakóházak (közülük egyik az égetőkemencét foglalja átalakítva magába), amelyekből — mint láttuk — viszonylag késői leletek kerültek elő (akár a padlóról vagy kemencéből, akár a betöltésükből), későbbiek, és a település terjeszkedésekor tovább haladtak a faluvégi műhelyeken.

AZ ÁRPÁD-KORI TEMETŐ

A falu népe a X–XIII. században — amint arról már szóltunk — a településtől ÉK-re mintegy 200 m-re, a Csengőspart nevű homokdomb É-i lejtőjére hantolta el halottait. (2. rajz.) A temetőből igen kicsi részletet — mindössze 27 sírt — ismerünk. (27. rajz; 8. tábla 1–2.) A feltárt sírok a temető É-i szegélye táján lehettek, további sírokra tehát szelvényüinktől főleg K, illetve D felé számíthatunk. Ny felé is voltak még sírok, de a szél lefújta róluk — mint a feltárt sírok egyes részleteiről is — a homoktakarót, és a szántás szétrombolta a temetkezéseket. A temetőt É felől láthatólag egy ÉNy–DK-i irányú, mintegy 120 cm mély árok határolja; feltehetőleg a temető árkanak ÉK-en lezáródó végű részlete.¹²⁸ Az árkon kívül csak egy melléklet nélküli Ny–K-i tájolású sír került elő. Igen különös és meglepő, hogy az eddig megtalált két császárkori sírt éppen ez az árok választja el az Árpád-kori temetőtől.

a-sír. Férfi. Bolygatatlan. A sírgödör m: 70 cm. A csontváz h: 162 cm, irányítása: 60°. Háton fekvő nyújtott csontváz. Az alsó karsontok a medencére hajlottak, a kezeket valószínűleg összekulcsolták. A koponya kissé balra billent. Melléklete nem volt.

b-sír. Bizonytalan felnőtt (valószínűleg nő. Újkori bolygatás nyomaival. A sírgödör m: 47 cm. A csontváz h: 166 cm, irányítása: 85°. Háton fekvő nyújtott csontváz, karsontjai kinyújtva feküdtek. A jobb oldali mellkas közepén, egyik borda alatt I. László ezüst denára került elő (CNH I. 33; 36. tábla 1.).

c-sír. Nő. Bolygatatlan. A sírgödör m: 35 cm. A csontváz h: 146 cm, irányítása: 65°. Háton fekvő nyújtott csontváz. Bal karsontja a medence széle mellett kinyújtva, jobb a medencére hajlítva feküdt. Koponyája balra billent. A koponya alatt, pontosabban a tarkó alatt, egymás mellett, S végükkel kifelé néző hajkarikák kerültek elő. A jobb kéz

ujján huzalgűrűt találtunk. A nagyobb hajkarika kerek átmetszetű ezüst huzalból bordázott S véggel, a kisebb kerek átmetszetű bronzhuzalból, nem bordázott véggel készült, a gyűrű tojásdad átmetszetű bronzhuzalból hajlított. (36. tábla 2–4.)

1. sír. Bizonytalan felnőtt. Bolygatott. A sírgödör m: 40 cm, h: bizonytalan. Irányítása: 50°. A háton fekvő nyújtott csontvázból csak a jobb láb csontjai, a jobb kéz ujjcsontjai a combcsont feje körül, a bal alsó lábsontok és a combcsont egy része maradt eredeti helyzetében. A felső test csontjait az eke kimozdította helyükből, ezek legnagyobb része elkallódott. A szétszóródott csontok között olyan koponyatöredék is előkerült, amelynek csecsnyúlványán zöld oxidnyomok voltak.

2. sír. Bizonytalan felnőtt (valószínűleg nő). Bolygatott. A sírgödör m: 44 cm, h: bizonytalan. Irányítása: 53°. A háton fekvő nyújtott csontvázból csak a lábsontok maradtak helyükön, a csontváz többi részét az eke kimozdította és szétszórta. A töredékes koponya megközelítőleg a helyén, de arcrészen feküdt. A bal combcsont közepe irányában a sírgödör szélén kis szögletes vaslemezke került elő, közepén átütött szöggel. A lemezke teljesen elrozsdásodott.

3. sír. Bizonytalan felnőtt. A sírgödör m: 32 cm, sz: 65 cm, h: bizonytalan. A sírgödör irányítása: 82°. A sírból csupán a sírgödör DK-i vége maradt meg néhány másodlagos helyzetű csonttöredékkel. A csontvázat teljesen, a sírgödörnek pedig nagy részét elszántották.

4. sír. Kisgyermek (1½–2 éves). Bolygatott. A sírgödör m: 45 cm, sz: 45 cm, h: 80 cm, irányítása: 68°. A sírt a fölé ásott gyermeksírral megbolygatták, csak az alsó lábsontok maradtak eredeti helyükön, néhány csonttöredéket a sírgödör kevert földjében találtunk.

5. sír. Kisgyermek (1½–2 éves). Bolygatott. A sírgödör m: 25 cm, sz: 38–40 cm, h: 100 cm, irányítása: 70°. A csontvázból csak az alsó lábsontok feküdtek megközelítőleg a helyükön, a többi csontot szétszórta az eke. A sírgödör alján kevés faszénderab (elszenesedett fa) feküdt.

6. sír. Férfi. Bolygatatlan. A sírgödör m: 70 cm, sz: 50–50 cm, h: 186 cm. A csontváz h: 158 cm, irányítása: 55°. A háton fekvő nyújtott csontváz karsontjai a medencére hajlottak. A mellkas csontjait rácsálók kissé kimozdították helyükből. A kéz- és lábfejesontok nagy része elporladt.

7. sír. Bizonytalan felnőtt (valószínűleg nő). Bolygatott. A sírgödör m: 35 cm, sz: lábnál 35 cm. A csontváz h: vállsonttól a sarokcsontig 125 cm, irányítása: 65°. A háton fekvő nyújtott csontváz koponyáját elpusztította az eke, a lábsontokat is részben kimozdította helyükből. A karcsontok a medence szélei mellett kinyújtva feküdtek. A mellkas bal oldalán a bordák alatt mintegy 6 cm hosszú, elrozsdásodott vastárgyat (egyik végén kevés famaradvánnyal), a jobb váll magasságában, kissé a lapockacsont alá nyúlva kis lapos késpenge alakú vastárgyat, a bal medence széle és a bal alsó karszár között a sírgödör fenekén sima, nyitott kerek átmetsetű bronz hajkarikát találtunk. (36. tábla 5.)

8. sír. Nő. Bolygatatlan. A sírgödör m: 65—70 cm, sz: 56—63 cm, h: 184 cm, falai nem függőlegesek, a gödör lefelé kissé szűkül. A csontváz h: 142 cm, irányítása: 70°. A háton fekvő nyújtott csontváz karcsontjai a medence szélei mellett kinyújtva feküdtek. A bal oldali csecsnyúlványra tapadva élén álló nagyobb méretű S végű bronz hajkarikát, a koponya alatt a csigolyák mögött hasonló hajkarikát találtunk. Mindkettő kerek átmetsetű bronzhuzalból hajlított, S végük nem bordázott. (36. tábla 6—7.)

9. sír. Bizonytalan felnőtt. Bolygatott. A sírgödör m: 25 cm. A csontváz hossza nem mérhető, irányítása: 63°. A háton fekvő nyújtott csontvázból csupán a gerincoszlop egy része, a bal combcsont egy része és a bal alsó lábszárcsont maradt eredeti helyzetében, a csontváz többi csontjait az eke összetörte és hosszában széjjelhúzta. Az összetört koponya bal oldali csecsnyúlványán zöld oxidnyomok voltak.

10. sír. Férfi. Bolygatatlan. A sírgödör m: 60—70 cm, sz: 70 cm, h: 220 cm. A csontváz h: 167 cm, irányítása: 63°. A háton fekvő nyújtott csontváz karcsontjai a medence szélei mellett kinyújtva feküdtek. Lábfejsontjai egy részét rácsálók kimozdították eredeti helyéből.

11. sír. (8. tábla 3, 6.) Nő. Bolygatatlan. A sírgödör m: 80 cm, sz: 60 cm, h: 200 cm. A csontváz h: 143 cm, irányítása: 60°. A háton fekvő nyújtott csontváz jobb alkarcsontja a medence széle mellett kinyújtva feküdt, a bal pedig a medencére hajlott. Lábfejsontjai elporladtak. A koponya bal oldalán a csecsnyúlvány alatt nagyobb méretű S végű bronz hajkarikát, a koponya alatt a csigolyákon kisebb méretű S végű bronz hajkarikát találtunk. A nagyobb tojásdad, a kisebb kerek átmetsetű bronzhuzalból hajlított, S végük nem bordázott. A sírgödör földjében, főleg a mellkas táján, fanyomokat figyeltünk meg. (36. tábla 8—9.)

12. sír. (8. tábla 4.) Férfi. Bolygatatlan. A sírgödör m: 60 cm, sz: 65—70 cm, h: 205 cm. A csontváz h: 163 cm, irányítása: 59°. A háton fekvő nyújtott csontváz karcsontjai a medence szélei mellett kinyújtva feküdtek. Egyik lábfejének csontjai együtt a jobb boka fölött, a lábszáron voltak.

13. sír. Gyermeke (6—7 éves). Bolygatatlan. A sírgödör m: 40 cm. A csontváz h: 85 cm, irányítása: 73°. Háton fekvő nyújtott csontváz. A mellkas csontjai nagyrészt elporladtak. A lábsontok térdben kissé meghajlottak.

14. sír. (9. tábla 1.) Férfi. Bolygatatlan. A sírgödör m: 80 cm, sz: 60 cm, h: 195 cm. A csontváz h: 162 cm, irányítása: 40°. A háton fekvő nyújtott csontváz karcsontjai a medence szélei mellett kinyújtva feküdtek. A sírgödör sarkában a jobb váll fölött 16 cm hosszú, kissé meghajló, kampós végű vödörfűl töredéke került elő. (36. tábla 10.)

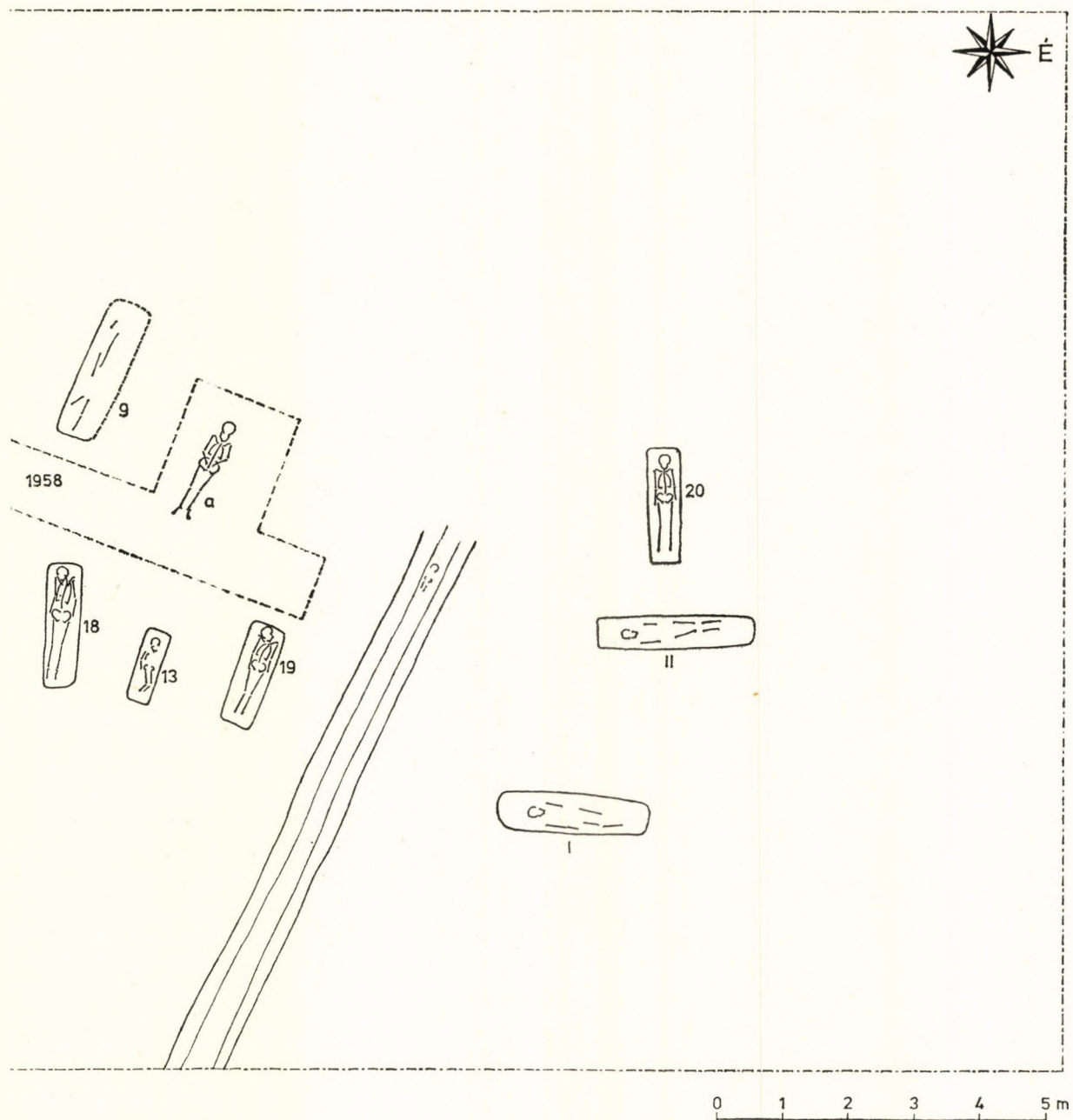
15. sír. (9. tábla 2.) Nő. Bolygatatlan. A sírgödör m: 110 cm, sz: 75—90 cm, h: 190 cm. A csontváz h: 146 cm, irányítása: 42°. A sírgödör felső része szélesebb, fenéke közelében lépcsősen összeszűkül. A háton fekvő nyújtott csontváz karcsontjai a medence széle alatt kinyújtva feküdtek. A bal felső karcsont külső oldalán, a váll közelében I. László ezüst pénze (CNH I 33; 36. tábla 1) a koponya jobb oldalán, a csecsnyúlvány alatt bronz hajkarika kis töredéke került elő. A bal oldali csecsnyúlvány is zöldre oxidálódott, itt azonban lelet nem volt.

16. sír. (8. tábla 5.) Férfi. Bolygatatlan. A sírgödör m: 88 cm, a többi mérete nem mérhető. A csontváz h: 156 cm, irányítása: 75°. A háton fekvő nyújtott csontváz alsó karcsontjai enyhén a medencére hajlottak.

17. sír. Gyermeke (2—3 éves). Bolygatatlan. A sírgödör m: 80 cm, a többi mérete nem mérhető. A csontváz irányítása: 60°. Háton fekvő nyújtott csontváz. A csontok csaknem teljesen elporladtak, csak a szét-esett koponya és a hosszúcsontok töredékei maradtak meg.

18. sír. (9. tábla 3.) Férfi. Bolygatatlan. A sírgödör m: 60 cm, sz: 53 cm, h: 194 cm. A csontváz h: 160 cm, irányítása: 90°. A háton fekvő nyújtott csontváz a sírgödörben kissé jobbra csúszott. A karcsontok a medence szélei mellett kinyújtva feküdtek.

19. sír. (9. tábla 4.) Férfi. Bolygatatlan. A sírgödör m: 95 cm, sz: 45—60 cm, h: 165 cm. A csontváz h: 144 cm, irányítása: 70°. A háton fekvő nyújtott csontváz karcsontjai a medence két széle mellett

sírok; a—c, 1—25: Árpád-kori köznépi temető sírjai

kinyújtva feküdtek. A mellkas csontjait rágesálók kissé megbolygatták.

20. sír. Nő. Bolygatatlan. A sírgödör m: 65 cm, sz: 60 cm, h: 180 cm. A csontváz h: 152 cm, irányítása: 83°. A háton fekvő nyújtott csontváz karsontjai a medence széle mellett kinyújtva feküdtek. Bordáit és csigolyáit rágesálók bolygatták meg.

21. sír. Nő. Bolygatatlan. A sírgödör m: 100 cm, sz: 65 cm, h: 180 cm. A csontváz h: 147 cm, irányítása: 102°. A háton fekvő nyújtott csontváz karsontjai a medence szélei mellett kinyújtva feküdtek. Mellkasának csontjait rágesálók bolygatták meg. A jobb kéz ujján egymásra hajlított végű, tojásdad átmetszetű sima bronz huzalgűrű volt. Vége a restaurálás alkalmával letört. (36. tábla 12.)

22. sír. (9. tábla 5.) Férfi. Bolygatatlan. A sírgödör m: 105 cm, sz: 45–55 cm, h: 210 cm. A csontváz h: 158 cm, irányítása: 97°. A háton fekvő nyújtott csontváz mellkasának legnagyobb részét és csigolyáit rágesálók bolygatták meg, a csontok nagyrészt elporladtak. A karsontok a medence szélei mellett kinyújtva feküdtek.

23. sír. (9. tábla 6.) Nő. Bolygatatlan. A sírgödör m: 98 cm, többi mérete bizonytalan. A csontváz h: kb. 140 cm, irányítása: 95°. Háton fekvő nyújtott csontváz, karsontjai a medence mellett kinyújtva feküdtek. A jobb alsó karsont és a medence széle között Kálmán ezüst pénze (CNH I 48) került elő. (36. tábla 13.)

24. sír. Gyermekek (5–6 éves). Bolygatatlan. A sírgödör m: 90 cm, többi mérete bizonytalan. A csontváz h: kb. 100 cm, irányítása: 58°. A csontvázból a koponya és a hosszúcsontok töredékei maradtak meg, a többi csont elporladt. A koponyatöredékek két oldalán egy-egy S végű bronz hajkarika volt. Mindkettő kerek átmetszetű bronz huzalból hajlított, S végük nem bordázott. (36. tábla 14–15.)

Az Árpád-kori temetőrészletben három, meg lehetőszen szabálytalan DNY–ÉK-i irányú sort különíthettünk el: I. sor: 4–5., 2., 1., 7., c, b, 9., a és esetleg a 20. sír; II. sor: 6., 14., 8., 10., 11., 12., 18., 13., 19. sír; III. sor: 25., 15., 24., 16; 17., 23. (21.), 22. sír. A sírok tájolása általában ÉNY–DK-i,

de NYDNY–KÉK-i tájolású sírok is voltak. A halottakat kissé lekerekített sarkú sírgödörbe koporsó nélkül temették el. Fanyomokat egy sírban figyeltünk meg (11) a bordacsontok alatt, a sírgödör fenekén. A halottakat kinyújtóztatva fektették a sírba, karjukat általában a test mellett szintén kinyújtották vagy kissé a medencére hajlították, egy sírban (a) valószínűleg összekulcsolták az ujjakat a medencén.

A temetőrészlet 27 feltárt sírja közül mindössze 9-ben volt lelet. Valamennyi a X–XII. századi magyar köznépi temetőkre jellemző szerény, de korhatározó értékű jellegzetes ékszerféle, s e szempontból még fontosabb pénz. A X. század második felétől használatos egyszerű S végű hajkarika-párt három sírban (8, 11, 24) találtunk. Talán ezekkel egykorú, de esetleg a honfoglalás korára is visszamutató az egyetlen sima hajkarika (7. sír). A XI. század második felére jellemző, bordázott S végű hajkarika egyszerű S végű hajkarikával és sima huzalgűrűvel került elő egy sírból. Sima, nyitott huzalgűrűt másik sírban (21) is találtunk.¹²⁹ A temető e része használatának valószínűleg legkésőbbi korszakát, mégpedig a XI. század végét, XII. század elejét jelzik a pénzleletek: I. László (1077–1095; b-sír) és Kálmán (1095–1116) érme (23. sír).

A 7. sír földjében talált vaslemeztöredékek és a 14. sírből előkerült vödörfültöredék nem szokványos leletek e korból, inkább mint éles vagy hegyesedő vastárgyak, babonás okból kerülhettek a sír földjébe.

A leletek a X. századtól a XII. század elejéig határozzák meg a sírok korát, tehát csaknem teljesen felölelik azt az időszakot, amikor a templom nélküli külső temetőket használták.¹³⁰ A leletek alapján nem lehet eldönteni, hogy a feltárt sírcsoport a két évszázadon belüli temetkezéseknek közelebbről melyik korszakába tartozik. A temető e kis szakasza feltehetőleg hosszú idő alatt népesedett be.

A temető kiterjedéséről megközelítő képet sem adhatunk. Hasonló korú feltárt temetőinket figyelembe véve feltehető, hogy itt is több száz sírral kell számolnunk, noha ez a település a jelek szerint a kisebbek közé tartozik. Eddigi feltárásunk alapján tehát a falu népességének lélekszámára vonatkozó számításokkal nem is kísérletezünk.

Mivel a temetőnek is teljes feltárását tervezzük, az embertani anyag vizsgálatára egyelőre még nem került sor.

Ha a régészeti korok emlékeit nem országos vagy akár csak nagyobb földrajzi tájegység összefüggésében, hanem csupán az itteni szűkebb környezetben vizsgáljuk, a következő településképet vázolhatjuk fel:

A Felső-Tisza mentének e jellegzetes táján a hatalmas kiterjedésű árterületet kísérő, de részben szét is szabdalódó, magas, bal parti löszvonulaton sűrűsödnek az egyes korszakok emlékei. Elsősorban Tiszanagyfalu, Tiszaeszlár és Tiszalök környezetében vannak régészeti lelőhelyek, ahonnan részint településekről, részint temetőkből előkerült hiteles, illetve szórványleleteket ismerünk.

Az Alföldön ritkaságnak számító felső paleolit korú tiszalöki lelet bizonyítja az ember igen korai megtelepedését ezen a vidéken.¹³¹

A fiatalabb kőkorszakban az alföldi vonaldíszes kerámia, a bükk és tiszai kultúra elterjedésének körzetébe tartozott vidékünk. Egyelőre csak a vonaldíszes kerámia¹³² kultúrájába és a bükk kultúrába¹³³ tartozó, elsősorban földműves, de itt nyilván halászattal is foglalkozó, megtelepült népnek az emlékei ismertek Tiszaeszlárról és Tiszalökről.

A korai rézkort — tiszapolgári¹³⁴ és bodrogeresztúri kultúra¹³⁵ — két lelet képviseli Tiszanagyfaluból; lehetséges, hogy mindkettő temetőből származik. A késői rézkor — péceli kultúra — népére utalnak a Tiszanagyfaluban és Tiszalökon településről előkerült leletek.¹³⁶ A földművelésnél e korban jelentősebb volt ugyan a pásztorkodás, de a lakosság a szálláshelyét — éppen úgy, mint földműves elődeik — az élő folyó mentén választotta ki.

A vidék először a korai bronzkorban népesedett be sűrűbben. A nyírségi csoport állattenyésztő és földműves népének viszonylag rövid életű, kisebb-nagyobb települései már nemcsak az élő Tisza közvetlen partján, hanem a széles ártér külső szegélyén is megtalálhatók.¹³⁷ Ilyen a mi településünk is.

Igen érdekes, hogy erről a vidékről a bronzkor középső és késői szakaszából nincsenek leleteink. Úgy látszik, hogy a hosszú időt felölelő mozgalmas korszakban az egymást váltó kisebb-nagyobb népcsoportok állandó településeket itt nem alakítottak ki, s így a vidék feltehetőleg elnéptelenedett.¹³⁸

A kora vaskort egy kardokból álló kincslelet,¹³⁹

egy szkíta jellegű temetőrészlet és egy szórványos kelta edény (Tiszaeszlár, Tiszalök)¹⁴⁰ képviseli.

Nagyarányú benépesedésről tanúskodnak a császárkori — III—V. századi — leletek.¹⁴¹

A népvándorlás korának elsősorban állattartó népei — gepidák,¹⁴² avarok¹⁴³ — éppúgy, mint a korai bronzkorban, a folyótól távolabb eső, belső területeket is megszállották. A népvándorlás kori temetők (és települések) földrajzi helyzetéből ítélve úgy látszik, hogy már ebben az időben, de lehet, hogy régebben is megvolt a Tiszántúl belsejéből felvezető debrecen-tokaji É—D-i irányú út, amely a Tisza-ártér szegélyén haladó ősi útba kapcsolódva átlépte a Tiszát.¹⁴⁴ Később ez vonta be a forgalomba a bashalmi Árpád-kori települést is.

Ezen különböző korokból származó lelőhelyeknek sűrűsödése-ritkulása vagy hiánya nemcsak az egyes népek vagy népcsoportok különböző életformájáról, a birtokba vett területek kitágulásáról-összeszűküléséről, hanem nagy összefüggésekben a társadalmak életének lüktetéséről is tanúskodik.

A magyar honfoglalás előtti időkből vidékünkön egyetlen olyan lelőhelyet sem ismerünk, ahol a település a hozzá tartozó temetővel együtt került volna elő. Így az egykorú temetők és települések egymáshoz való viszonyára nem következtethetünk. Mivel pedig korábban egyedül a tiszalök-rázoni Árpád-kori falu mentőásatásán kerültek elő császárkori — egyelőre közöletlen — településmaradványok, a települések belső rendjének összehasonlítására sem volt eddig lehetőség.

A bashalmi császárkori településtől az eddig megtalált korabeli sírok ÉK-re, mintegy 200 m-re vannak, és — mint láttuk — É—D-i irányításúak, s ha ez esetben lehet sorról beszélni: DK—ÉNy-i sorba rendeződhettek. Aligha lehet véletlen, hogy a császárkori földházak és más objektumok a sírok irányára keresztben, a sorral viszont egyezően — a feltárt területen láthatólag két sávban is — DK—ÉNy-i irányban sorakoztak. A településmaradványok sávjai részben hasonló irányú korabeli árkokhoz igazodnak, illetve az árkok keresztben zárják le ezeket.

Az Árpád-kori temető a településtől ugyancsak ÉK felé, láthatólag a császárkori temető mellett van.¹⁴⁵ Sírijai viszont — amint már erről szoltunk —

főként ÉNy—DK-i irányításúak és nagyjából ÉK—DNy-i sorokba rendeződtek. A településen az eddig feltárt házak és más objektumok a sírok irányára keresztben, de a sírsoroknak megfelelően ÉK-ról DNy felé húzódnak, nagyrészt ugyanilyen irányú árkokhoz igazodó, illetve keresztirányúakkal tagolt sávban. Mindezek láthatólag a település és a temető rendjének összefüggéséről¹⁴⁶ s egyúttal az árkoknak ehhez való igazodásáról tanúskodnak.

Ezzel szemben a bashalmi rangos honfoglalás kori temetők a településtől — csakúgy, mint a

tőlük É-ra megtalált Árpád-kori településnyomoktól — távolabb: 800—1000 m-re terülnek el ugyanúgy, mint a régi Eszlártól a tőle D-re levő hasonló honfoglalás kori temető.¹⁴⁷

Úgy látszik tehát, mintha az e temetőkhöz temetkező rangosabb honfoglalók elkülönülnének könnyen mozgó szállásaikkal (jurtok) is — amelyek a temetőktől nagyon távol nem lehettek —, csak „felügyeletet gyakoroltak” volna a falvakban megtelepült közrendű lakosság felett.¹⁴⁸

RÖVIDÍTÉSEK

Acta Arch. Hung.	= Acta Archaeologia Hungarica
AH	= Archaeologia Hungarica
Ar	= Archeologické rozhledy
Arch. Ért.	= Archaeologiai Értesítő
BpR	= Budapest Régiségei
Diss. Arch.	= Dissertationes Archaeologicae (Budapest)
Diss. Pann.	= Dissertationes Pannonicae
DMÉ	= Déri Múzeum Évkönyve (Debrecen)
EMÉ	= Egri Múzeum Évkönyve
Ethn.	= Ethnographia
FA	= Folia Archaeologica
Fontes AH	= Fontes Archaeologici Hungariae
HOMÉ	= Herman Ottó Múzeum Évkönyve (Miskolc)
JAMÉ	= Jósza András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza)
KCIA	= Краткие сообщения института археологии (Москва)
MFME	= Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)
MIA	= Материалы и исследования по археологии СССР
MittArchInst	= Mitteilungen des Archäologischen Institutes (Budapest)
MMMK	= Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei
MNM	= Magyar Nemzeti Múzeum
MRT	= Magyarország Régészeti Topográfiája
Népr. Ért.	= Néprajzi Értesítő
Rég. Tan.	= Régészeti Tanulmányok
RF	= Régészeti Füzetek
SA	= Slovenska Archeologia
VMMK	= Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei
Bálint	= Bálint A., A középkori Nyársapát lakóházai. MFME (1962) 39—115.
Czeplédy—Koppány	= Czeplédy I.—Koppány T., A középkori Ecsér falu és temploma. Arch. Ért. 91 (1964) 41—64.
Cs. Sós—Parádi	= Cs. Sós Á.—Parádi N., A csátaljai Árpád-kori temető és település. FA 22 (1971) 105—141.
Dienes (1956)	= Dienes I., Un cimetière de Hongrois conquérants à Bashalom. Acta Arch. Hung. 7 (1956) 245—272.
Heckenast	= Heckenast G.—Nováki Gy.—Vastagh G.—Zoltay E., A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban (A honfoglalástól a XII. század közepéig). Bp. 1968.
Horváth	= Horváth B., Előzetes jelentés az 1965—1968. évi tisztaörvényi feltárásokról. Arch. Ért. 97 (1970) 126—133.
Kovalovszki (1969)	= Kovalovszki J., Ásatások Csepelyen. VMMK 8 (1969) 235—250.
Kovalovszki (1975)	= Kovalovszki J., Előzetes jelentés a dobozi Árpád-kori faluásatásról 1962—1974. Arch. Ért. 102 (1975) 204—223.
Méri (1952)	= Méri I., Beszámoló a Tiszaörs-rázompusztai és Túrkeve-mórici ásatások eredményeiről. I. Arch. Ért. 79 (1952) 49—67.
Méri (1954)	= Méri I., Beszámoló a Tiszaörs-rázompusztai és Túrkeve-mórici ásatások eredményeiről. II. Arch. Ért. 81 (1954) 138—154.
Méri (1964)	= Méri I., Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában. RF Ser. II. Bp. 1964.
Méri (1970)	= Méri I., Árpád-kori falusi gabonaörlő és kenyérsütő berendezések. MMMK 1969—1970. Bp. 1970, 69—84.
Parádi (1963)	= Parádi N., Magyarországi pénzleletes cserépedények. Arch. Ért. 89 (1963) 205—251.
Parádi (1967)	= Parádi N., A Hács-béndekpusztai Árpád-kori edényégető kemence. Arch. Ért. 94 (1967) 20—38.
Szabó I.	= Szabó I., A falurendszer kialakulása Magyarországon (X—XV. század). Bp. 1966.
Szabó J. Gy.	= Szabó J. Gy., A honfoglaláskori temetőárkok kérdéséhez. Arch. Ért. 97 (1970) 264—271.

¹ Méri (1952); Holl, I., Mittelalterarchäologie in Ungarn (1946–1964). Acta Arch. Hung. 22 (1970) 365–411.

² A középkori falukutatás átfogó, távlatokat nyitó tervét Méri István fogalmazta meg A magyar nép régészeti emlékeinek kutatása (X–XVI. század) Bp. 1948 c. tanulmányában. A részletekre vonatkozó adatokat a nagyobb tervidőszakok és az éves munkaterv, valamint a végzett munkáról készített jelentések irattári anyaga őrzi az MNM Irattárában.

³ Méri (1954)

⁴ Ennek egyik első eredménye a muhi ásatások anyagának leltározása és részben közlése: Muhi elpusztult falu tárgyi emlékei. (Összeállította Éri I. és Bálint A.) RF Ser. II. 6 (Bp. 1959).

⁵ Györffy Gy., Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp. 1963. Térképmelléklet: Békés megye.

⁶ Kovalovszki J., Orosháza és környéke a magyar középkorban. Orosháza története. I. (Szerk. Nagy Gy.) Orosháza 1965, 175–203.

⁷ Méri (1954) 138., 1. kép.

⁸ Mesterházy K., Régészeti adatok Hajdú-Bihar megye IX–XIII. századi településtörténetéhez. I–II. DMÉ 1974, 95–174., 1975, 211–266.

⁹ A kérdés irodalmának összefoglalását legújabbban Fodor István végezte el. A különleges edényforma útját időben visszafelé, térben a magyarság korábbi szálláshelyei felé követve meggyőzően bizonyította, hogy azt a magyarság a Don vidékén a szaltovói műveltség népeinek körében ismerte meg és innen hozta a Kárpát-medencébe. Fodor I., Cserépüsteink származása. Arch. Ért. 102 (1975) 250–265.

¹⁰ Kalicz N., Tiszazug őskori települései. RF 8 (1957); Kovalovszki J., Régészeti adatok Szentes környékének településtörténetéhez. RF 5 (1957);; Valler I., Régészeti adatok a Bodroghöz honfoglaláskori településtörténetéhez. HOMÉ 4 (1964) 131–141.; Ua., A Bodroghöz honfoglaláskori és középkori településtörténete. Agrártörténeti Szemle 16 (1974) 1–55.

¹¹ Éri I., Veszprém megye középkori településtörténeti vázlata. VMMK 8 (1969) 199–216.; Pálóczi-Horváth A., Régészet és demográfiai módszerek Árpád-kori településtörténetében. A magyar középkor kutatóinak nagyvázsonyi találkozásán elhangzott előadások, hozzászólások. Veszprém, 1973. 41–67.

¹² A Méri István által rögzített szempontok e tekintetben ma is érvényesek.

¹³ Méri (1954) 139., 5. jegyzet.; Bálint, 39–115.

¹⁴ Méri (1952) 56., 31. jegyzet.

¹⁵ Régészeti Kézikönyv I. Gyakorlati régészet.

(Szerk. Banner J. – László Gy. – Méri I. – Radnóti A.) Bp. 1954.

¹⁶ Méri István még a 40-es évek második felében az Alföldi András által tervezett – de meg nem valósult – Régészeti Kézikönyv számára írta meg Templomkörüli temetőink kialakulása címmel a témakörrel kapcsolatos – időbe visszanyúló – kutatásainak eredményeit. Középkori temetőink kutatásának e bevezetője, sajnos, kéziratban maradt. Egyetlen, igen szűkszavú, de a lényegét magában foglaló utalást találunk erre a tiszalöki ásatásról készült beszámolóban [Méri (1952) 62.] Az eredményeket Méri I. részletesen csupán az 50-es évek elején tartott egyetemi előadásában fejtette ki. Így mint általános közkinccs ment át a fiatal szakemberek tudatába.

¹⁷ Fehér G. – Éry K. – Kralovánszky A., A Középduna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. Rég. Tan. II. Bp. 1962.

¹⁸ Itt elsősorban László Gy., A honfoglaló magyar nép élete (Bp. 1944) c. művét kell kiemelni.

¹⁹ Szőke B., A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Rég. Tan. I. Bp. 1962.

²⁰ Az 1955 óta László Gyula vezetésével folyó ásatások eredményeiről csak előzetes jelentéseket és rövid utalásokat ismerünk. A Régészeti Füzetekben levő néhány mondatos jelentéseken kívül: László Gy., Orientierungsbericht über die Ausgrabungen in Csongrád-Felgyő. MFME (1964–65) II. Szeged, 1966, 213–221.; Beszélgetés a honfoglaló magyarokról. Népszava, 1969. okt. 19.; A „kettős honfoglalás”-ról. Arch. Ért. 97 (1970) 183.; Legújabbban: Felgyő. Egy honfoglaláskori falu ásatásáról. Tiszatáj 32 (1978:2) 33–40.

²¹ Kovalovszki J., Ásatások Szarvas környéki Árpád-kori falvak helyén. Arch. Ért. 87 (1960) 32–40.

²² Méri (1964)

²³ L. legújabbban Györffy Gy., István király és műve. Bp. 1977.

²⁴ Kovalovszki J., A dobozi és bashalmi Árpád-kori faluásatások. FA 16 (1964) 125–143.

²⁵ Uo. 1. rajz.

²⁶ Szabó I.

²⁷ Kovalovszki (1975) 204–223.

²⁸ Németh P., Előzetes jelentés a szabolcsi Árpád-kori megyeszékhely régészeti kutatásának első három esztendőjéről. 1969–1971. Arch. Ért. 100 (1973) 167–179.

²⁹ Méri István közöletlen ásatása.

³⁰ Éri I., Nagyvázsöny. Bp. 1969.; Kovalovszki (1969).

³¹ Kisvárdai történetéből. Cikkgyűjtemény. (Szerk. Éri I.) Bp. 1954.; A kisvárdai vár története (Szerk. Éri I.) Kisvárdai, 1961.

- ³² *Parádi N.* ásatása: RF 18 (1965) 56.; RF 19 (1966) 50.
- ³³ *Holl I. és Parádi N.* ásatásai. *Bakay K. — Kalicz N. — Sági K.*, Veszprém megye régészeti topográfiája. A devecseri és sümegi járás. MRT 3. Bp. 1970, 224.; 72. kép.; Az ásatás feldolgozása megjelenik a *Fontes AH* sorozatban.
- ³⁴ *Fodor I.*, II. Vorläufige Bericht über die Ausgrabung des Dorfes Szabolcs-Kisfalud im Jahre 1971–73. FA 26 (1975) 171–182.
- ³⁵ *Parádi N.* ásatása. RF 15 (1963) 69.
- ³⁶ *Éri I.* ásatása. RF 21 (1968) 58–59.
- ³⁷ *Horváth*
- ³⁸ L. 33. és 37. jegyzet.; *Pálóczi Horváth A.*, A Lászlófalván 1969–74. évben végzett régészeti ásatások eredményei. *Cumania* 4 (1976) 275–309.
- ³⁹ *Kovalovszki* (1969) 3. rajz.
- ⁴⁰ *Czegléd-Koppány*, 22. kép.
- ⁴¹ *Valter I.*, Az ácsi református templom feltárása. Arch. Ért. 90 (1963) 4. kép.
- ⁴² *Méri* (1964) 8.
- ⁴³ *Horváth*, 1. kép.
- ⁴⁴ *Fehér G.*, Az 1949. évi Mohács-Csele-pataki ásatás. Arch. Ért. 82 (1955) 6. kép, XXXVI–XLVI. tábla.
- ⁴⁵ *Bálint*, 39–111.
- ⁴⁶ *Méri* (1954) 142, XXXIX. t.
- ⁴⁷ *Horváth*, 3. kép; *ua.*, A tiszaoérvényi pártá és pártáöv. FA 22 (1970) 157–167.
- ⁴⁸ *Szabó J. Gy.*, Góti kus pártáövek a kishánai vár temetőjéből. EMÉ 1970–71, 57–90.
- ⁴⁹ *Nováki Gy.*, Árpád-kori lakóház Répcevisen. Arch. Ért. 83 (1956) 51–52.
- ⁵⁰ *Méri* (1964) 19–23., 5. kép.
- ⁵¹ *Horváth B.*, Árpád-kori faépitkezés nyomai Fonyódbélatelepen. FA 19 (1968) 113–114.
- ⁵² L. 20. jegyzet.
- ⁵³ *Kovalovszki* (1975) 205., 1. kép.; *ua.*, Hozzászólás Szabó I.: „A falurendszer kialakulása Magyarországon” c. könyvének vitájához. Ethn. 83 (1972) 87–89.
- ⁵⁴ *Méri I.*, Árpád-kori szabadban levő kemencék. Arch. Ért. 90 (1963) 273–281.
- ⁵⁵ *Endrei W.*, Lábitós, szövőszék a Árpád-kori Magyarországon. Magyar Tudomány 64 (1957) 309–329.
- ⁵⁶ *Parádi* (1967)
- ⁵⁷ *Nováki Gy.*, Überreste des Eisenhüttenwesens in Westungarn. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland. 35 (1966) 163–197.; *Heckenast* (L. ebben Nováki Gy. tanulmányát.)
- ⁵⁸ *Zolnay L.*, Pénzverők és ötvösök a románkori Esztergomban. Arch. Ért. 92 (1965) 159.
- ⁵⁹ *Méri I.* ásatása. RF 15 (1962) 42–43.
- ⁶⁰ *Kovalovszki J.* ásatása, 1977.
- ⁶¹ *Méri* (1970)
- ⁶² *Méri* (1964) 17.; *ua.*, Kiagatott lókoponyák Árpád-kori falvainkban. Arch. Ért. 91 (1964) 111–115.
- ⁶³ *Túrkeve-Móric: Méri* (1954) 142–143.; *Nyáraspát: Bálint*; a korábbiakra — bírálatunkkal együtt — 1. *Méri* (1952).
- ⁶⁴ Csút: *Gerevich L.*, A csúti középkori sírmező. BpR 13 (1943); Csepely: *Kovalovszki* (1969) 5. kép.; Ecsér: *Czegléd-Koppány*, 23. kép.; Dörgicse: *Éri I.*, RF 21 (1968) 58–59.; *Sarvaly: MRT* 3. 72. kép.
- ⁶⁵ *Szabó I.*, 185.; *ua.*, A középkori magyar falu. Bp. 1969, 33–41.; *Sarvaly: MittArchInst* 3 (1972) 164–165.
- ⁶⁶ L. 33. jegyzet.
- ⁶⁷ Csepely: *Kovalovszki* (1969) 15. kép.; *Sarvaly: Parádi N. — Holl I.*, RF 24 (1971) 95.
- ⁶⁸ *Méri I.*, A nadabi kályhacsempék. Arch. Ért. 84 (1957) 187–206.
- ⁶⁹ A honfoglalás kori temetőkre vonatkozó irodalmat 1. *Fehér G. — Éry K. — Kralovánszky A.*, A Közép-Duna medence magyar honfoglalás- és kora-Árpád-kori sírleletei. Rég. Tan. II. Bp. 1962, 78–79. oldalon az 1113–1114. sz. alatt. A bashalmi honfoglalás kori temetők feltárásának történetét *Dienes István* foglalta össze; (*Dienes I.*, A magyar honfoglalás kora. A magyar régészet regénye. (Szerk. Szombathy V.) Bp. 1968. 191–200.;] ugyancsak ő végezte el az első temető feldolgozását: *Dienes* (1956); *ua.*, A bashalmi (Szabolcs-Szatmár m.) honfoglaláskori magyar temető. Arch. Ért. 84 (1957) 24–37.] — A második, általa feltárt temető összefoglaló feldolgozása még nem jelent meg. Egy-egy kiemelkedő tárgyat vagy jelentős sírt külön tanulmányban vagy más emlékekkel összefüggésben tett közzé. Pl. *Dienes I.*, A perbeteli lelet. Milyen volt a honfoglaló magyarok öve? Arch. Ért. 86 (1959) 149.; *ua.*, Honfoglalóink halottas szokásainak egyik ugor-kori eleméről. Arch. Ért. 90 (1963) 108. skk.; A magyar régészet regénye . . . 194–195.; Legújabbban *Dienes I.*, A honfoglaló magyarok. Corvina, Bp. 1972. Szintén *Dienes I.* tárt fel 3 sírt a Csengősparton a XI. századi köznepi temetőből: *Fehér G. — Éry K. — Kralovánszky A.*, i. m. 79.: 1115. sz. lelőhely, továbbá 3 sírt a közelben levő kora avarkori temetőből is.: *Csallány D.*, Szabolcs-Szatmár megye avar leletei. JAMÉ 1 (1958) 59–60.: 53. sz. lelőhely.
- ⁷⁰ *Kalicz N.*, Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn. AH 45 (1968) 63.
- ⁷¹ *P. Hartyányi B. — Nováki Gy. — Patay A.*, Növényi mag- és termésleletek Magyarországon az újkőkortól a XVIII. századig. MMMK 1967–1968. Bp. 1968, 20.
- ⁷² L. 70. jegyzet.
- ⁷³ *Kalicz, N.*, i. m. 105. skk.
- ⁷⁴ Ilyen tetőszék-megoldásra utalnak elsősorban azok a II–IV. századi szarmata házmaradványok, amelyeket *Párducz Mihály* tárt fel Hódmezővásárhely határában. *Párducz M.*, Római kori lelőhely Hódmezővásárhelyen a Solt-Paléban. Dolgozatok 14 (1938) 95., 97., 3–4. kép. — Hasonló szarmata kori házakat figyelt meg *Méri István* is a tiszalöki Árpád-kori falu feltárásán. Közöletlen.
- ⁷⁵ Hasonló korú és hasonló módon kialakított épületek rekonstrukcióját 1. *Vargha, L.*, Untersuchung der Gebäude der Kaiserzeitlichen Wohnsiedlung von Ózd. Acta Arch. Hung. 10 (1959) 195–207.
- ⁷⁶ Az ózdi császárkori településen a házak omladékaiban kiégett paticsüredékek is előkerültek, sőt egyik-másik ház falának belső felülete vörösré égett (valószínűleg a fal fabélelésének kiégése alkalmával): *Párducz, M. — Korek, J.*, Eine Siedlung aus der Kaiserzeit in Ózd. Acta Arch. Hung. 10 (1959) 164 : 42., 50. ház; 170–171: 98. ház.
- ⁷⁷ Erre a lehetőségre *Méri István* hívta fel a figyelmet. Ő ugyanis a tiszalöki ásatáson ilyen jelenségeket figyelt meg hasonló korú és Árpád-kori házaknál

egyaránt. *Méri I.*, Árpád-kori szabadban levő kemen-
cék. Arch. Ért. 90 (1963) 273.

⁷⁸ Az I–III., illetve a III–IV. századra keltezett
szarmata településen hasonló szabadban levő kemen-
céket tárt fel az Alföldön *Párducz Mihály*. *Párducz M.*,
Szarmatakorai telep és temető Földeákon. Dolgozatok
17 (1941) 101., XXXVI. t.; *ua.*, Újabb jazig leletek
Hódmezővásárhely határában. Dolgozatok 13 (1937)
78–81., 1–2. kép.

⁷⁹ *Méri* (1964) 55. jegyzet.

⁸⁰ Kisebb-nagyobb vermekre csaknem minden olyan
ásatáson rábukkant az ásátó, ahol császárkori emlékek
kerülnek elő; számos, igen gondosan kialakított verem-
re bukkantak a tiszalöki (*Méri I.* szóbeli közlése), az
ózdai, a Hódmezővásárhely környékén végzett ásátá-
sokon. De csaknem valamennyi alföldi településásatá-
son vagy leletmentésen kerültek elő ilyenek (pl. Dobo-
zon is).

⁸¹ Földöl: Magyarország Néprajza II. Bp. é.n. 145.;
Kiss L., Földházak Szabolcsvármegyében. Népr. Ért.
28 (1936) 78.

⁸² Igen tanulságos e tekintetben a burját földön fel-
tárt hunkori település képe. *Davydova, A. V.*, The
Ivolga gorodische. Acta Arch. Hung. 20 (1968) 1–2.
kép. A négyszeres sáncárokkal három oldalról zárt
település belsejét szinte szabályos négyzetekre osztják
a hosszabb-rövidebb, de egymáshoz láthatólag közvet-
lenül nem kapcsolódó árkok. Ezekhez igazodva helyez-
kednek el a gondosan kialakított, gyakran fával bélelt
falú földházak.

⁸³ L. 78. jegyzet.

⁸⁴ *Párducz M.*, A szarmatakor emlékei Magyaror-
szágon. II. AH 28 (1944).

⁸⁵ *Kovrig I.*, Nouvelles trouvailles du Ve siècle décou-
vertes en Hongrie. Acta Arch. Hung. 10 (1959) 218.,
II. t. 7.

⁸⁶ *Párducz M.*, A szarmatakor emlékei Magyarorszá-
gon. III. AH 30 (1950) 3. ábra.

⁸⁷ Nem ritkaság pl. a III. századból származó érem-
leletekben néhány darab II. századi érem: *Albeker M.*
– *Biróné Sey K.*, Antoninianus lelet Felsőtengelicről.
Numizmatikai Közöny 68–69 (1969–70).; de sírok-
ba is helyeztek a temetés idejénél jóval korábbi pénz-
mellékletet.

⁸⁸ *Párducz M.*, A szarmatakor . . . II. 26.; *Kovrig I.*,
A császárkori fibulák főformái Pannóniában. Diss.
Pann. Ser. II. 4 (1937) 20.; *Patek E.*, A pannóniai fibula
típusok elterjedése és eredete. Diss. Pann. Ser. II. 19
(1942) 57–58., 6. jegyzet.

⁸⁹ *Párducz M.* – *Korek, J.*, Eine Siedlung aus der
Kaiserzeit in Özd. Acta Arch. Hung. 10 (1959) IV. t. 6.

⁹⁰ Eszlár határában *Bashteleke* prédiüm nevét *Pogh-
teleke* prédiümmal együtt 1427-ben említi Zsigmond
király oklevele. Az előbbi a ma is létező Bashalom
nevű településsel lehet azonos. Az utóbbi viszont való-
színűleg nem azonosítható a Csengőspart közelében
megtalált középkori településsel. Itt ugyanis a kizáró-
lag Árpád-kori leletek azt mutatják, hogy a település
a XV. században már nem létezett. *Mező A.* – *Németh
P.*, Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai
helységnévtára. Nyíregyháza, 1972, 122.

⁹¹ *Györffy Gy.*, A magyar nemzetségtől a vármegyéig,
a törzstől az orszáig. Századok 92 (1958) 612.

⁹² *Méri* (1952) 2. kép I–V., VIII. ház.

⁹³ *Ua.*, 3. kép, A.; *ua.* (1964) 3. kép.

⁹⁴ *Méri* (1952) 2. kép, VII. ház, A–B kemence, 3.
kép B.; *ua.*, Árpád-kori szabadban levő kemencék.
Arch. Ért. 90 (1963) 273., 8. jegyzet, 1. kép.

⁹⁵ Sövényvázak kemencék – ha nem is gyakran –
hasonló korú külföldi ásatásokon is előkerültek. Ezek-
nél a karóváz nyomait a kemenceboltozat hajlásának
megfelelően dőlve a fal belsejében figyelték meg.
A karók kihegyezett vége a kemence fenekénél mé-
lyebbre hatolt a földbe. Lásd *Белеукуй, В. Д., Жи-
лища Саркела–Белой-Вежи. МИА 75* (1959) 92–95.,
35., 37–38. kép.; *Grebe, K.*, Untersuchungen auf der
Dominsel zu Brandenburg (Havel) im Jahre 1966.
Ausgrabungen und Funde 12 (1967) 2. kép.

⁹⁶ *Parádi* (1967) 24–27., 5–6 kép.

⁹⁷ Vascipókra csaknem valamennyi Árpád-kori falu-
ásatáson rábukkantak az ásátók az ország legkülön-
bözőbb vidékein (Tiszalök, Kardoskút, Dobo-
z, Visegrád: közöletlenek). Csátár (*Valler I.* ásátása). Legtöbb
ilyen lelet Várpálotán került elő. *Bóna I.*, Diss. Arch.
5 (1963) 119–124.

⁹⁸ *Méri I.* közöletlen ásátása: RF 15 (1963) 42–43.

⁹⁹ *Heckenast* (L. Nováki Gy. tanulmányát.)

¹⁰⁰ *Méri I.*, Kiaggatott lókoponyák Árpád-kori fal-
vainkban. Arch. Ért. 91 (1964) 111–115.

¹⁰¹ A házak berendezésére utaló maradványok – a
munkagödörön és néhány karólyukon kívül – egyetlen
lakóházban sem kerültek elő. Ilyen maradványok
különben más hasonló korú falusi házakban is ritka-
ságnak számítanak [pl. földpadka: *Nováki Gy.*, Árpád-
kori lakóház Répcevisen. Arch. Ért. 83 (1956) 1. kép.]
– A kardoskúti kettéosztott lakóház e tekintetben is
kivételnek számít. *Méri István* mintaszerű ásátásának
köszönhető, hogy nemcsak a földbe mélyedő „beren-
dezés”-maradványokat ismerjük innen („munkagöd-
rök”, fekvőhely szegélyét jelző és egyéb rendeltetésű
karólyukak), hanem olyan apró, de a „berendezést”
tekintve lényeges jelenségek sem sikkadtak el, mint
pl. a kis fali fülkék maradványai: *Méri* (1964) 15–16.

¹⁰² Ilyen bejárata volt a kardoskúti háznak is: *uo.*,
3. kép.

¹⁰³ A bashalmiakhoz hasonló házak földrajzi kör-
nyezetéhez, éghajlathoz igazodó változatait az utóbbi
években egyre nagyobb számban tárták fel Európa-
szerte. A földházak elsősorban a falusi lakosság lakó-
helyéül szolgáltak, de megerősített központokban is
voltak ilyenek. [*Méri* (1964) 10. jegyzet.] – Tőlünk
Ny-ra elsősorban a szláv területeken tártak fel ilyenek-
ket: *Baumann, W.* – *Dunkel, R.*, Weitere Ausgraben-
gen im Stadtkern von Taucha, Kr. Leipzig. Ausgra-
bungen und Funde 10 (1965) 80–84.; *Grebe, K.*, Die
slawische Siedlung von Brandenburg (Havel) -Neuen-
dorf. Ausgrabungen und Funde 11 (1966) 157–166.;
Kudrnač, J., Die slawischen eingetieften Wohnstätten.
Origine et débuts des slaves VI. Prague, 1966, 197–200.;
Krüger, B., Dessau-Mosigkau. Berlin, 1967, 31–36.

– Vannak azonban földházak pl. Svájc területén is:
Lüdin, O., Die Ausgrabungen von 1964 in der Dorf-
kirche Windisch. Jahresbericht 1963. Gesellschaft pro
Vindonissa. Brugg, 1964. – *Méri I.* kardoskúti feldol-
gozásában idézettekén kívül az újabb feltárásokból
a földházaknak igen sok változatát ismerhettük meg a

szomszédos területekről: ÉNy Csehszlovákia: *Pleinerová, I.*, Germanische und slawische Komponenten in der altslawischen Siedlung Březno bei Louny. Germania 43 (1965) 121—138.; ugyanerről az ásatásról egy másik részletet ismerteti a szerző: Ar 17 (1965) 495—529.; Szlovákia (Kisbény): *Habovštiak, A.*, K otázke datovania hradiska v Bni. SA XIV—2 (1966) 439., 17. kép. — Lengyelország: *Hoczyk, St.*, Sprawozdanie z badan wczesnosredniowicznego stanowiska IV w Chodliku, pow. Opole lubelskie. Sprawozdania Archeologiczne 20 (1969) 305., 2. kép. — Szovjetunió: *Баран, В. Д.*, Раннеславянские памятники на западном Буге. SA XIII—2 (1965) 319—373., 2. kép.; *Рафалович, И. А.*, Поселение VI—VII. вв. у с. Ханска. КСИА 113 (1968) 94—101; 28. kép; *Русанова, И. П.*, Работы в зоне затопления Житомирской ГЭС. КСИА 104 (1965) 50—53.; *Никольская, Т. Н.*, Работа верхнеокской археологической экспедиции (1960—1961 гг.). КСИА 96 (1963) 25—31. — A szaltovói kultúra területén feltárt emlékekről összefoglalóan l.: *Плетнева, С. А.*, От кочевий к городам. МИА 142 (1967) 58—61. — Moldova: *Федоров, Т. Б.*, Население Прутско-днестровского междуречья в I тысячелетии н. э. МИА 89 (1960) III. fejezet. — *Teodor, Gh.* — *Mitrea, I.*, Cercetari arheologice in Așezarea prefeudala de la Lozna-Dorohoi. Archeologia Moldovei 4 (1966) 279—291., 2—4. kép.; *Coman, Gh.*, Cercetări arheologice în sudul Moldovei cu privire la secolele V—XI. Studii si cercetări de istorie veche 20 (1969) 287—314. — Bulgária: *Въжарова, Ж.*, Раннославянско и славянобългарско селище в М. Стареца край с. Гарван Силистренско. Археология (Szófia) 8—1 (1966) 21—31.; *Въжарова, Ж.* — *Златарски, А.*, Средновековно селище и некрополи в гр. Дългопол, Варненский окръг. Археология (Szófia) 11—3 (1969) 49—58., 4—5. kép.; *Милчева, А. Г.* — *Ангелова, С. Т.*, Разкопки и проучвания в М. Калето край с. Нова Черна, Силистренский округ, през 1968 г. Археология (Szófia) 21—1 (1970) 26., 38.; *Въжарова, Ж. Н.*, Славни и прабългари (тюрко-българи) в светлината на археологическите данни. Археология (Szófia) 13—1 (1971) 1—23.

¹⁰⁴ Hasonló kerek gödröt figyelt meg *Méri I.* a kardoskúti ásatáson, de itt tűzhelynyomok nem voltak.

¹⁰⁵ Méretét, alakját és a tűzhelyet tekintve a bashalmi kerek gödör azokra a jurtokra emlékeztet, amelyeknek alaprajzát *Плетнева* (i. m. 11. ábra, 1—3. kép) mutatja be. Ezek azonban alig 20 cm-re mélyednek le a földbe, és határozott szegélyük mentén karólyukakat is megfigyeltek.

¹⁰⁶ *Ikvai N.*, Föld alatti gabonatárolás Magyarországon. Ethn. 77 (1966) 343—371.; *Méri* (1970) 76—77.; *Fűzes E.*, A gabonás vermek problematikája. Ethn. 84 (1973) 466 skk.

¹⁰⁷ Az első ilyen gödröket a tiszalöki ásatáson *Méri I.* tárta fel, rendeltetésüket is ő határozta meg: *Méri* (1952) 60—61.

¹⁰⁸ *Paulík, J.* — *Rajholec, E.*, Stredoveké chaty Chotína. SA 6 (1958) 223—234.; *Habovštiak, A.*, Príspevok k poznaniu našej nižinej dediny V. XI—XIII. storočí. SA 9 (1961) 459—462.

¹⁰⁹ Az árkok vizsgálatának fontossága már a tiszalöki ásatáson, az első Árpád-kori árkok megtalálása alkalmával felvetődött [*Méri* (1952) 60., XVI. t. 8.].

Azóta az Árpád-kori faluásatásokon előkerülő, nagyobb összefüggésben tanulmányozható különböző árkoknak a település rendjében betöltött szerepe egyre gazdagabban bontakozik ki. Elsősorban a felgyői kora Árpád-kori falu árokrendszerére gondolok, amelynek feldolgozásától más ásatásainkon megismert kisebb árokrendszerek értelmezése is várható. Igen érdekesen alakul az évenként újabb részletekkel bővülő dobozi árokrendszer is. [*Kovalovszki* (1975) 2. kép.] A kérdéssel kapcsolatos ismereteket *Méri István* összegezte, és egyben ráirányította az ásatók figyelmét a fontos települési objektum további gondos tanulmányozására [*Méri I.*, Az árkok szerepe Árpád-kori falvainkban. Arch. Ért. (1962) 211—219.] A dunaújvárosi többrétegű településen csak részleteiben kibontott árkok a következtetések levonásához csak igen bizonytalan támpontokat nyújtanak. Jelentőségük azonban — valamennyi itt levő település életében — kétségtelen. L. *Bóna I.*, VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban. Fontes AH Bp. 1973, 64—66. I—IV. térkép. E tárgykörrel szorosán összefügg a temetőárkok kérdése is — Bashalmon szintén előkerült ilyen —, amelyekkel a káli ásatásokon megfigyelt árkokkal kapcsolatban *Szabó J. Gy.* foglalkozott részletesen. *Szabó J. Gy.*, 264—271.

¹¹⁰ Tiszalök: *Méri* (1952) 63.

¹¹¹ *Méri* (1964) 47—49.

¹¹² *Fodor I.*, II. Vorläufige Bericht über die Ausgrabung des Dorfes Szabolcs-Kisfalud im Jahre 1971—73. FA 26 (1975) 7. kép.

¹¹³ *Parádi N.*, A Nyáregyháza-pusztapótharaszti sarlólelet. FA 27 (1976) 1. ábra.

¹¹⁴ *Kralovánszky A.*, Kora Árpád-kori mezőgazdasági eszközök a Közép-Duna-medencéből. MMMK 1962. Bp (1962) 119, III. t. 4—6.

¹¹⁵ *Dienes* (1956) 248; LXXII. t. 3.; különleges rendeltetéséről uo. 267.

¹¹⁶ Ilyen — meglepően kisméretű — kapa került elő a tiszalök-rázómi ásatáson a falu tárgyi emléktárában is (9,7 cm hosszú, beletárolva az MNM Középkori Osztályának anyagában). Nagyjából ilyen méretű volt a bashalmi kapa is. Némi zavart okoz azonban, hogy *Kralovánszky A.* idézett közleményében (118. o.) a bashalmi temető sírjából előkerült tárgyat igen nagy méretűnek — 22,5 cm hosszúnak — határozta meg. Ehhez tudni kell, hogy a tárgy elveszett, s csak fényképe maradt meg. *Dienes I.* feldolgozásában a többi táblán az együtt fényképezett tárgyak egymáshoz viszonyított aránya azonos, az utolsó táblán viszont — amelyen nagyrészt olyan tárgyak vannak, amelyeknek csak a képét ismerjük — az arányosság nincs meg. *Kralovánszky A.* a többi tárgyhoz (pl. szablya, kengyel) viszonyítva helytelenül számította ki a szerszám méretét.

¹¹⁷ Ezúton köszönöm meg Bökönyi Sándornak az állatesontok meghatározásával és egyedek szerinti elkülönítésével végzett értékes munkáját.

¹¹⁸ A három ásatáson előkerült állatesontanyag együttes táblázatát l. *Méri* (1962) 42.

¹¹⁹ *Cs. Sós* — *Parádi* 137.

¹²⁰ *Parádi N.*, Technikai vizsgálatok népvándorlások és Árpád-kori edényeken. RF 12 (1959) 11—14.

¹²¹ Hasonló cserépüstök töredékei kerültek elő pl.

a garvani ásatás X—XI. századi rétegeiből is. (Stefan, Gh.—Barnea, I.—Comsa, M.—Comsa, E., *Dinogetia*. Bukarest, 1967, 85. tábla 4, 9, 13 stb.) Ugyanitt a nálunk is gyakori gömbölyű fenekű üstök is szép számban fordultak elő (uo. 88—89. 6.). A román kutatók az itteni üstöket a besenyők hagyatékának tartják. L. 9. jegyzet.

¹²² A dobozi ásatáson a közismert cserépüstök mellett igen korainak látszó, a K-i párhuzamokkal közvetlenebb kapcsolatokat mutató, szabad kézzel formált nagyméretű üstök is előkerültek. Kovalovszki (1975) 13., 18. kép.

¹²³ Török, Gy., *Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert*. AH 39 (1962) XLVI. t. 8.; Sós, Á., *Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár*. AH 41 (1963) LIV—LXXIII. t.

¹²⁴ Parádi (1963) 207., 1. kép 3; 14. kép 4—4a (Andornaktálya). A hasonló díszítési csatlajai edényeket Parádi N. szintén a XI—XII. századra határozza meg (Cs. Sós—Parádi 132., 11. ábra).

¹²⁵ Parádi (1963) 208., 2. kép 4; 16. kép 4—4a (Hajdúszoboszló).

¹²⁶ A kézimalom szerkezetét hazai és külföldi régészeti emlékek, néprajzi párhuzamok alapján Méri I. rekonstruálta. — Méri (1970) II. tábla 75—76. Az általa ismertett ésszerű megoldás — amely elsősorban kiállítási makett készítéséhez ad útmutatást — természetesen csak egy a sokféle lehetőség közül. A szerkezet lényegén azonban nem változtat a tengely végének más módon való megvasalása.

¹²⁷ Valószínűleg ugyanez a jelenség figyelhető meg a hács-béndekpusztai edényégető kemence esetében is. Parádi (1967) 1. kép; 23—24. oldal, 27. jegyzet.

¹²⁸ A káli honfoglalás kori temető árkan keresztül is É-on volt a főbejárat. Szabó J. Gy. (1970) 3. kép.

¹²⁹ Szőke B., *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei*. Rég. Tan. I. Bp. 1962, 86—88.

¹³⁰ L. 16. jegyzet.

¹³¹ Vértés L., *Néhány új őskori lelőhelyünkről*. FA 6 (1954) 19—20., II. t. 2.; ua., *Az őskor és az átmeneti kőkor emlékei Magyarországon*. A magyar régészet kézikönyve. I. Bp. 1965, 199.

¹³² Korek J., *A vonaldíszes kerámia kultúra elterjedése az Alföldön*. MFMÉ 1958—59 (1960) 36 : 66. sz. lelőhely.

¹³³ Korek J.—Patay P., *A bükki kultúra elterjedése Magyarországon*. RF Ser. II. 2 (1958) 48 : 49., 51. sz. lelőhely.

¹³⁴ Bognár-Kutzián, I., *The Early Copper Age Tiszapolgár Culture in the Carpathian Basin*. AH 48 (1972) 95 : 30. sz. lelőhely.

¹³⁵ Patay P., *A bodrogkeresztúri kultúra temetői*. RF Ser. II. 10 (1961) 92 : 65. sz. lelőhely.

¹³⁶ Banner J., *Die Pécelér Kultur*. AH 35 (1956) 109 : 316. sz., 110 : 320. sz. lelőhely.

¹³⁷ Kalicz, N., *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn*. AH 45 (1968) 66 : 42—45. sz. lelőhely.; Németh P., *Tiszanagyfalu-Újtanya*. RF 20 (1967) 26.

¹³⁸ Tiszalök-Újtelepen, a Tisza-ártér szegélyéről és az árterület kiemelkedő részén levő késő középkori falu területéről Méri I. 1951-ben késő bronzkori leleteket is összegyűjtött (beleltározva az MNM Középkori Osztályán).

¹³⁹ Németh P., *Tiszalök-Középsődülő*. RF 20 (1967) 25.

¹⁴⁰ Hunyadi I., *Kelták a Kárpátmedencében*. RF 2 (1957) 151.

¹⁴¹ Párducz M., *A szarmatakor emlékei Magyarországon*. III. AH 30 (1950) 60 : 464., 470—472. sz.; 64 : 6. sz.; 65 : 10. sz.

¹⁴² Csallány, D., *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454—568 u. Z.)*. AH 38 (1961) 218 : 170. sz.; 219 : 171. sz.

¹⁴³ Csallány D., *Szabolcs-Szatmár megye avar leletei*. JAMÉ 1 (1958) Bp. 1960, 36—39; 19. sz.; 39—40 : 20. sz.; 44—46. : 28—30. sz.; 59—60 : 53. sz. lelőhely.

¹⁴⁴ A XVIII. századi I. katonai térkép ezt fontos útvonalként ábrázolja.

¹⁴⁵ Dienes István terepbejárásai, ásatási tapasztalatai szerint az Árpád-kori falvakhoz tartozó külső temetők a településtől mindig K felé vannak (Dienes, I., *Über neuere Ergebnisse und Aufgaben unserer archäologischen Erforschung der Landnahmenzeit*. MFMÉ 1964—1965/2. Szeged, 1966.) Ez a jelenség — ha általánosabb is — nem lehet törvényszerű, mert pl. Tiszalök-Rázomon, ahol a Tisza D-i partján, nagyjából K—Ny-i irányban húzódott a település, a két külső temető ettől D-re feküdt. [Méri (1952) 1. rajz.]

¹⁴⁶ A bashalmi korai avar temető három feltárt sírja településünkől É-ra 200 m-re, tehát megközelítőleg annyira van, mint az Árpád-kori falu szélétől a másik két temető; az avar temető az utóbbiaktól szintén mintegy 200 m-re fekszik, mégpedig Ny felé.

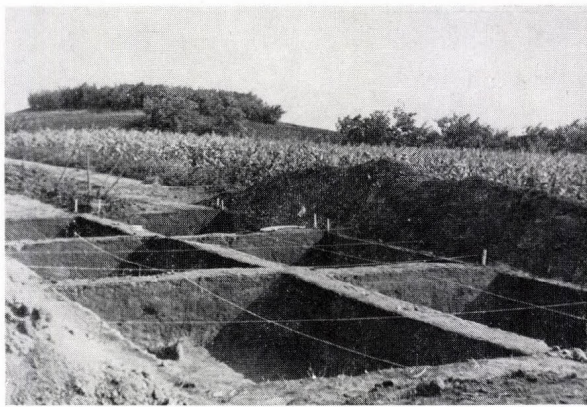
¹⁴⁷ Mindkét temető utak kereszteződésének közelében került elő. Akaratlanul is felvetődik tehát velük kapcsolatban az utak ellenőrzésének kérdése, amit László Gyula bizonyos összefüggésben már 1944-ben felvetett, s amit mások azóta meg is erősítettek. (László Gy., *A honfoglaló magyar nép élete*. Bp. 1944, 124.)

¹⁴⁸ Tisztelettel adózom Méri István emlékének, aki nek kezdeményezésére indult meg és szellemi irányításával valósult meg a bashalmi faluásatás, s aki állandó figyelemmel kísérte ottani munkámat, és gazdag ásatási tapasztalataival mindvégig messzemenő segítséget nyújtott, dolgozatom írása közben pedig értékes tanácsaival adott útmutatást.

TÁBLÁK

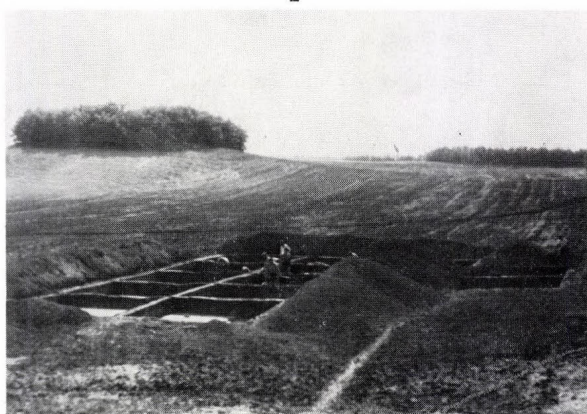
1

2

3

4

5

6

1: A Csengőspart DNY felől; 2: I. munkahely egyik szelvényysora; 3: I. munkahely a Csengősparttól; 4: II. munkahely és a Csengőspart; 5: II. munkahely; 6: a temető a Csengősparttól

1

2

3

4

5

6

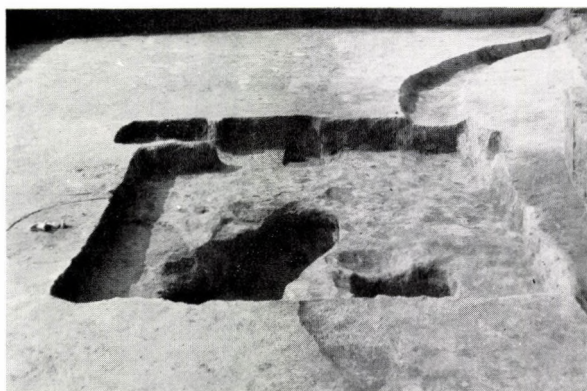
1: 1. ház; 2: 2. ház; 3: 3. ház és 4. kemence; 4: 5. ház; 5-6: 6. ház

1

2

3

4

5

6

1: 11. ház; 2: 11. ház és a 44—45. verem; 3: 11. ház a 44. verem kibontása előtt a j- árok részletével; 4: 11. ház és környezete, háttérben a 13. ház részlete; 5: 11. ház, 44—46. verem; 6: 11. ház a j- és l-árok részletével

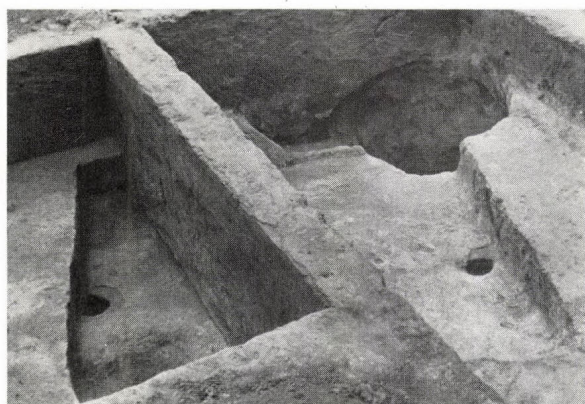
1

2

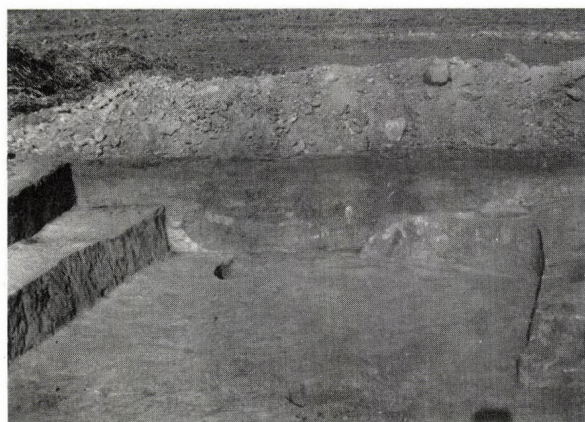
3

4

5

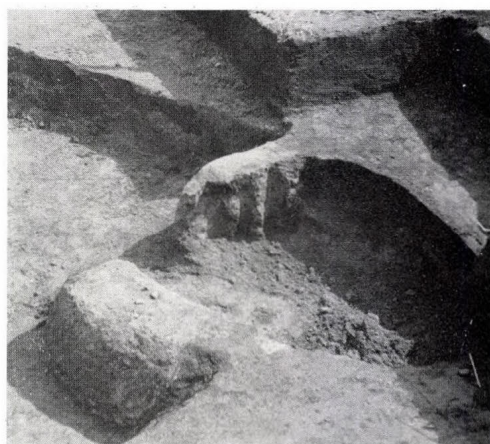

6

1: 5. ház kemencéje; 2: 6. ház kemencéje; 3: 7. ház részlete a kemence maradványával; 4: 8. ház és a 29. verem bontás közben; 5: 8. ház teljes kibontás után; 6: 9. ház

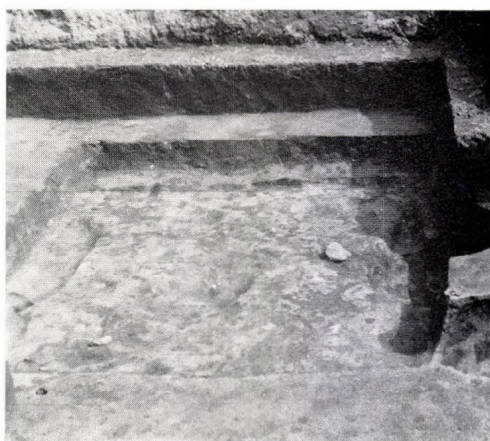
1

2

3

4

1: 12. ház; 2: 12. ház kemencéjének belseje; 3: 13. ház és környezete; 4: 13. ház; 5: A — szabadban levő kemence; 6: B — szabadban levő kemence

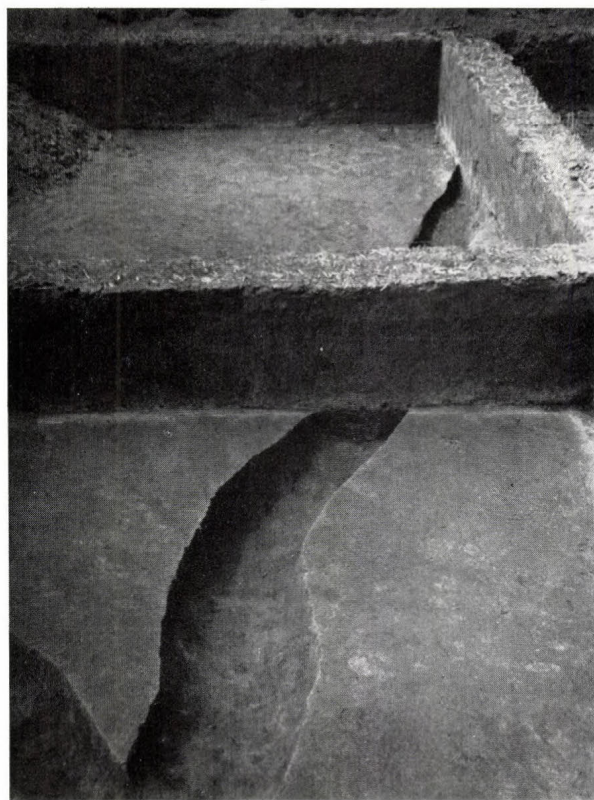
1

2

3

4

1: lókoponya a 2. ház omladékában; 2: a 10. sz. vasolvasztó műhely olvasztógödre és hamus gödrének részlete;
3: az a-árok részlete; 4: a k-árok részlete

1

2

3

4

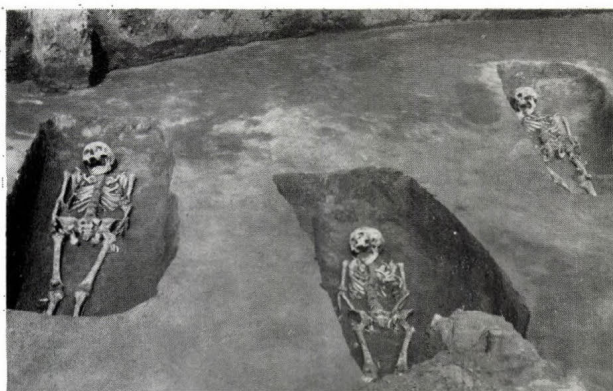

5

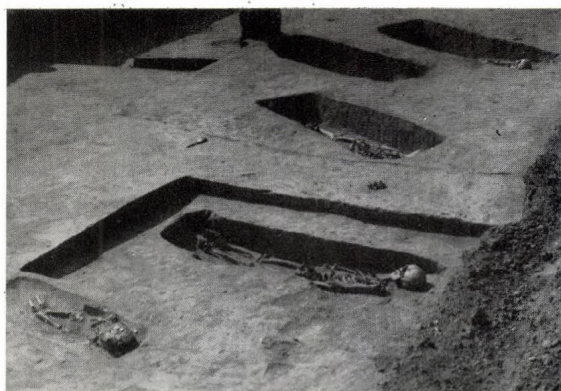

6

1: 38. gödör, *i*-árok, *B* — szabadban levő kemence; 2: a *b*-árok részlete; 3: 13. ház, 46., 52. verem; 4: 7. verem és az *f*-árok részlete; 5: II. munkahely *c*—*d* árok részlete; 6: II. munkahely *d*-árok részlete

1

2

3

4

5

6

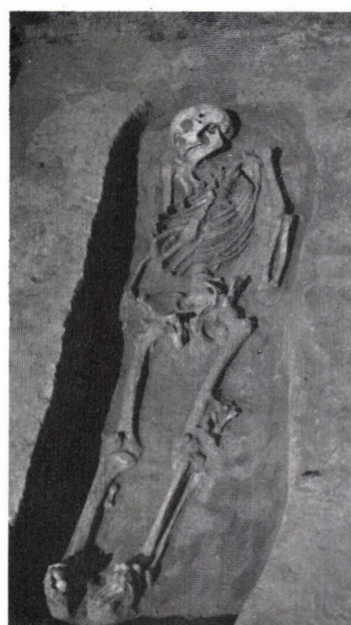
1—2: részletek a temetőből; 3: 11. sír; 4: 12. sír; 5: 16. sír; 6: a 11. sír részlete

1

2

3

4

5

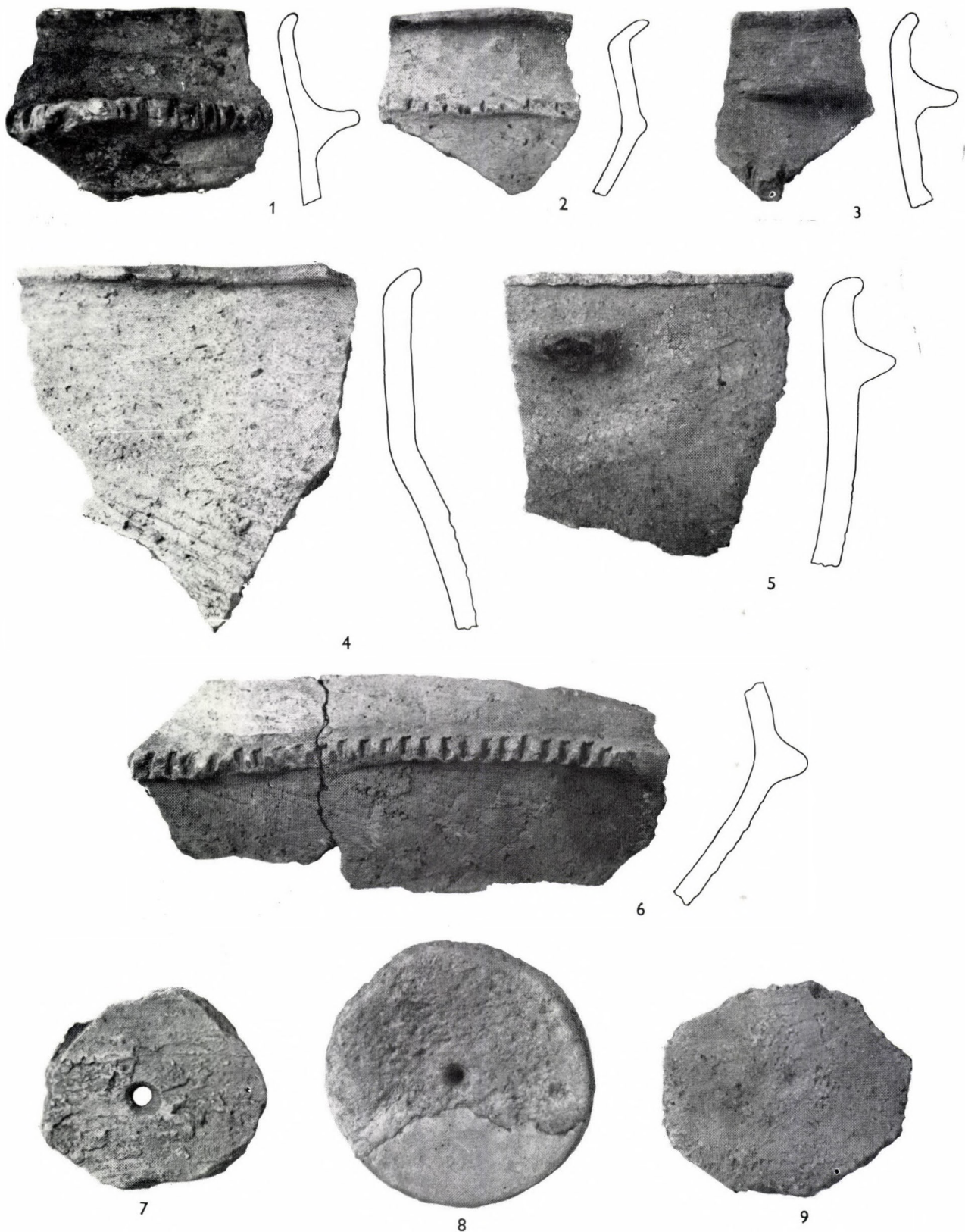

6

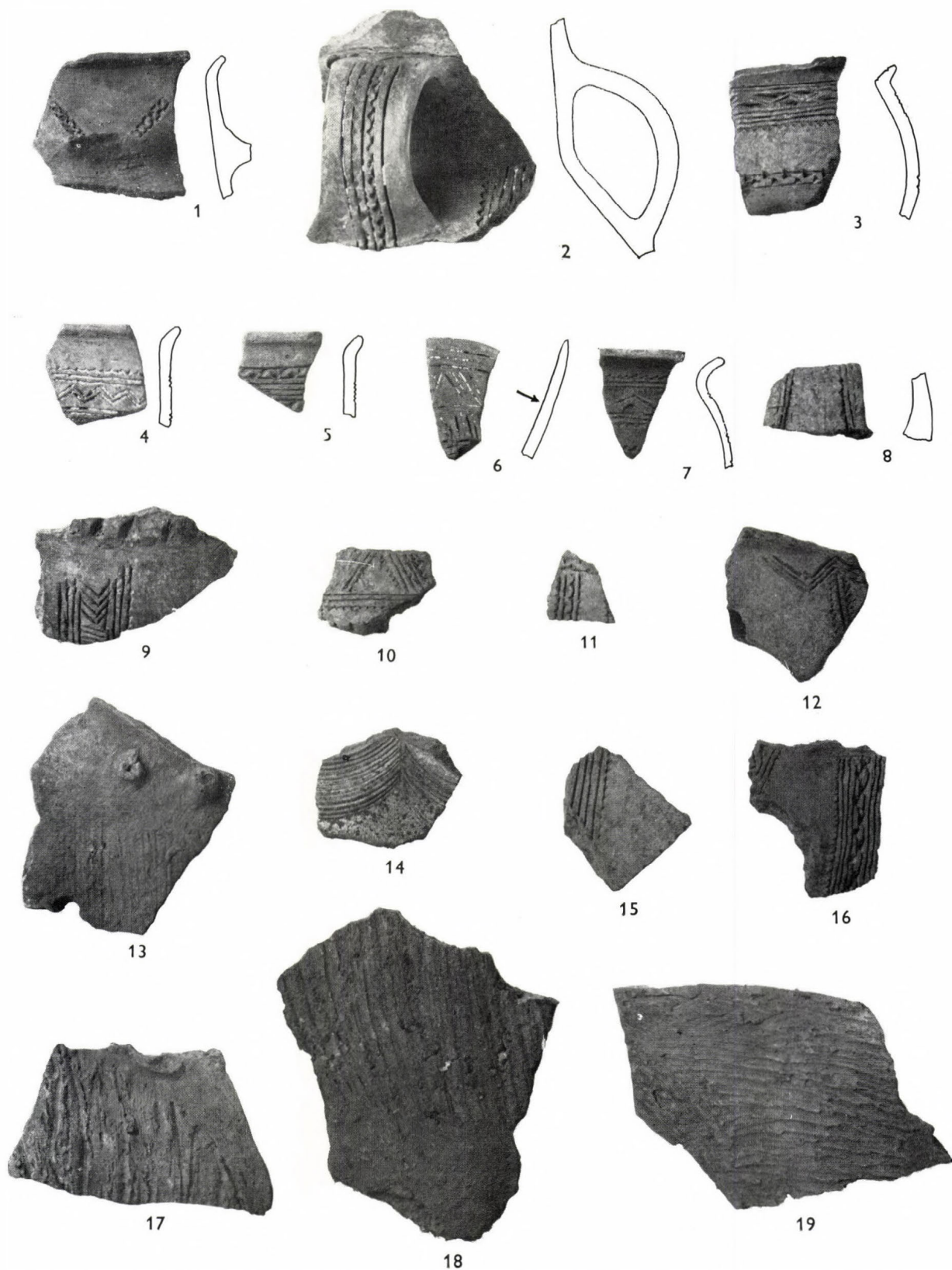
1: 14. sír; 2: 15. sír; 3: 18. sír; 4: 19. sír; 5: 22. sír; 6: 23. sír

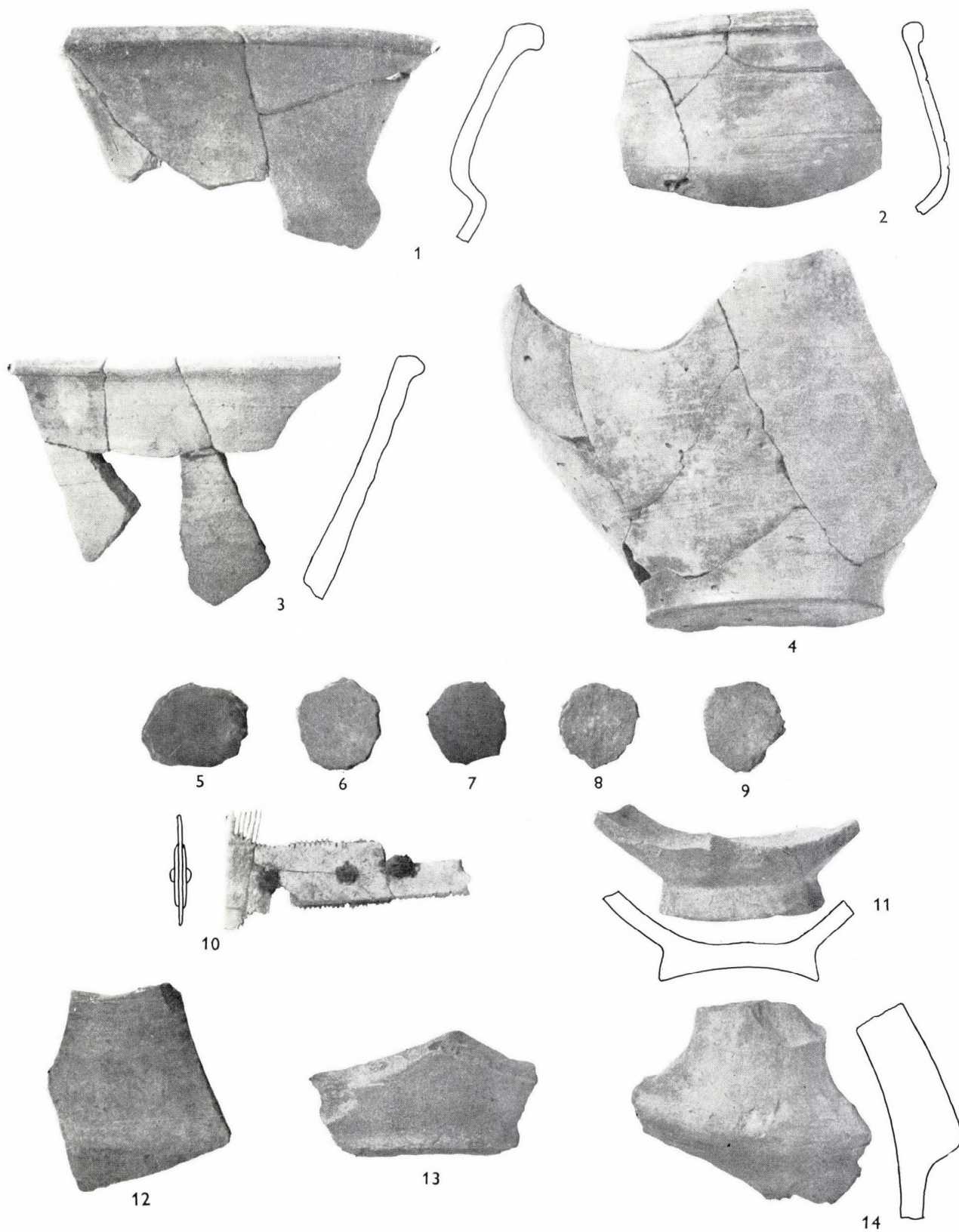
1: LX. szelvény 45 – 50 cm mélyen; 2: XXI. szelvény, 50 cm mélyen; 3: 21. verem; 4: 6. ház kemencéjének fenekébe tapasztva; 5: 34. gödörből; 6: 9. ház padlójáról; 7: h-árok fenekéről; 8: 7. ház betöltéséből, ill. a 23. gödörből (1 : 4 arány)

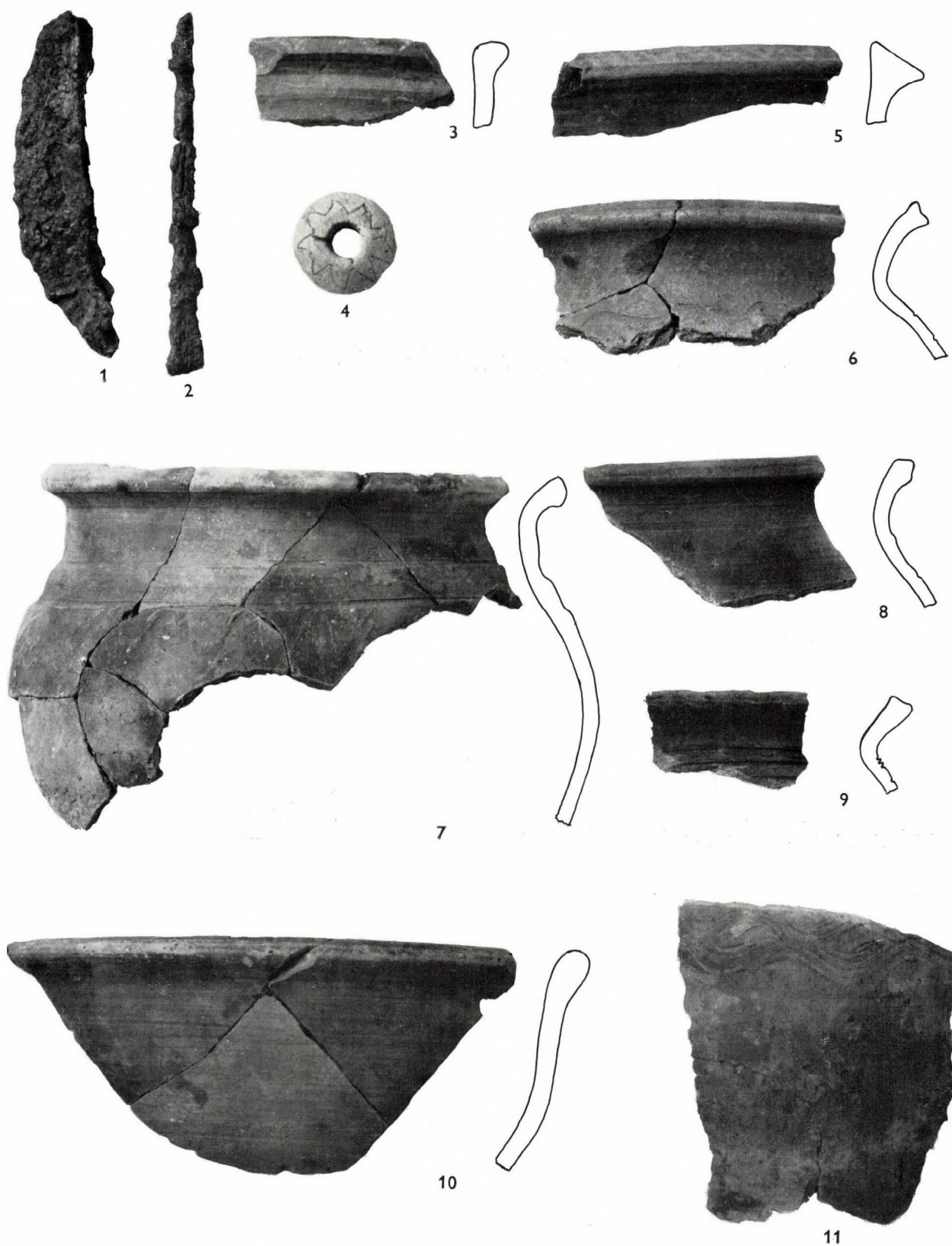
1: I. szelvény, 0–70 cm; 2: 2. ház betöltéséből; 3: H szelvény, humuszból; 4–6: 41. gödör; 7: 0 szelvény, humuszból; 8: g-árok földjéből; 9: V–VII. szelvény, humuszból (1 : 2 arány)

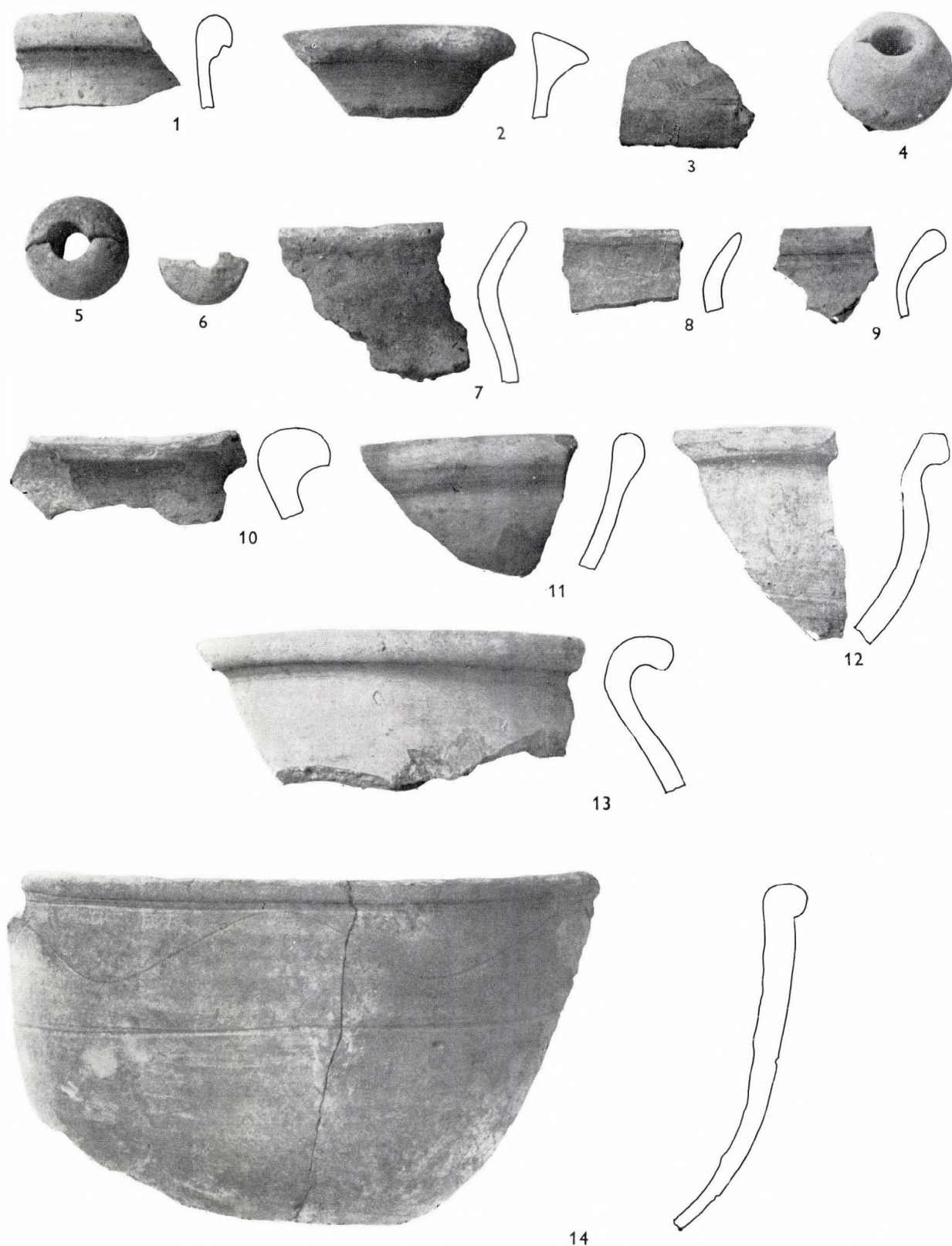
1: LV. szelvény, humuszból; 2: 2. ház betöltéséből; 3: XLII. szelvény, humuszból; 4: 5. ház betöltéséből; 5: VI. szelvény, humuszból; 6: 38. gödör; 7: XXXVI. szelvény, humuszból; 8: XXXIV. szelvény, humuszból; 9: 39. gödör; 10: szórvány; 11: 38. gödör; 12: g-árok földjéből; 13: VI. szelvény, humuszból; 14–15: I. szelvény, humuszból; 16: B – szabadban levő kemence előteréből; 17: XXXVI. szelvény, humuszból; 18–19: 2. ház betöltéséből

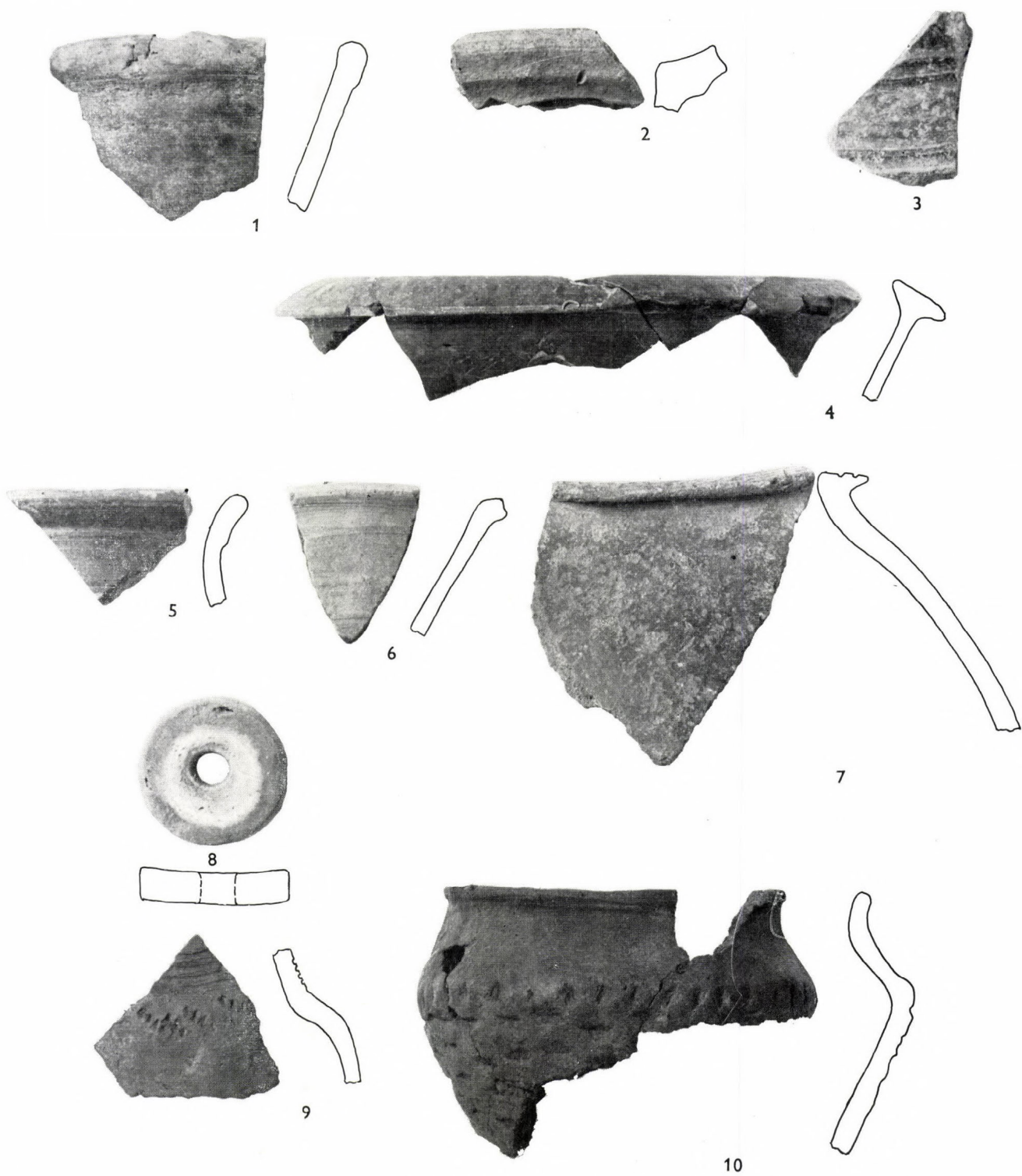
1–4: 3. ház kemencéjének fenekébe tapasztva; 5–9: 3. ház padlójáról; 10–11: 3. ház kemencéje előtti gödörből; 12–14: 4. kemence fenekébe tapasztva (1:2 arány)

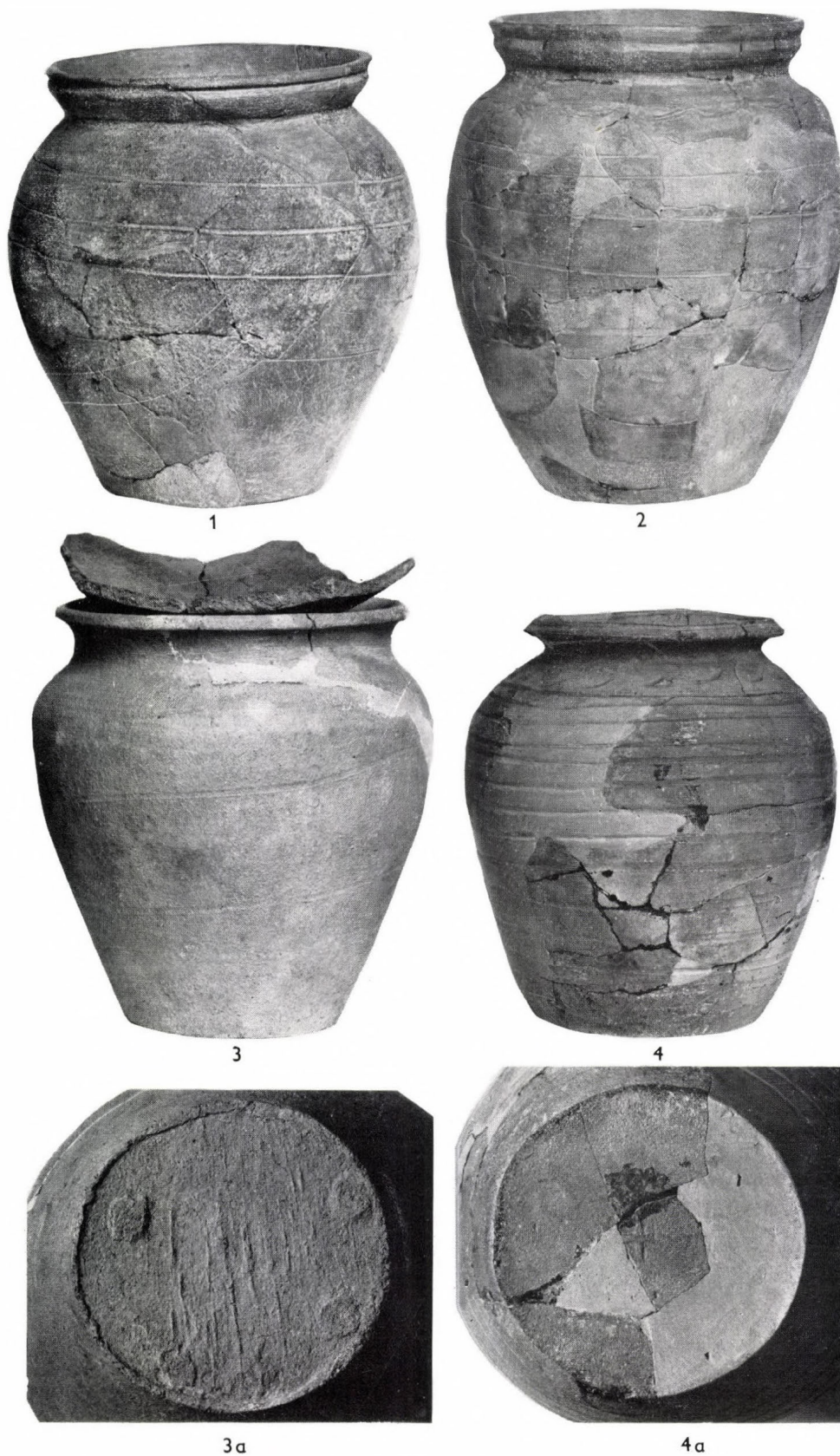
1—4: 5. ház betöltéséből; 5, 9, 11: 6. ház betöltéséből; 6—8, 10: 6. ház kemencéjének fenekébe tapasztva
(1 : 2 arány)

1—4: 7. ház betöltéséből; 5: 9. ház padlójáról; 6—9: 13. ház betöltéséből; 10—12: B — szabadban levő kemence előteréből; 13—14: h-árok földjéből (1 : 2 arány)

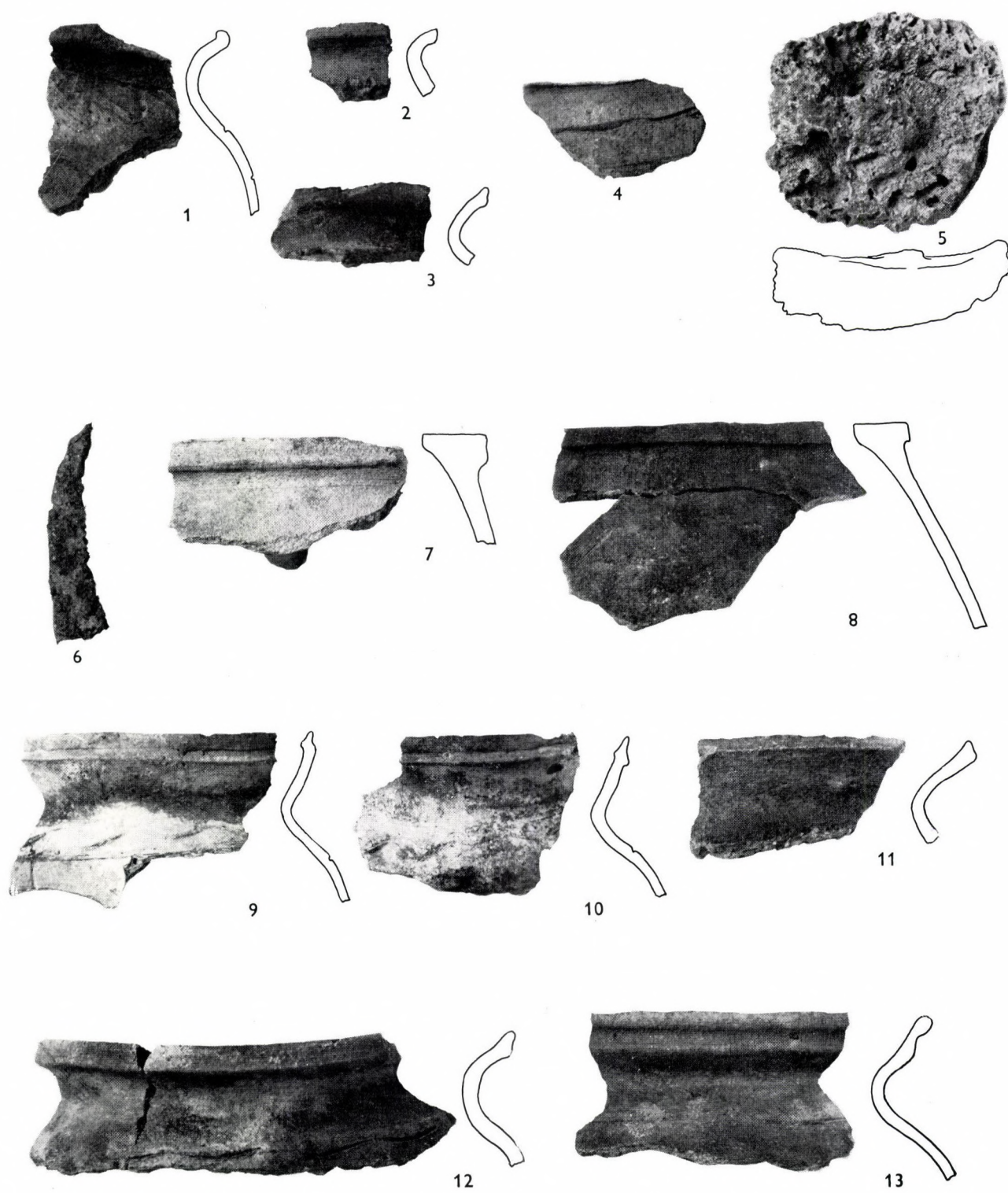
1 - 3: 3. gödör; 4 - 8: 1. ház környezetéből; 9: III. szelvény, humuszból; 10: E szelvény, humuszból (1 : 2 arány)

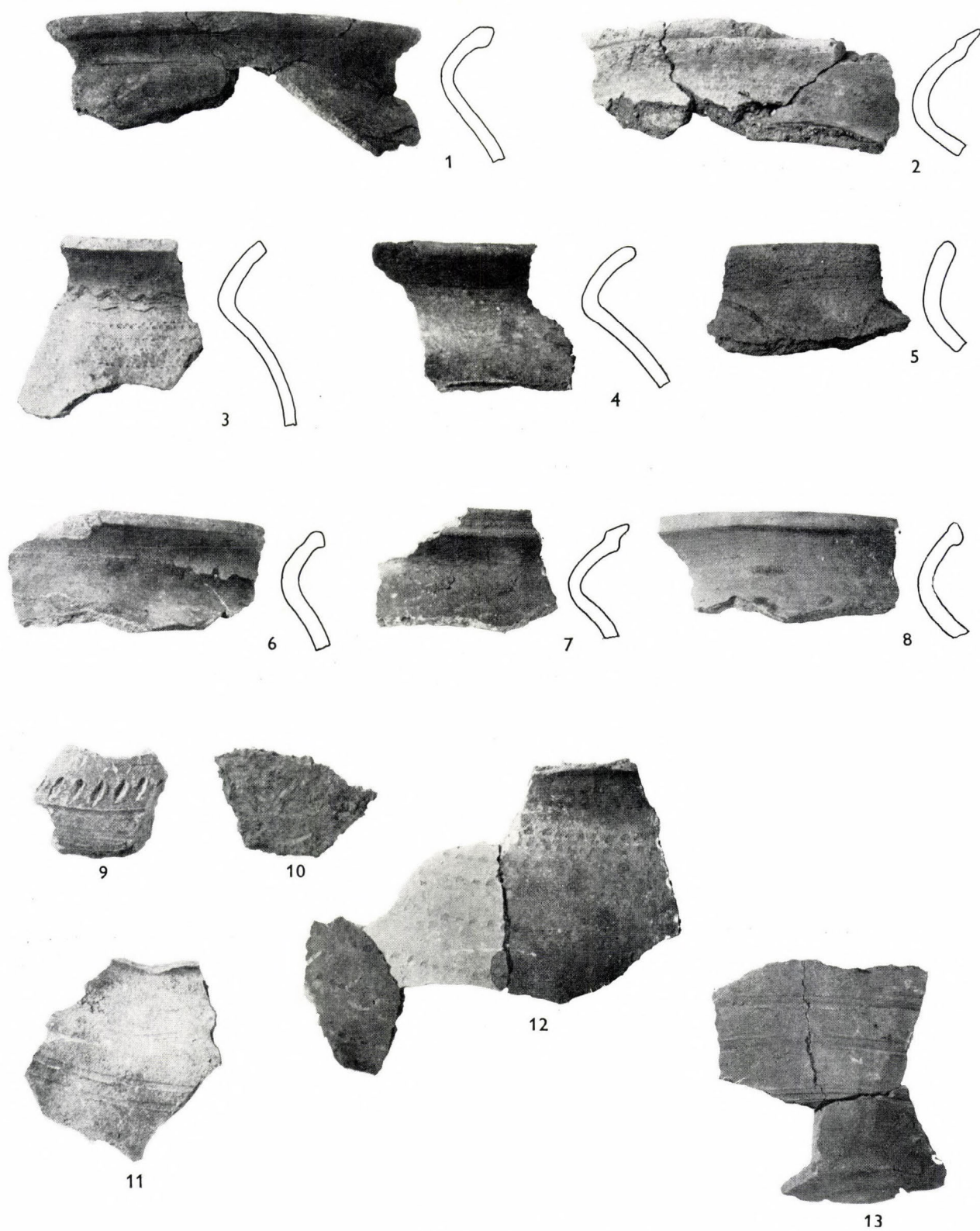
1: 11. házba ástott nagy gödörből; 2: 12. ház kemencéjének fenekébe tapasztva; 3, 3/a: XIII. szelvény ÉK-i sarkában 60 cm mélyen; 4, 4/a: II. munkahely, C7 verem (1 : 3 arány)

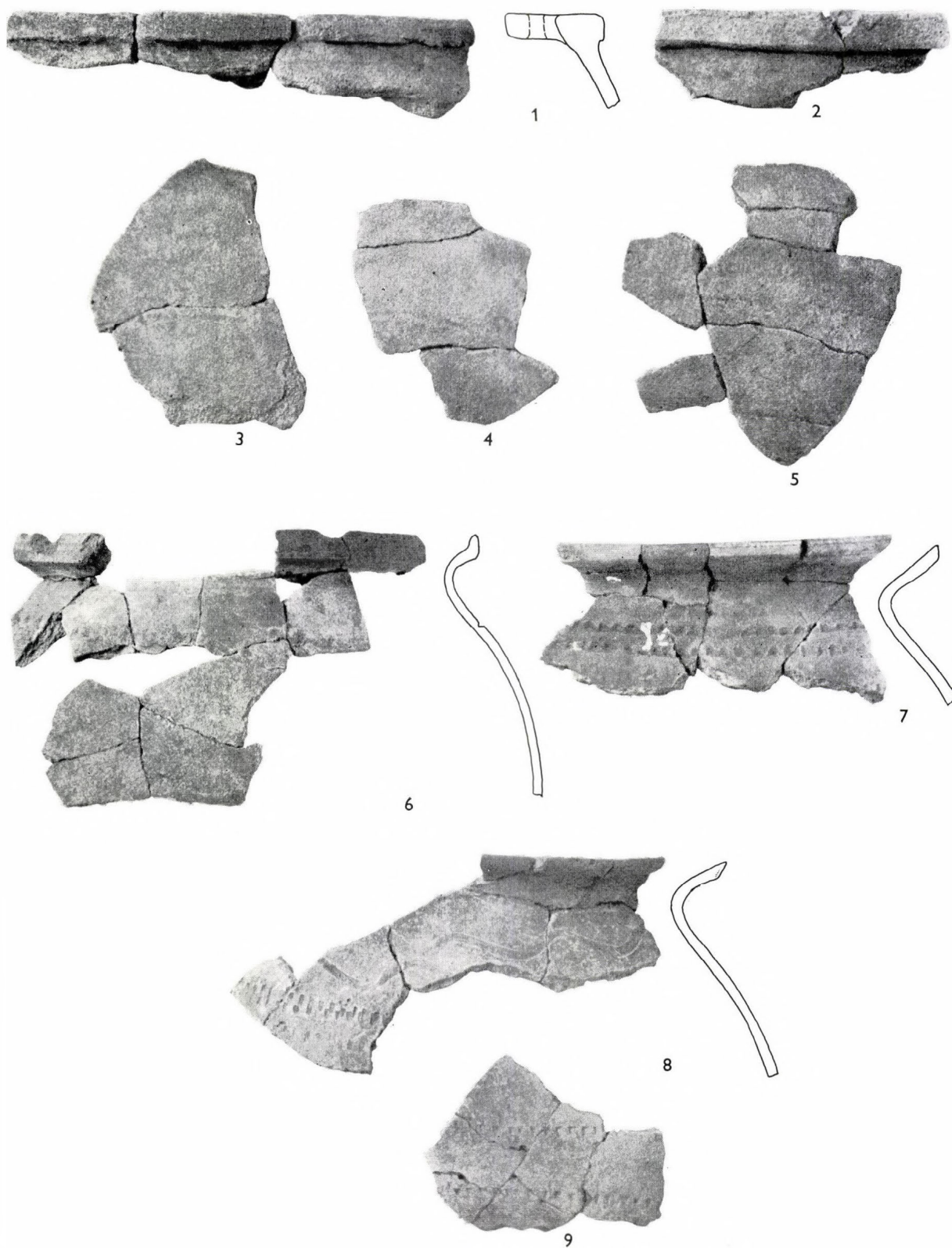
1, 3: 12. ház kemencéjének fenekébe tapasztva; 2, 2/a, 7: II. munkahely, C7 verem; 4: XV—XVI. szelvény, humuszból; 5: 12. ház betöltéséből; 6, 7: XIV. szelvény, humuszból (1:2 arány)

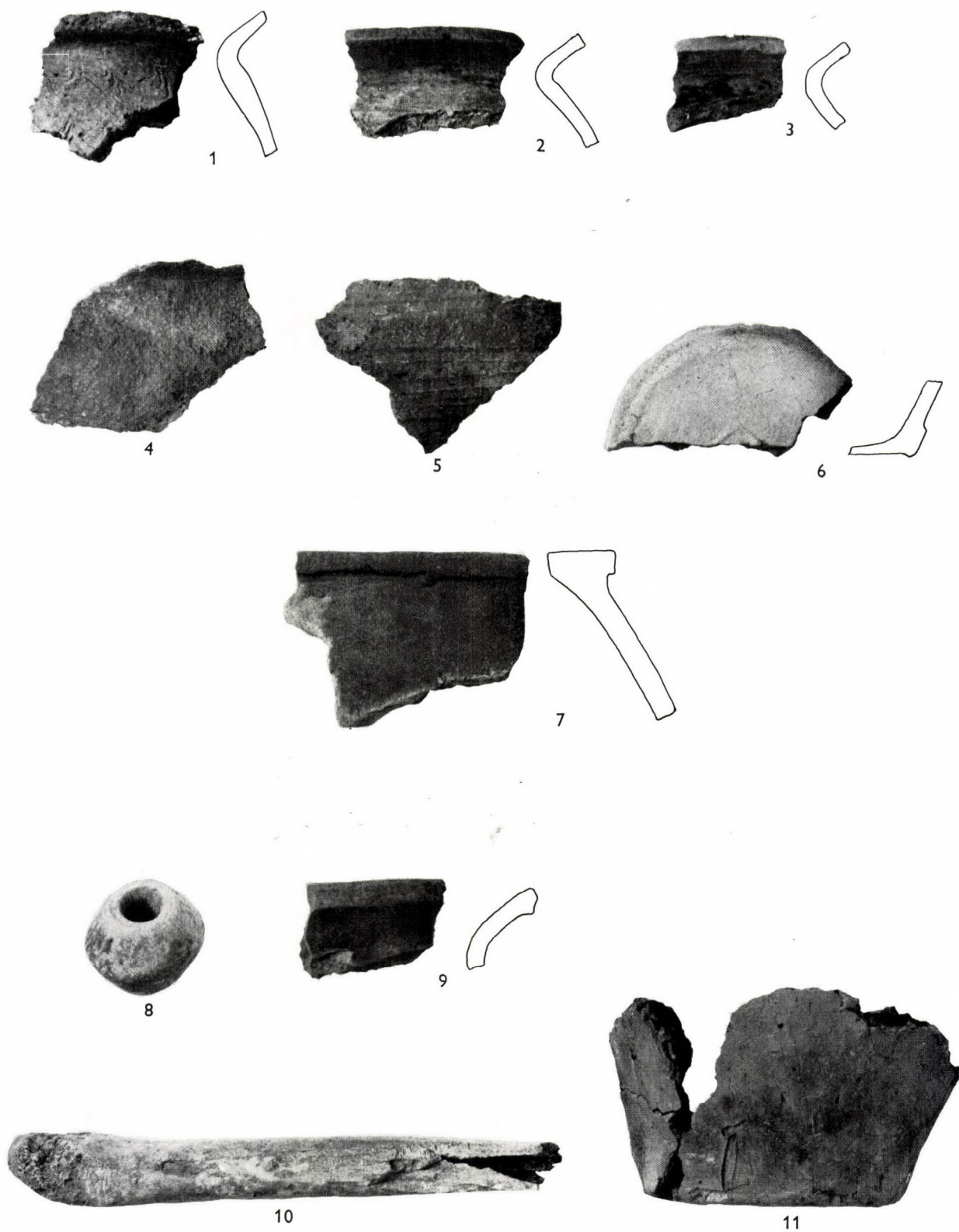
1—5: 1. ház betöltéséből; 6—13: 2. ház betöltéséből (1 : 2 arány)

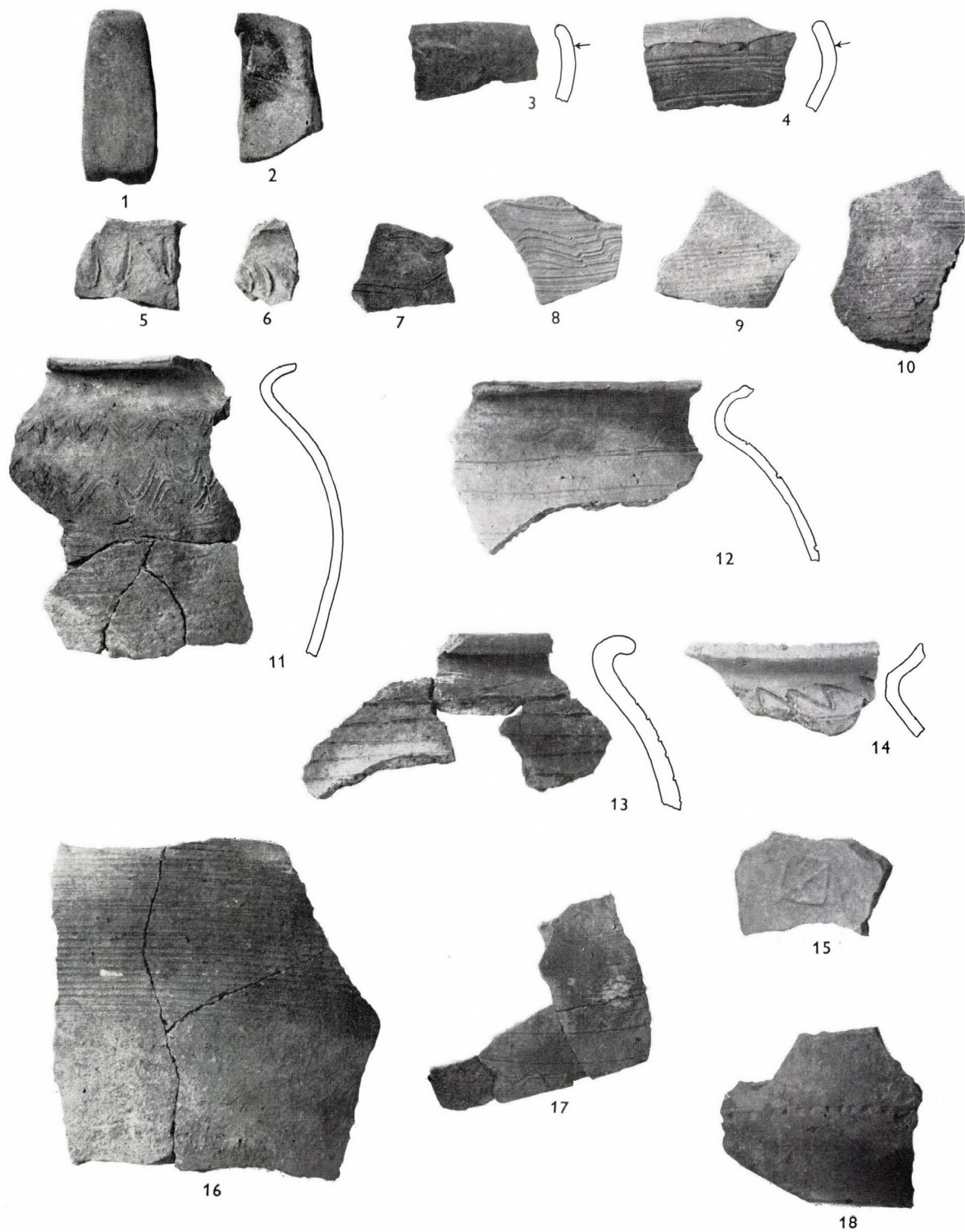
1—13; 2. ház betöltéséből (1 : 2 arány)

1—9: 2. ház tűzhelyének fenekébe tapasztva (1:2 arány)

1-6: XII. szelvény, humuszból; 7: 28. verem; 8-11: 8. ház betöltéséből (1:2 arány)

1—12 14, 16—18: 10. vasolvasztó műhely betöltéséből; 13, 15: VI. szelvény, humuszból (1 : 2 arány)

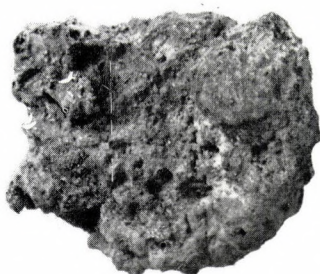
1

2

3

4

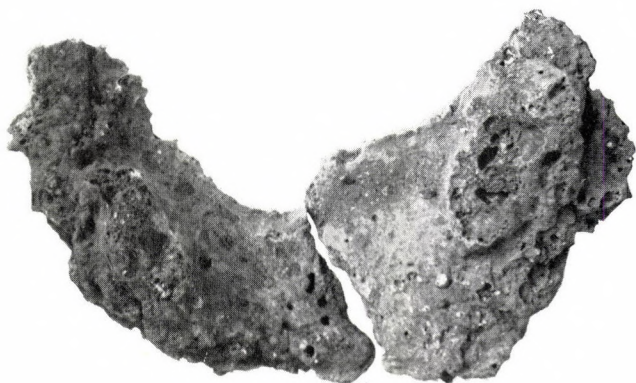
5

6

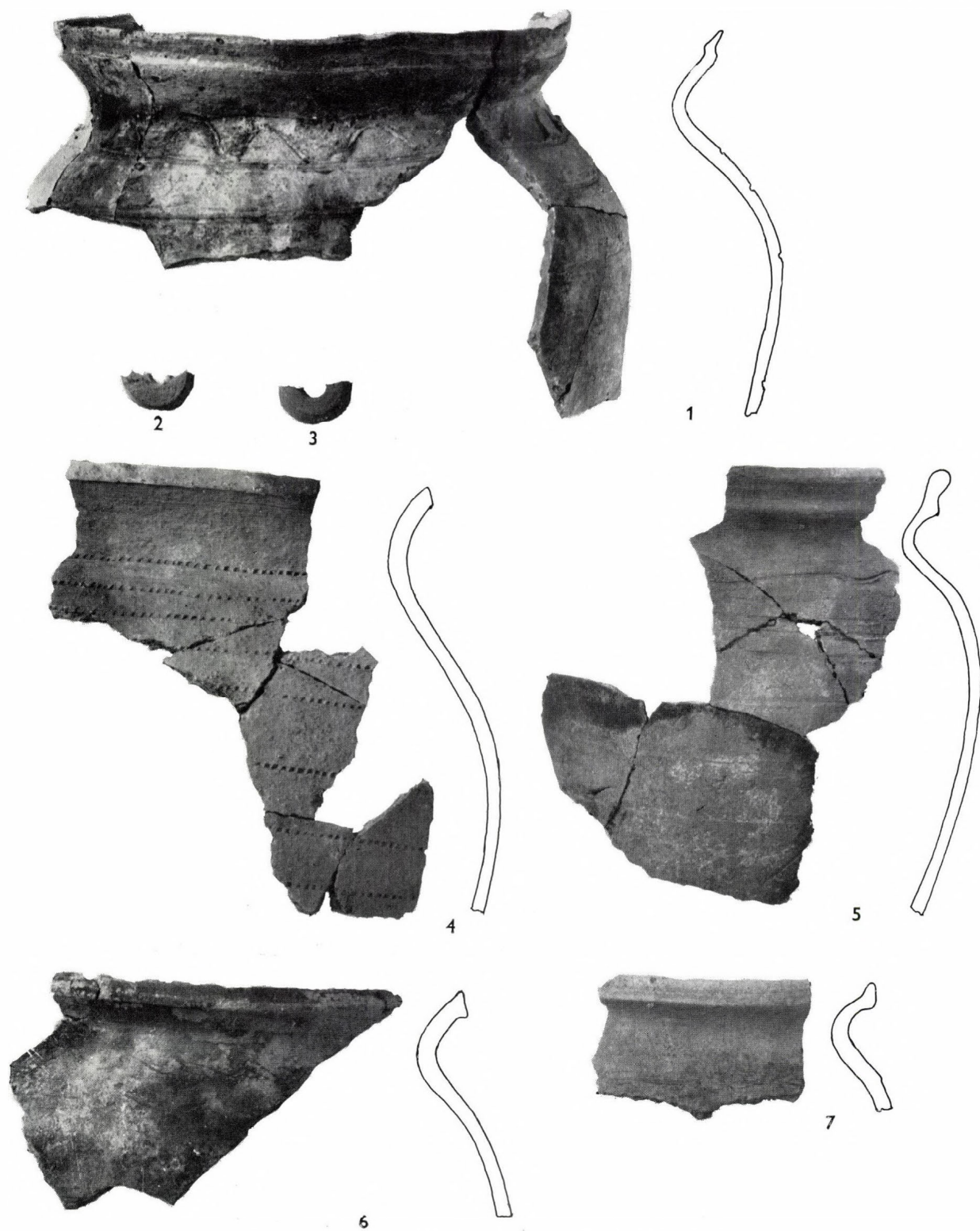

7

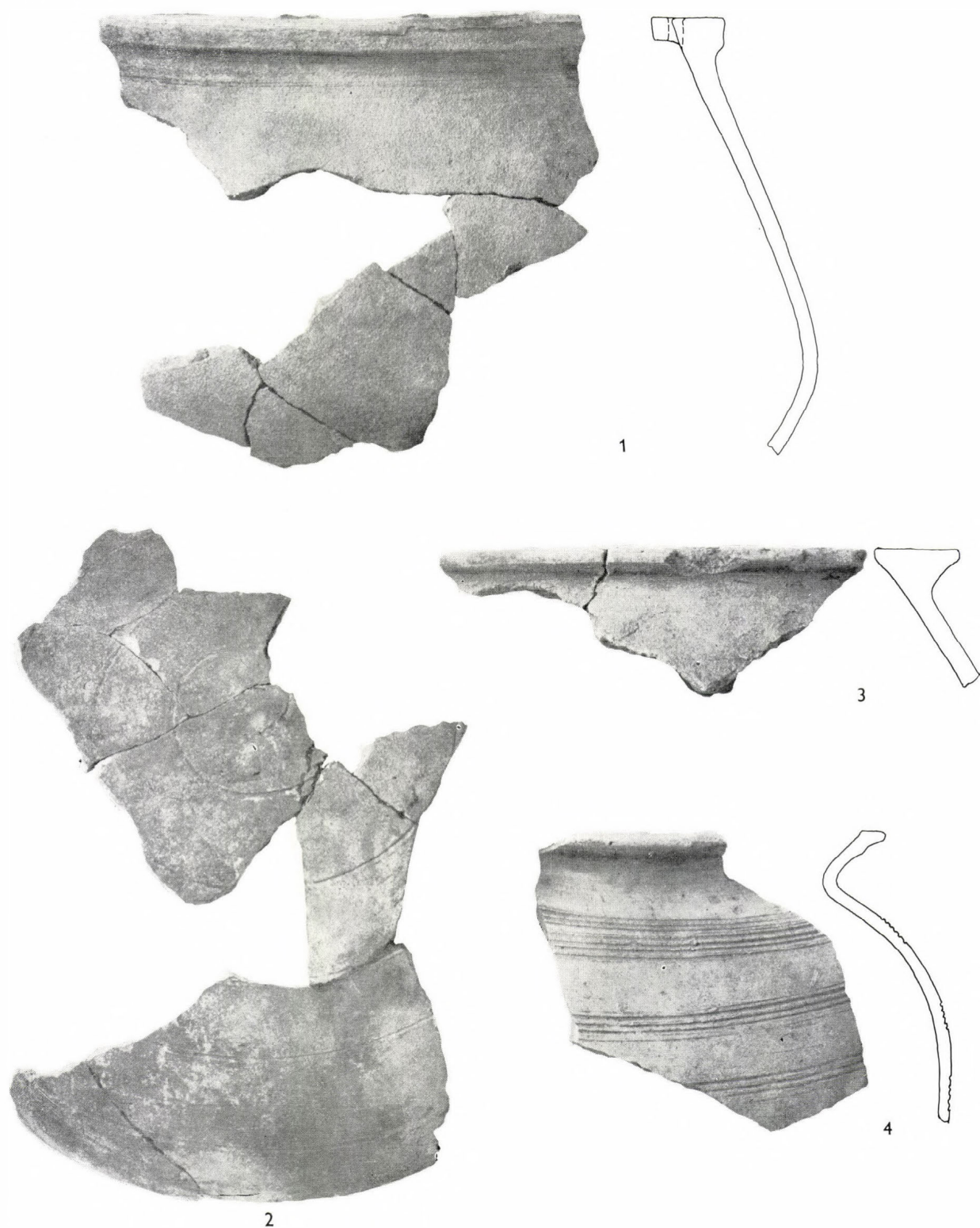

8

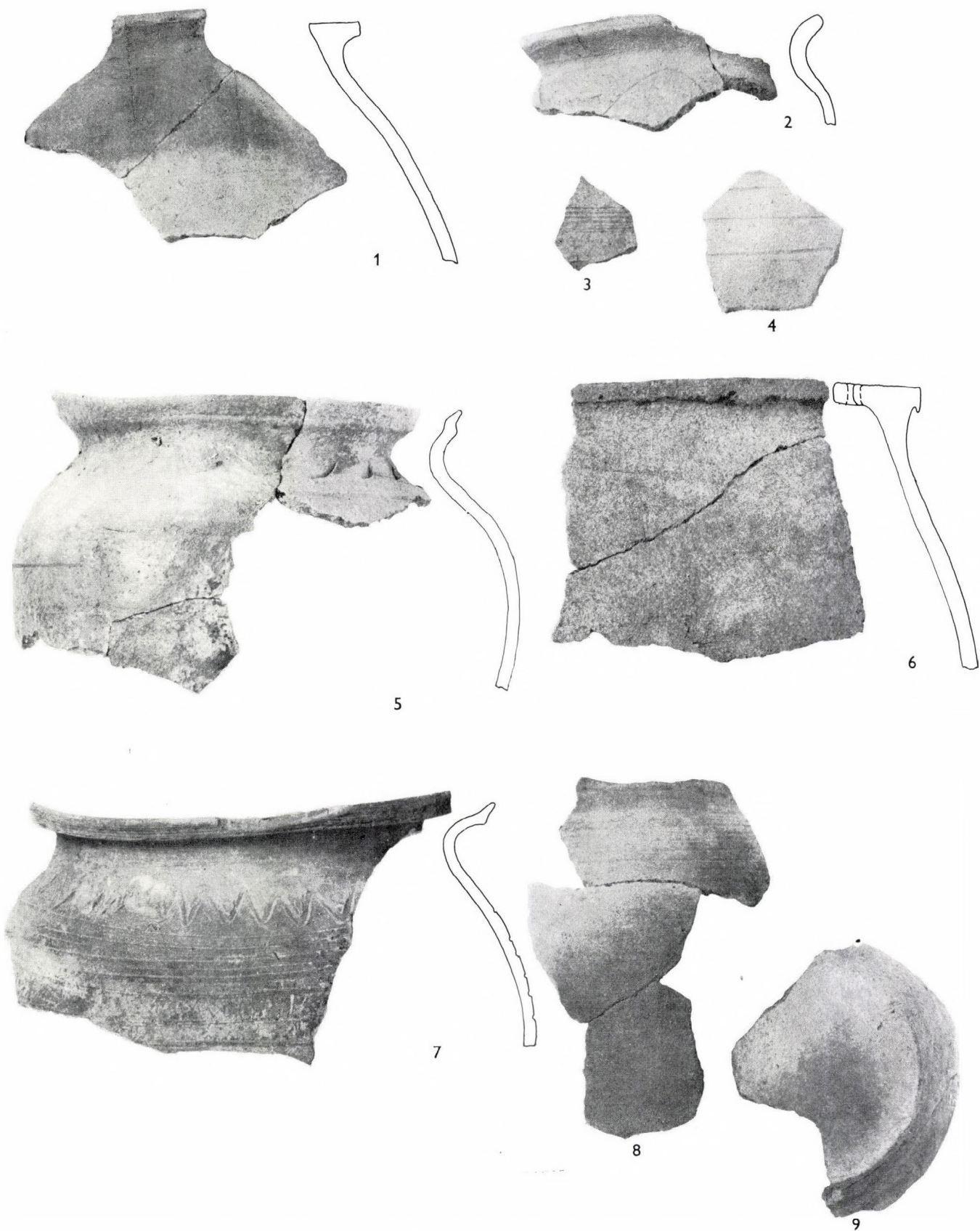
1—8: 10. vasolvasztó műhely betöltéséből (1 : 2 arány)

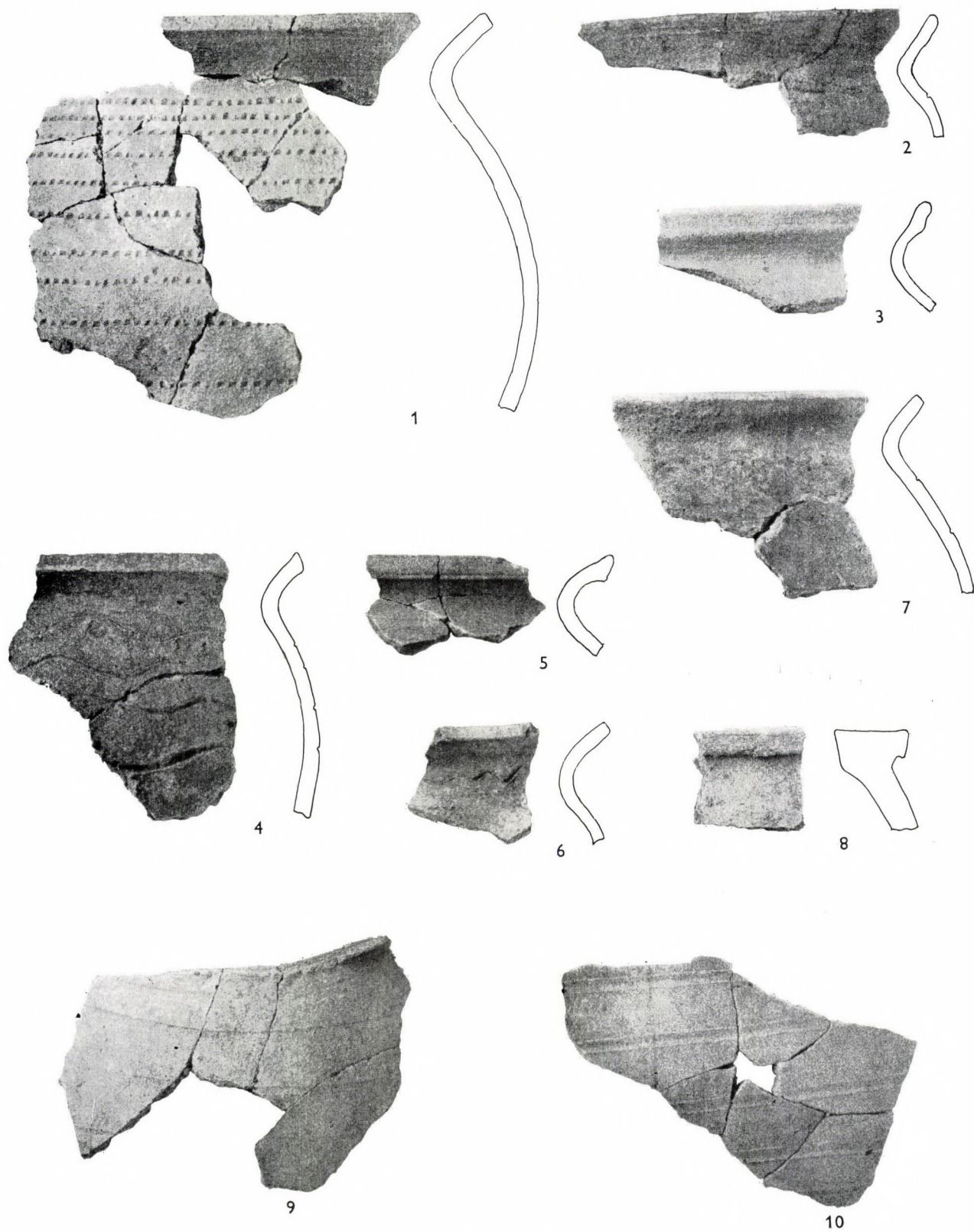
1—7: 11. ház betöltéséből (1 : 2 arány)

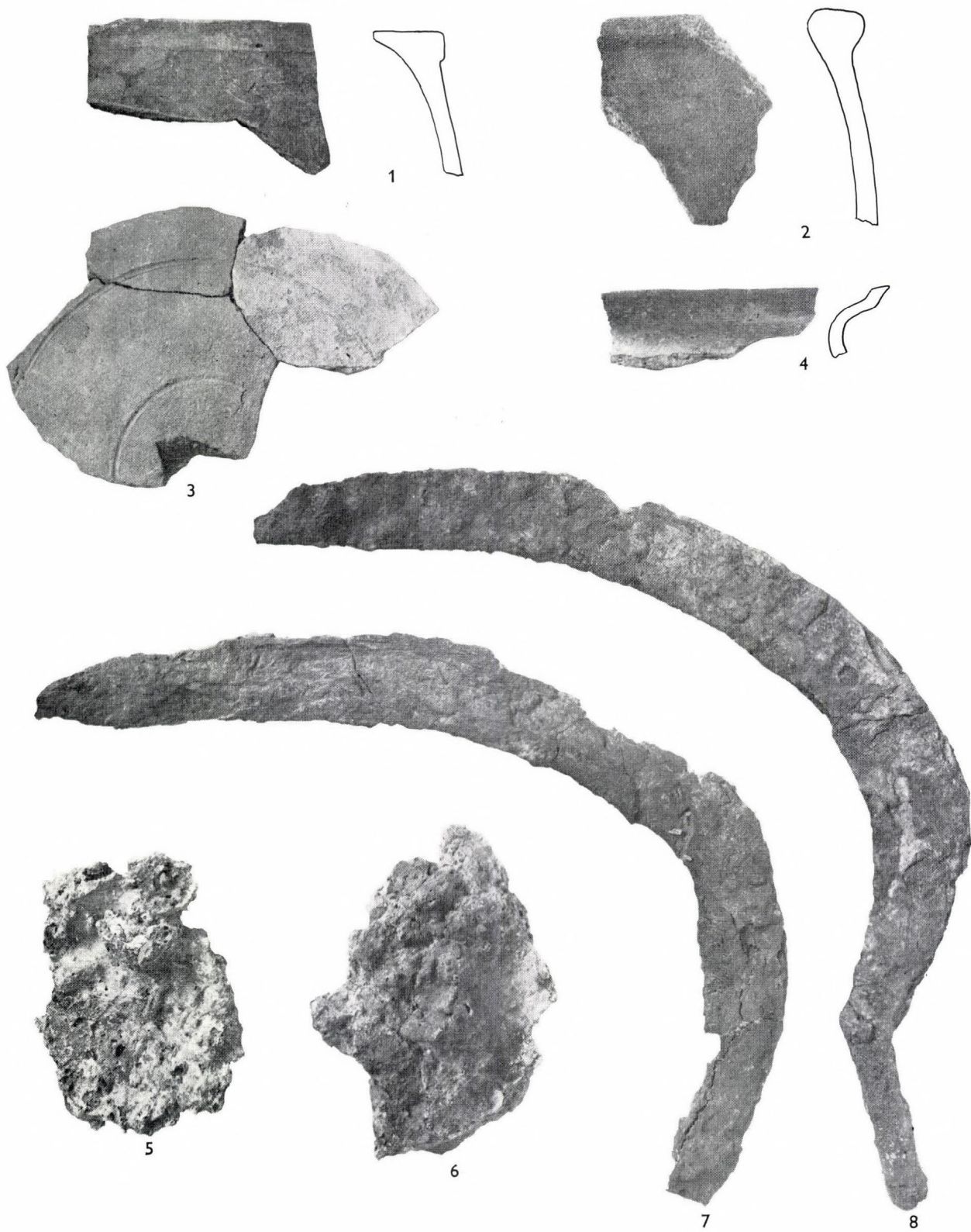
1—3: 11. ház betöltéséből; 4: 45. verem (1 : 2 arány)

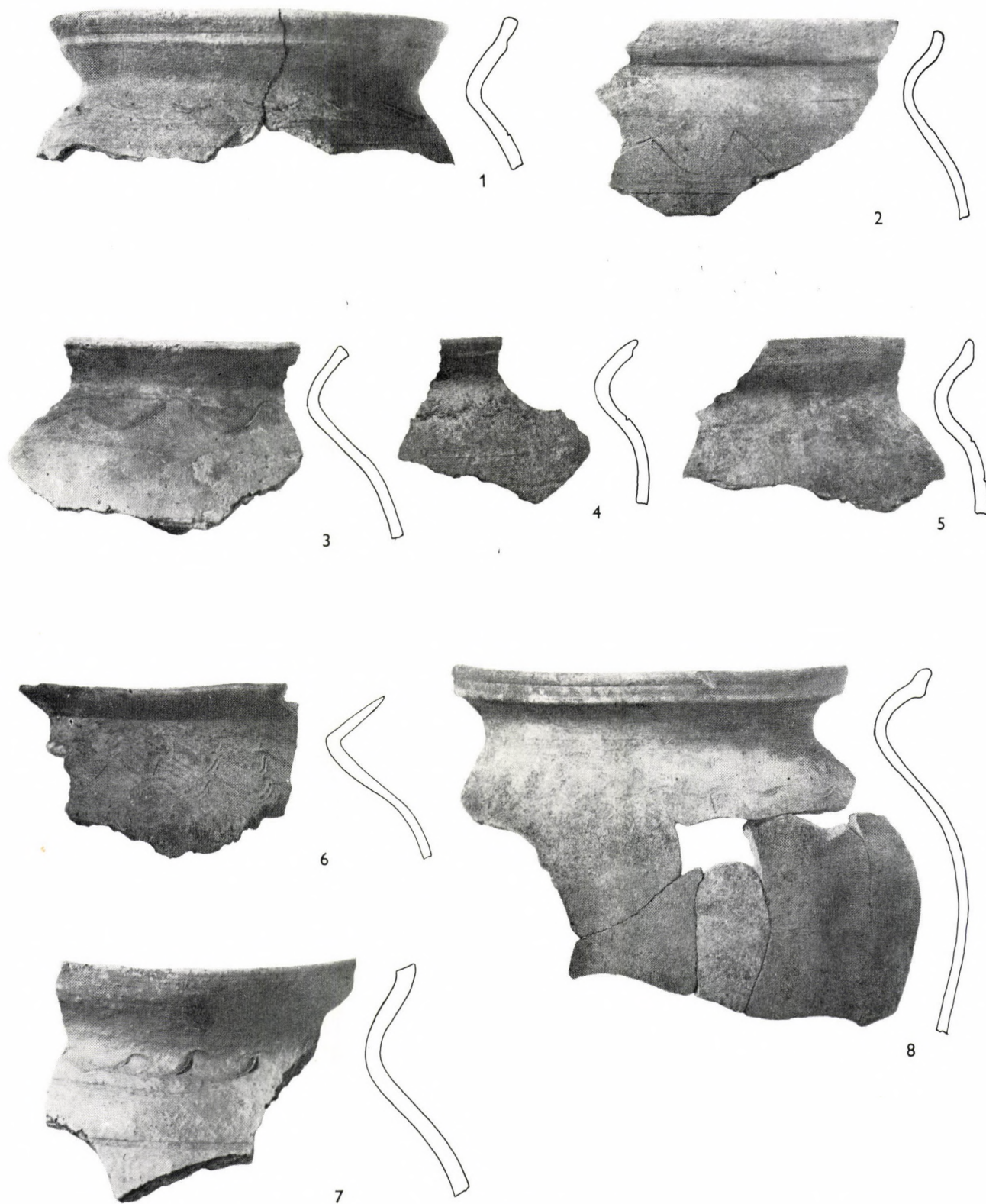
1—5: 11. ház betöltéséből; 6: x-gödör; 7: 31. verem; 8—9: 44. verem (1 : 2 arány)

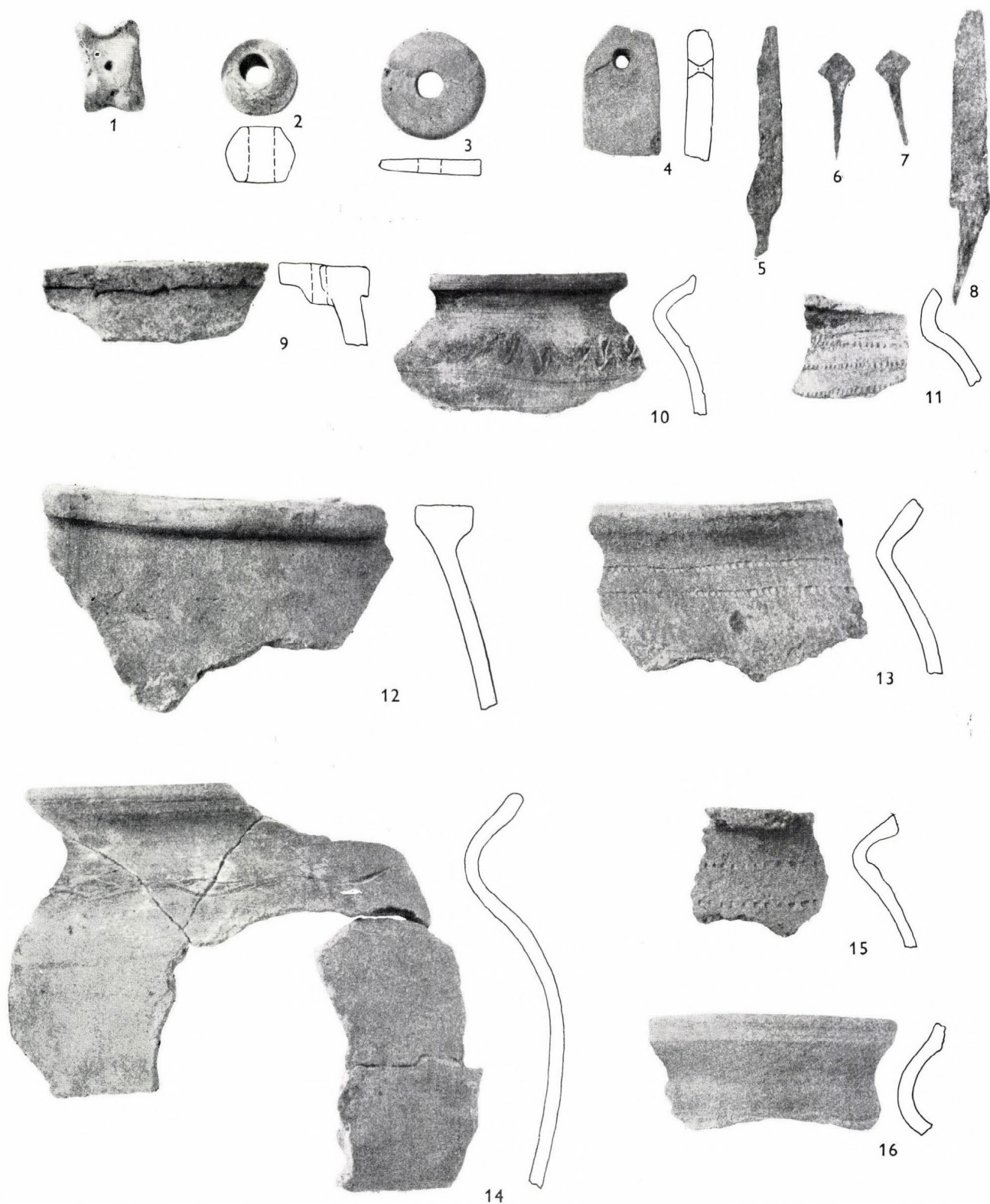
1, 9 – 10: 12. ház kemencéjének fenekébe tapasztva; 2 – 8: 12. ház betöltéséből (1 : 2 arány)

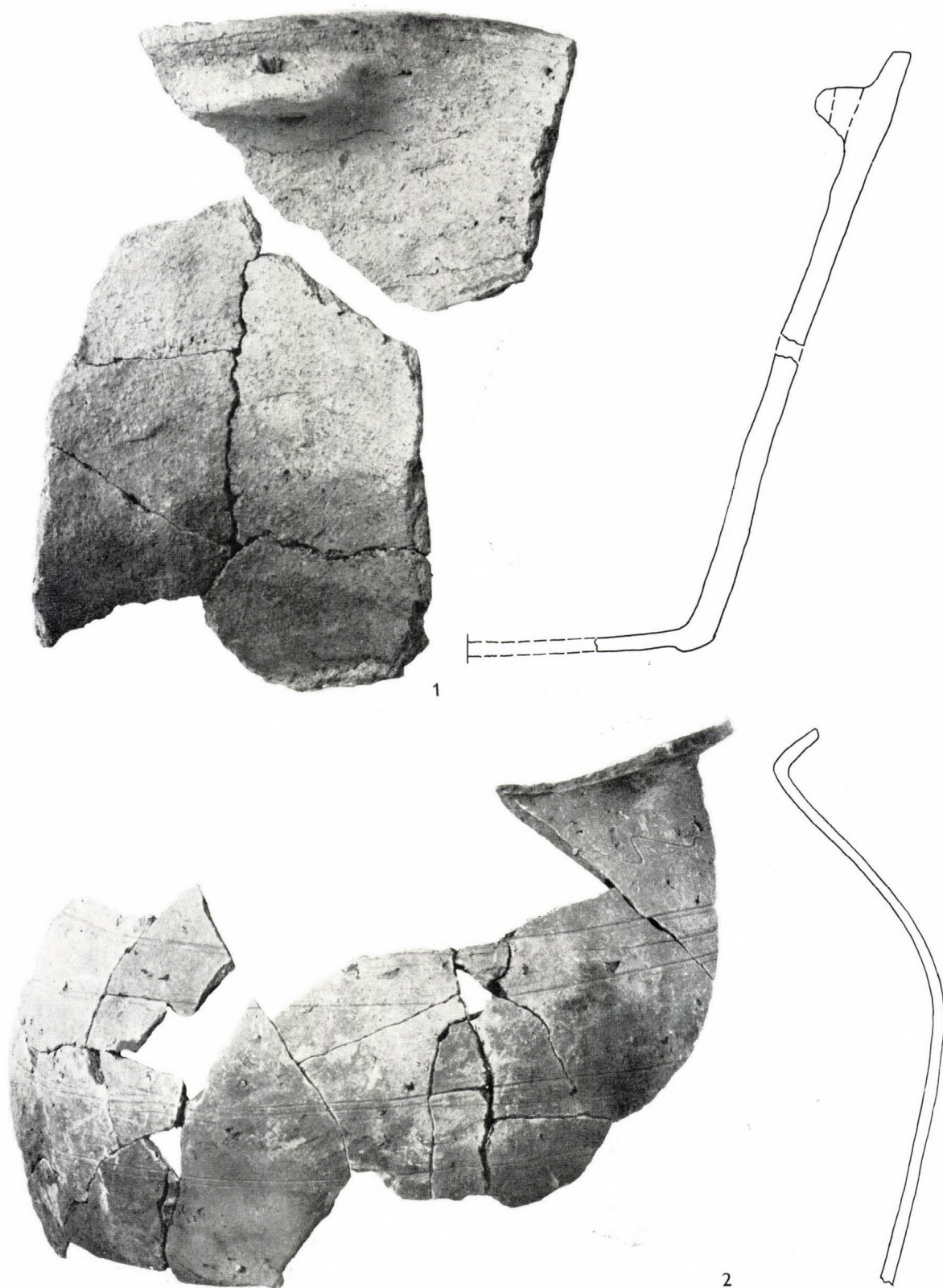
1–8: 23. gödör (1:2 arány)

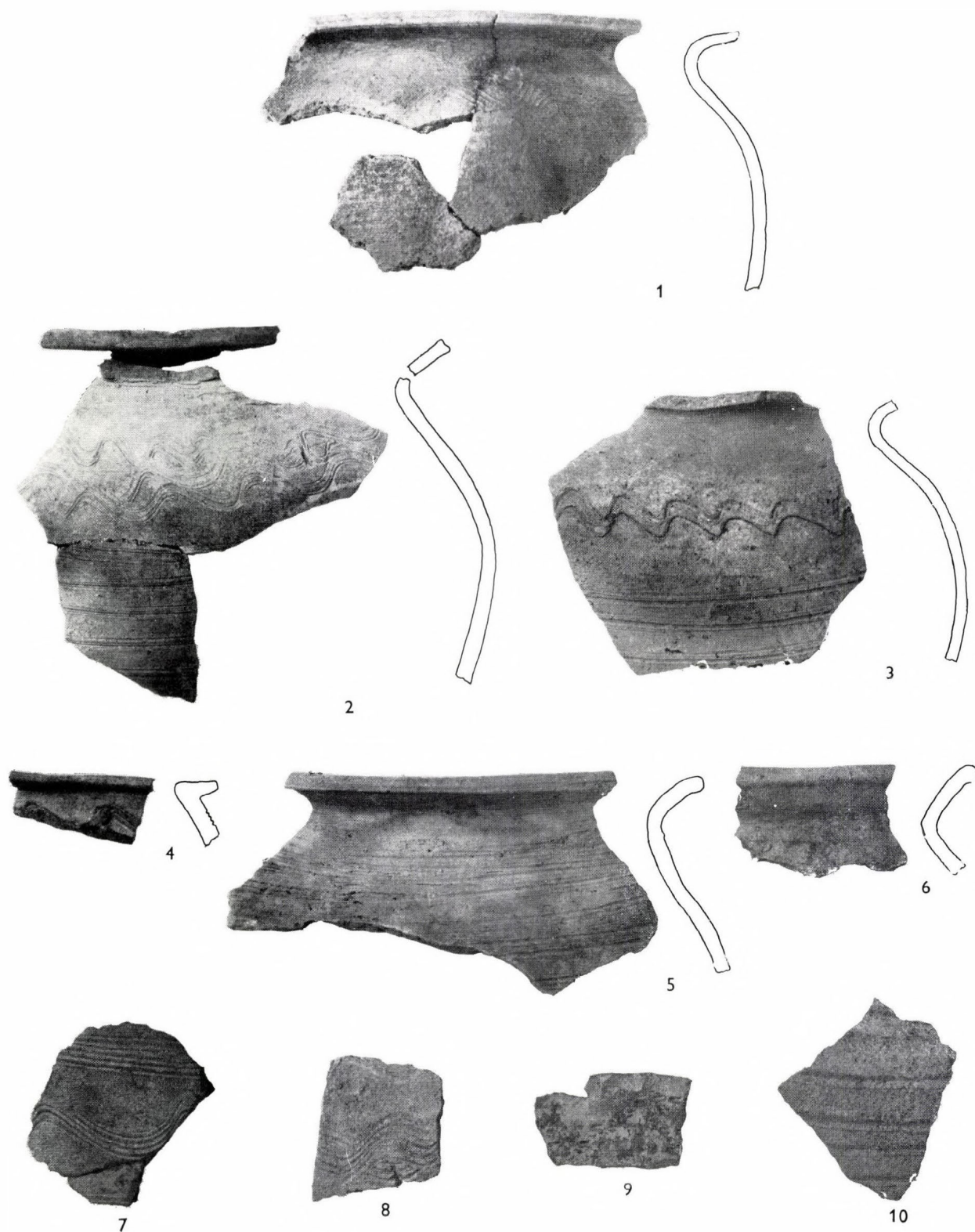
1 – 5: XIV. szelvény felső rétegéből; 6: XXV. szelvény, humuszból; 7: XXXIX. szelvény, humuszból;
8: XXI. szelvény, humuszból (1 : 2 arány)

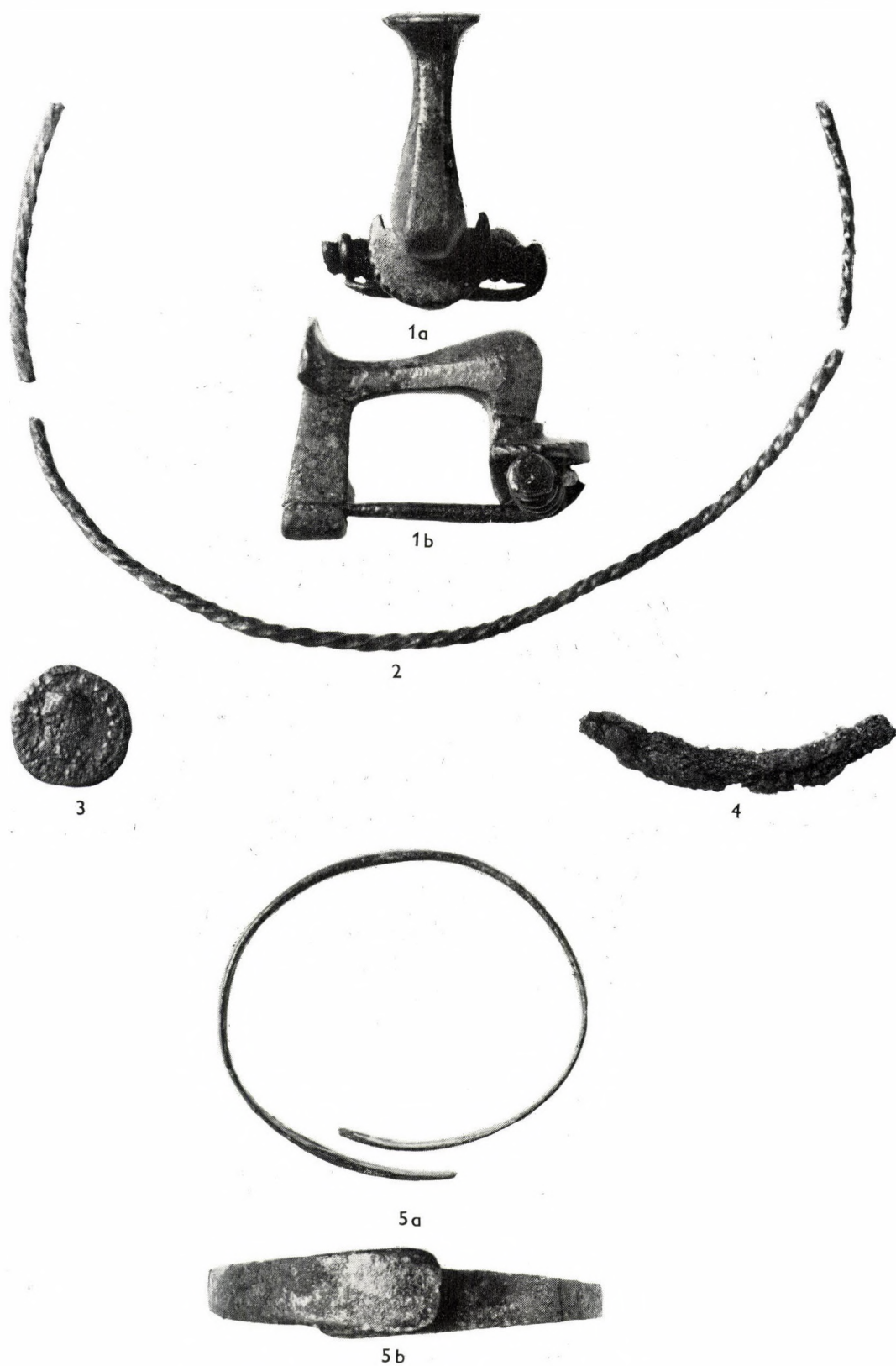
1–2, 9–11: XV–XVI. szelvény; 3: XVIII. szelvény; 4: XL. szelvény; 5: LIV. szelvény; 6–8: a 17. tábla
a 3. edényben; 12–16: LV. szelvény, humuszból (1 : 2 arány)

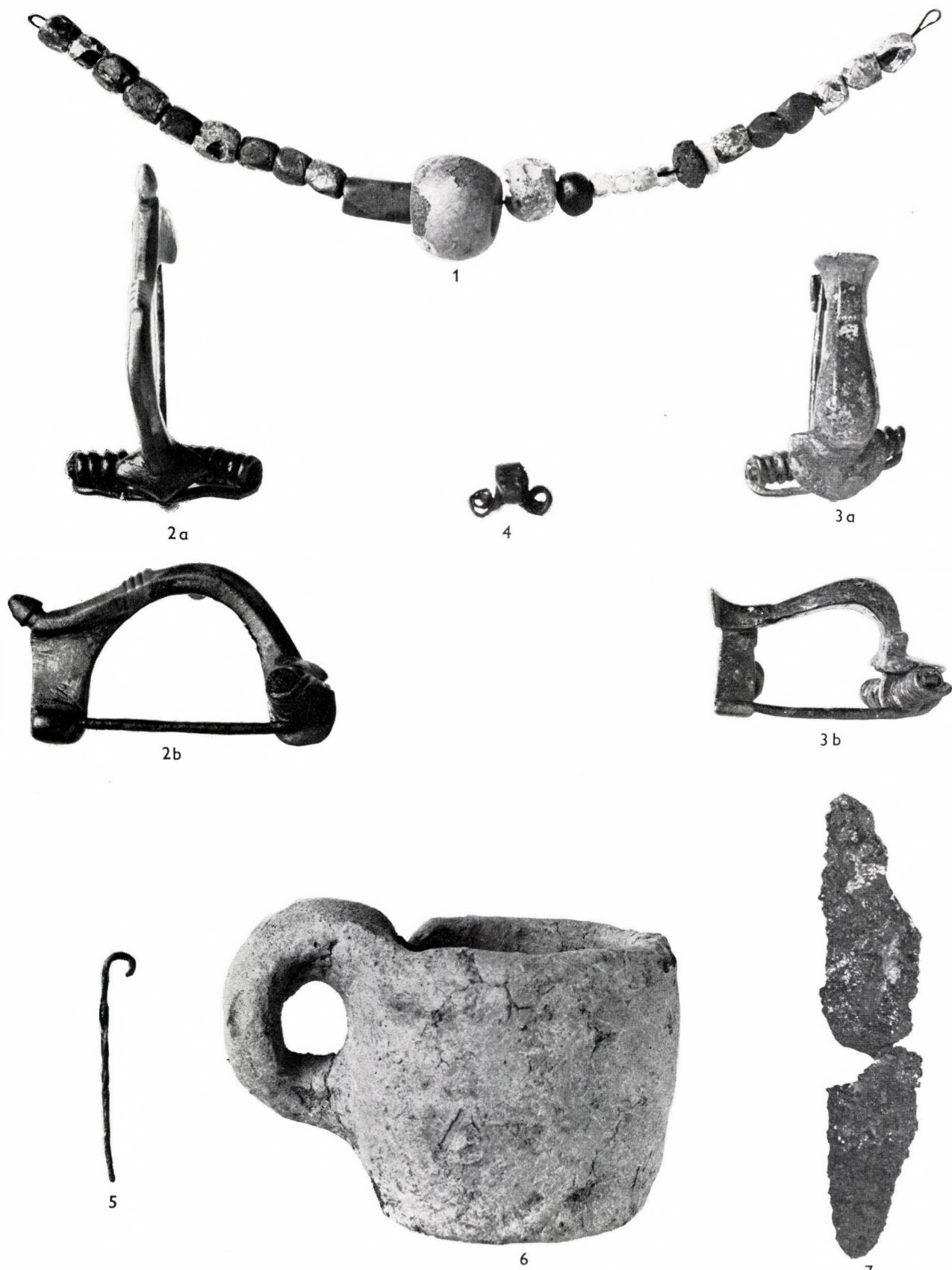
1-2: II. munkahely, C7 verem (1 : 2 arány)

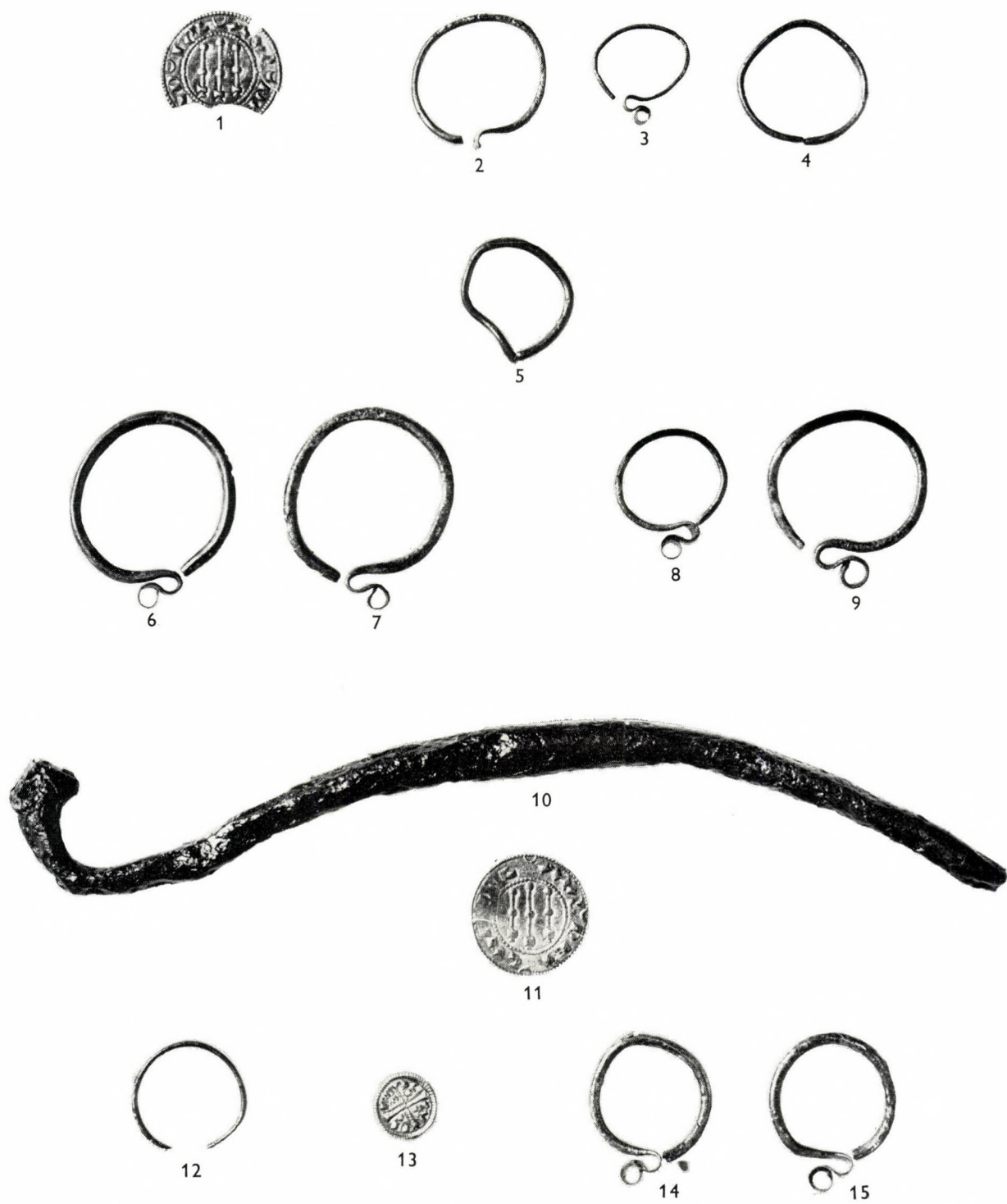
1–3: II. munkahely, C7 verem; 4, 6–7, 9–10: B1 szelvény; 5: B5. szelvény; 8: B6 szelvény, humuszból (1 : 2 arány)

1—4: I. császárkori sír; 5a, b: szórvány a II. sír környezetéből (1:2 arány)

1—7: II. császárkori sír (1:1 arány)

1: b-sír; 2-4: c-sír; 5: 7. sır; 6-7: 8. sır; 8-9: 11. sır; 10: 14. sır; 11: 15. sır; 12: 21. sır; 13: 23. sır;
14-15: 24. sır (1 : 1 arány)

SIEDLUNGSAusGRABUNGEN IN TISZAESZLÁR-BASHALOM

(Bronzezeit, 3. — 4. und 11. — 13. Jahrhundert)

Das Ziel der Ausgrabungen bestand in der Freilegung eines ungarischen Dorfes aus dem 11.—13. Jahrhundert. Die aus anderen Perioden stammenden Objekte kamen dabei als „Nebenprodukte“ zutage. Alle bei der Ausgrabung beobachteten Erscheinungen haben wir gleich sorgfältig behandelt. Bei der Aufarbeitung jedoch haben wir eher das ursprüngliche Ziel berücksichtigt, d. h. wir beschäftigten uns ausführlicher mit der mittelalterlichen Siedlung und den mit ihr im Zusammenhang stehenden Fragen.

Die freigelegten bronzezeitlichen Siedlungsreste sind beinahe nur als vereinzelte Erscheinungen zu betrachten und stellen so kaum mehr dar als einen neuen Fundort im Verbreitungsgebiet der sog. Nyírség-Gruppe.

Anders ist die Lage bei dem Fundmaterial aus dem 3.—4. Jahrhundert. Denn hier wurde aus dieser Zeit der erste größere zusammenhängende Siedlungsteil in der Großen Ungarischen Tiefebene freigelegt, den man an sich auch auswerten kann. Die Ausgrabung trug mit bedeutenden Angaben zum Erkennen der weiteren Zusammenhänge, in erster Linie zu denen der Entwicklung und Verbreitung der in die Erde gegrabenen Häuser, der Öfen im Freien usw. bei. Vorerst ist das zum Vergleich geeignete Material auf dem Gebiet Ungarns zu wenig, um die erschlossenen Objekte ihrer Bedeutung entsprechend auswerten zu können.

Die auf dem Gebiet der Siedlung aus dem 11.—13. Jahrhundert durchgeführte Arbeit stellte tatsächlich nur den Anfang einer großangelegten planmäßigen Ausgrabung dar, von der man mit Recht anhand der Mannigfaltigkeit der Objekte und aufgrund des Reichtums sowie der Vielseitigkeit des Fundmaterials ihre vollständige Entfaltung erwarten kann.

Die Dorfausgrabung — die in den Jahren 1962—1965 erfolgte — war ein Teil der nach dem Kriege kontinuierlich erfolgenden, planmäßigen Forschung nach den mittelalterlichen Dörfern. Die ersten zusammenfassenden Forschungspläne hat Ende der vierziger Jahre das Ethnologische Institut „Pál Teleki“, dann im Namen der Abteilung Mittelalter des Ungarischen Nationalmuseums ein Team von Forschern der verschiedensten Fachgebiete — Hi-

storiker, Siedlungshistoriker, Linguisten, Ethnographen, Archäologen — entworfen. In dem die gegebenen Möglichkeiten in Betracht ziehenden Arbeitsplan wurden die dringendsten Arbeiten festgelegt, gleichzeitig aber auch die wegweisenden Perspektiven der Forschung dargelegt. Es wurden die chronologischen, ökonomischen, gesellschaftlichen und ethnischen Gesichtspunkte berücksichtigt und mit der ausführlichen Untersuchung jeweils einer kleineren geographischen oder ethnographischen Landschaft gerechnet.

Das sich auf die Siedlungen beziehende schriftliche Quellenmaterial berücksichtigend, wurde nach eingehender Geländebegehung je eines ausgesuchten Gebietes mit den Ausgrabungen begonnen. Bereits die Geländebegehungen erbrachten viele neue Ergebnisse. So stellte sich z. B. heraus, daß auf je einem Gebiet viel mehr Siedlungen — hauptsächlich aus der Árpádenzeit — waren, als in den schriftlichen Quellen angeführt sind.

Beim Registrieren des Fundmaterials bestätigte es sich u. a., daß auch die Verbreitung einer charakteristischen Gefäßform, der Tonkessel, das von den landnehmenden Ungarn besetzte Gebiet anzeigt, und so dieses durch die an das Ungarntum geknüpften Gefäße bestimmt werden konnte.

Die Ergebnisse der anfänglichen, planmäßigen Geländebegehungen fügen sich heute bereits stufenweise in die im Gange befindliche archäologische Aufarbeitung des Landes im Rahmen der *Magyarország Régészeti Topográfiája* (Archäologische Topographie Ungarns) ein, deren Veröffentlichung vom Archäologischen Institut der Ungarischen Akademie der Wissenschaften organisiert wird.

Den Geländebegehungen folgten großangelegte Ausgrabungen. Die Ergebnisse der Ausgrabungen in Túrkeve-Móric und Tiszalök-Rázom durch István Méri haben auch heute Quellenwert und sind beispielgebend.

Einer der wichtigsten Themenkreise der Siedlungsforschung ergibt sich aus den Fragen in Verbindung mit der Niederlassung der Ungarn. Es erfolgte eine klarere Formulierung der sich in den Gräberfeldern widerspiegelnden gesellschaftlichen Schichtung des landnehmenden Ungarntums: d. h., daß in den durch Reitergräber charakterisierten,

wenig belegten Gräberfeldern die ungarischen Vornahmen, in den dicht belegten Gräberfeldern des 10.—11. Jahrhunderts wiederum die von ihnen im Abhängigkeitsverhältnis stehenden Gruppen des gemeinen Volkes, die ebenfalls zum größten Teil dem ungarischen Ethnikum angehörten, bestattet wurden. Dadurch wird auch die Hypothese bekräftigt, daß der Kern der Siedlungen des 10. Jahrhunderts in den Dörfern, die in der Umgebung der dichtbelegten Gräberfelder gefunden wurden, zu suchen ist.

So kam es in der Großen Ungarischen Tiefebene (in den Komitaten Csongrád, Békés und Szabolcs-Szatmár) und auch in der Kleinen Tiefebene zu Siedlungsforschungen in der Umgebung der bekannten Gräberfelder des 10.—11. Jahrhunderts.

In Csongrád-Felgyő ist seit 1955 unter Leitung von Gyula László ununterbrochen die Freilegung einer im 10. Jahrhundert entstandenen Siedlung im Gange.

Die wichtigste unter den archäologischen Forschungen im Komitat Békés war die von István Méri in Kardoskút durchgeführte Ausgrabung, deren Bedeutung nicht in den Ausmaßen der Grabungen liegt, sondern in der Vielseitigkeit der beobachteten Erscheinungen und weiterhin im Erkennen der sich auf die Ausgrabungsergebnisse aufbauenden weitreichenden Zusammenhänge. Der Ausgräber wies im Siedlungsbild des árpádenzeitlichen Dorfes auf solche sich zur Lebensweise der Bevölkerung zeigenden Charakteristiken, die — aufgrund von Parallelen auf sowjetischen Boden — an die Siedlungsgebiete des Ungarntums vor der Landnahme anknüpfbar sind.

Im Gebiet von Szabolcs, das reich an landnahmezeitlichen, wenig belegten Gräberfeldern mit reichen Grabbeigaben ist, begann man 1962 in der Gemarkung von Tiszaeszlár-Bashalom — ähnlich der in Csongrád-Felgyő — mit der Ausgrabung eines árpádenzeitlichen Dorfes, mit dem Ziel, es vollständig freizulegen. Die Arbeit wurde jedoch 1965 aus objektiven Gründen unterbrochen. Der Grund dafür, daß man gerade dieses Dorf auswählte, bestand darin, daß außer den beiden in seiner Nähe freigelegten landnahmezeitlichen Gräberfeldern von Rang noch das Gräberfeld des Dorfes aus dem 11.—12. Jahrhundert, wo das gemeine Volk bestattet wurde, und sogar die Stelle eines awarischen Gräberfeldes bekannt sind (Abb. 1). Es bestand also Hoffnung darauf, daß wir die Spuren des Lebens in dieser Siedlung nicht nur von der Landnahmezeit an gerechnet bis zu seiner Vernichtung verfolgen können, sondern auch noch vor dieser Zeit. Daß die Wahl gerade auf dieses Dorf fiel, wurde auch noch durch den günstigen Umstand beeinflusst, daß es auf einem vollkommen unbebauten Gebiet, auf einem Acker liegt und keine Spuren

größerer Zerstörung, Aufwühlung zu finden waren. Es war also vollständig zugänglich, und man konnte es mit seinem Gräberfeld zusammen freilegen.

Die Siedlung lag am östlichen Rande des einstigen Überschwemmungsgebietes der Theiß, auf sich im großen und ganzen von NO nach SW erstreckenden Hügeln. Ihr Gebiet zeigte sich auf einem 500 bis 600 m langen und 300 bis 400 m breiten Streifen. Der Boden ist hier im Gegensatz zu den umliegenden Hügeln nicht sandig, sondern gebundener: lehmig und modrig (Taf. 1. 1—5).

Das Dorf hatte keine Kirche. Das Gräberfeld kam auf einem sich etwa 200 m nordöstlich von der Siedlung erstreckenden Hügellücken zum Vorschein. Es ist durch einen sich 6 bis 7 m erhebenden Hügel, dem „Csengőspart“, von der Siedlung getrennt (Taf. 1. 6).

Bereits bei der Geländebegehung stießen wir auf dem Gebiet der Siedlung auf bronze- und kaiserzeitliche Siedlungsspuren.

Wir nahmen die Ausgrabungen in der Nähe des östlichen und nördlichen Randes des zugrundegegangenen Dorfes an zwei Stellen vor, und zwar auf einem Gebiet, das verglichen mit den höchsten Teilen der Siedlung auf einem etwa 1 m tieferen Niveau lag.

Mit der Freilegung des Gräberfeldes begannen wir an seinem nordöstlichen Rand (Abb. 2).

DIE PRÄHISTORISCHE SIEDLUNG

Bereits bei der Geländebegehung stellte sich heraus, daß hier auch eine prähistorische Siedlung bestanden hatte. Auf zusammenhängende Siedlungsschichten sind wir aber im Laufe der Ausgrabungen nirgendswo gestoßen. Wir legten Vorratsgruben und Gruben frei, aus der Erde der Abschnitte kamen — hauptsächlich aus dem Humus — vereinzelt prähistorische Funde zum Vorschein. Aufgrund dessen fügt sich diese locker gebaute und verhältnismäßig kurze Zeit bestandene Siedlung in die charakteristische frühbronzezeitliche Kultur Nordostungarns, in die Reihe der zur Nyírség-Gruppe der Zók-Kultur gehörenden Siedlungen ein (Abb. 3). Wahrscheinlich existierten auch hier wie in anderen aus dergleichen Zeit stammenden Siedlungen auf der Erdoberfläche errichtete Häuser, deren Spuren man aber in der verhältnismäßig dicken Humusschicht nicht mehr beobachten konnte. Es ist möglich, daß die in größerer Entfernung voneinander liegenden Vorratsgrubengruppen zu jeweils einem Haus gehört haben. Unmittelbar auf die Ackerbau treibende Lebensweise der Bevölkerung der aus der Verschmelzung von Ackerbau und Viehzucht treibenden Volksgruppen hervorgegan-

genen Nyírség-Gruppe hier in der Siedlung deuten die zum Vorschein gekommenen Gersten-, Weizen- und Haferkörner.

Die Mehrheit der Funde machen Gefäßbruchstücke aus. Außer den mit eingetieften inkrustierten Bandmustern verzierten Bruchstücken kamen auch einfacher gestaltete Stücke der Hauskeramik zum Vorschein (Taf. 10. 1–3, Taf. 11 und 12).

DIE KAISERZEITLICHE SIEDLUNG

Die Fläche der Siedlung ist im großen und ganzen mit der des árpádenzeitlichen Dorfes identisch, die beobachteten Erscheinungen ähneln sich auffallend. Es ist anzunehmen, daß die Lebensweise der Bewohner beider Siedlungen — obwohl 600 bis 800 Jahre dazwischen liegen — in vieler Hinsicht gleich war. Wir legten in der Siedlung in die Erde gegrabene Häuser, Öfen im Freien, Vorratsgruben, Gruben und Gräben frei (Abb. 4).

Die Häuser waren $340 - 500 \times 260 - 370$ cm groß und 80 -- 140 cm tief. Ihre wichtigsten Konstruktionselemente waren die das Dach tragenden Pfosten. Die Pfostenlöcher befanden sich nicht so wie bei den árpádenzeitlichen Häusern in der Achse der Häuser, sondern im allgemeinen in der Ecke derselben. Wahrscheinlich hat man mit Hilfe von Dachbalken, die auf die in den Ecken stehenden Pfosten gelegt wurden, die Dachbedeckung gelöst.

Bei den Häusern, in deren Inneren keine Pfostenlöcher waren, haben vielleicht in die Oberfläche eingetiefte Pfosten außerhalb der Hausgrube das Dach gehalten.

In 5 der 6 freigelegten Häuser waren Öfen. In Haus 3, 5, 6 und 7 war der Ofen in die Wand des Hauses eingehöhlt, sein Boden war mit Lehm ausgeschmiert. Unter der Lehmbeschmierung des Ofens in Haus 3 und 6 befand sich eine Schicht Gefäßscherben. Der Ofen in Haus 13 war aus Lehm gebaut. In einem Teil der Häuser waren auch offene Feuerstellen.

Unabhängig von den Häusern kamen auch — aus den árpádenzeitlichen Dörfern gut bekannte — im Freien in die Erde eingegrabene Öfen zum Vorschein.

Die Vorratsgruben waren bienenkorb- und birnenförmig. Aus den Gruben unregelmäßiger Form wurde Lehm gewonnen, später dann der Haushaltsabfall hineingeworfen.

Bei der Anordnung der Siedlung hatten die Gräben eine wichtige Rolle inne. Der eine längere Grabenabschnitt trennte bestimmte Siedlungsteile voneinander und diente auch gleichzeitig dazu, das von den höheren Gebieten herabfließende Regenwasser abzuleiten.

Aus der Füllerde der Häuser, Vorratsgruben usw. kam sehr bescheidenes, aber zur Datierung der Siedlung gut anwendbares Fundmaterial zum Vorschein. In größter Zahl waren Gefäßscherben, es kamen aber auch einige Geräte (Spinngewichte, Kämme) und Werkzeuge (Spateneisen, Ahlen) zutage.

Unter den Gefäßen waren die scheibengedrehten, grauen, halbkugelförmigen Schalen aus feingeschlammten Ton ganz gute barbarische Nachahmungen der römischen Terra-sigillata-Gefäße. Man kann ihre Parallelen unter den Funden aus dem 3. und 4. Jahrhundert finden. Gleichaltrig sind die aus sandigem Ton, mit eingeritzten Wellenlinienband- und mit schief eingedrückten Punktreihen verzierten Speichergefäße. Die handgeformten Gefäße wurden im 1. bis 4. Jahrhundert benutzt.

DAS KAISERZEITLICHE GRÄBERFELD

Auf dem Gebiet des Gräberfeldes aus dem 11.—12. Jahrhundert des ungarischen gemeinen Volkes stießen wir auf zwei Gräber (Grab I und II), die zur kaiserzeitlichen Siedlung gehörten. In beiden S—N orientierten Gräbern waren sehr reich mit Schmuck versehene ältere Frauen bestattet (Taf. 34 und 35). Die im Grab I gefundene Münze des Vespasianus weist zwar auf die zweite Hälfte des 1. Jahrhunderts, aber die sog. provinziellen Kniefibeln benutzte man Ende des 1. bis Ende des 3. Jahrhunderts. Die im Grab II gefundene dünne Bronzenadel mit gedrehtem Schaft und Hakenkopf ist hauptsächlich ins 3. Jahrhundert zu datieren. Aufgrund dieser Funde kann man die zwei Bestattungen ins 3. Jahrhundert, in die Zeit der Entstehung der Siedlung datieren.

DIE ÁRPÁDENZEITLICHE SIEDLUNG

Eine sich auf das árpádenzeitliche Dorf beziehende schriftliche Quelle ist uns nicht bekannt, und so kennen wir auch ihren Namen nicht. Es konnte eine der kleineren Siedlungen gewesen sein, die um Esz-lár, dem Zentrum, herum lagen.

Nur im östlichen Teil der Siedlung (Arbeitsstelle I) stießen wir auf Häuser (Abb. 5). Wir legten 6 in die Erde gegrabene Häuser und eine ebenfalls in die Erde eingetiefte Wohnstelle von unregelmäßigem kreisförmigem Grundriß frei. 4 der Häuser waren vollkommen identisch mit den einfachen árpádenzeitlichen Erdhäusern, die von zahlreichen Stellen des Landes her bekannt sind: Bei diesen steht der Ofen in einer Ecke des Hauses. In Haus 8 und 11 war der allgemein bekannte kleine Ofen aus Lehm. In Haus 1 und 12 waren im Verhältnis zur Grube des Hauses

sehr große Öfen. Bei Haus 1 konnten die Ausmaße des Hauses durch den Vorplatz des einstigen Ofens im Freien erweitert worden sein. Am inneren Rand der Ofenwand des Hauses 12 reihten sich senkrecht die eine Hälfte von runden Löchern aneinander. Wahrscheinlich hat sich hier ursprünglich ein Brennofen befunden, der zum Ofen des Hauses umgestaltet wurde, unter Einbeziehung seines ursprünglichen Vorplatzes. Reste des Lehmrosters vom Brennofen waren die Löcherteile in der Ofenwand.

Eine besondere Stellung nimmt Haus 10 ein, von dem leider nur wenige Teile erhalten geblieben sind. Das etwa 250×350 cm große, kaum 60 cm in die Erde vertiefte Haus war eine eisenaufarbeitende Werkstatt. Ein Überbleibsel vom Hauptprozeß der hier durchgeführten Arbeit ist die kleine runde, sorgfältig (mit Lehm) ausgeschmierte, außerordentlich stark ausgebrannte Grube von ca. 20 cm Durchmesser, die wir in der Mitte des Hauses gefunden haben. Im Inneren der Grube haben wir Eisenklümpchen und an ihrer Oberfläche Stückchen geschmolzener Eisenschlacke gefunden. Um die Schmelzgrube herum waren Arbeitsgruben verschiedenen Ausmaßes und verschiedener Form, aus deren Füllerde viele intakte und gebrochene Luppe sowie Eisenschlacke zum Vorschein kam. Wir konnten aber nicht annehmen, daß es sich bei dieser Schmelzgrube um einen regelrechten eisenschmelzenden Hüttenofen handelt — denn diese sind uns aus den verschiedensten Gebieten des Landes in großer Zahl genau bekannt. Eine Schmiedewerkstatt kann es auch nicht gewesen sein, denn wir fanden weder Werkzeuge noch Produkte. Tatsache aber ist, daß in dieser kleinen runden Grube das Rohmaterial zu Luppe geschmolzen wurde.

Eine Art Werkstatt konnte auch Haus 2 gewesen sein, das außerordentlich groß war (600×370 cm). Es befand sich darin kein geschlossener Ofen, sondern eine offene Feuerstelle. Wahrscheinlich wurden hier größeren Platz beanspruchende, gemeinsame Arbeiten durchgeführt, und das frei brennende Feuer diente in erster Linie zur Beleuchtung und Beheizung des Raumes (Spinnstube?).

Die Gebäude waren — auf der bei den árpádenzeitlichen Häusern allgemein bekannten Art und Weise — mit Satteldächern, die von Pfetten getragen wurden, bedeckt. Davon zeugen die in der Achse der Gebäude gefundenen Pfostenlöcher.

In der Umgebung der Häuser kamen zahlreiche Vorratsgruben und Gruben zutage. Die meisten Vorratsgruben waren birnenförmig, einige aber auch bienenkorb- bzw. faßförmig; sie waren alle sehr regelmäßig angelegt, eine hatte sogar einen treppenartigen Einstieg. Einige waren im Inneren leicht ausgebrannt. Die Vorratsgruben waren — so wie die prähistorischen oder kaiserzeitlichen Vorratsgruben — in Gruppen angeordnet. Wahrschein-

lich gehörte jeweils eine Gruppe zu einem Haus.

Kleinere oder größere Gruben von unregelmäßiger Form gehören ebenfalls zum Bild sämtlicher árpádenzeitlicher Dorfsiedlungen.

Auf dem freigelegten Gebiet zeigten sich Teile von Grabensystemen, die an einem oder an beiden Enden geschlossen waren, oder aber die Gräben setzten sich weiter fort. Es ist anzunehmen, daß diese Gräber Häuser umgaben und zusammen mit diesen bestimmte Gebiete umschlossen oder voneinander trennten bzw. die kurzen kleineren Gräben zur inneren Gliederung der Siedlung dienten. Der freigelegte Siedlungsteil ist aber zu klein, um größere Zusammenhänge feststellen zu können. Die Gräben waren nicht nur in frühere, sondern stellenweise auch in árpádenzeitliche Schichten eingetieft, ja sie schnitten sich sogar. Die verschiedenen Richtungen, in die sie verliefen, und ihr Verhältnis zueinander zeugen davon, daß sie nicht zur gleichen Zeit angelegt worden waren. Die innere Gliederung der Siedlung, die sich nach den Gräben richtete, existierte nicht ständig im Leben des Dorfes.

Die Häuser und anderen Gebäude standen nicht gedrängt beieinander. In dem freigelegten Gebiet gibt es kaum ein Beispiel für aufeinanderliegende Siedlungsspuren. Das Dorf bestand — wie auch aus der Untersuchung des Fundmaterials klar hervorgeht — fast 300 Jahre. Und doch beweisen die oben angeführten Erscheinungen, daß in einer gegebenen Periode wenig Wohnhäuser und andere Objekte existierten. Aus dem großen freien Raum zwischen den einzelnen Gebäuden muß man darauf schließen, daß dort eventuell auf der Erdoberfläche errichtete Ställe u. a. gestanden haben kann.

Unmittelbar auf das tägliche Leben der Dorfbewohner weisen die aus den Häusern, Vorratsgruben usw. zum Vorschein gekommenen Gebrauchsgegenstände, Werkzeuge und Geräte. Der bedeutendste Fund waren zwei Sicheln, die wir etwa 70 cm tief in der Füllerde der einen Lehmgrube aufeinandergelegt gefunden haben (Taf. 29. 7—8). Aus ihrer Lage kann man schließen, daß diese wichtigen Werkzeuge versteckt worden waren. Mittelbar vom Ackerbau zeugen die Getreidevorratsgruben und die Bruchstücke eines Handmühlensteines.

Auf den anderen Hauptzweig des wirtschaftlichen Lebens, auf die Tierzucht, können wir aus den Tierknochen folgern. Wenn man die Angaben der Untersuchungen mit dem Tierknochenmaterial anderer gleichaltriger Dörfer vergleicht, dann springt auch hier der auffällig hohe und im großen und ganzen übereinstimmend erscheinende Anteil der Haustierknochen hervor. Beinahe die Hälfte des Knochenmaterials (47,95%) machen die Rinderknochen aus. Der Anteil der Schafs- und Ziegenknochen beträgt 17,01%, der der Pferdeknochen 13,35% und der der Schweineknochen 9,70%. Es

gab auch viele Hunde- (6,78%) und Katzenknochen (3,36%). Selbst Hühner- (0,70%) und Gänseknochen (0,23%) kamen zum Vorschein. Unter den Wildtierknochen waren außer Reh- und Hasen- auch Urrindknochen. Letztere sind vielleicht aus dem Material der prähistorischen Siedlung ins mittelalterliche Material gelangt. Bei der Ernährung der Dorfbewohner spielte außer dem Fleisch (der Milch usw.) der gezüchteten Tiere sicher auch die reiche Wasservogelwelt des Überschwemmungsgebietes und nach den großen Überschwemmungen der Theiß die in den zurückgebliebenen Wassern des Überschwemmungsgebietes verbliebenen Fische eine Rolle.

Auf die im Dorf durchgeführte und den täglichen Bedarf deckende vielseitige handwerkliche Tätigkeit kann man außer aus den erwähnten Werkstätten (eisenauarbeitende Werkstatt, Brennofen) aus dem Fundmaterial nur sehr vorsichtige Schlußfolgerungen ziehen. Die Gefäße zeugen nicht nur von der Tätigkeit der Töpfer, sondern auch von ihrer Benutzung; und sie sind uns eine Hilfe bei der Zeitbestimmung der Siedlung. Alle Gefäße sind dem technischen Niveau der Zeit entsprechend aus mit Sand gemergeltem Ton, auf der Handscheibe angefertigt.

Die Mehrzahl der Gefäße stammt von Töpfen, der kleinere Teil von Tonkesseln. Die Töpfe sind — was ihre Form anbelangt — nicht abwechslungsreich: Gedrungen, mit breiter Öffnung haben sie ein durchschnittliches Fassungsvermögen um 2 l herum. Auch die Tonkessel gehören zu den kleineren Gefäßen dieser Art (5 bis 7 l). Es gibt unter ihnen auch solche, die mit eingeritzten Spirallinien verziert sind, und wahrscheinlich sind auch welche aus dem 10. Jahrhundert dabei.

Wir versuchten die genaue Datierung der Gefäße anhand ihrer Verzierungen vorzunehmen. Der kleinere Teil stammt aus dem 11. bis 12. Jahrhundert, der größere aus dem 12. bis 13. Jahrhundert. Diese Zeitbestimmung wird auch durch die am Unterteil der Gefäße befindlichen Bodenstempel bekräftigt.

Die einzelnen Haushalte verfügten über wenig und nicht abwechslungsreiches Geschirr.

Die Reihe der Funde wird durch verschiedene einfache Gebrauchsgegenstände ergänzt: Messer, Wetzsteine, Spinnwirtel u. a. Besonders erwähnenswert ist ein Fundkomplex, den wir 60 cm tief in der Erde versteckt fanden und der aus einem intakten, ungebrauchten Topf, der mit einem Stück eines Gefäßes bedeckt war (Taf. 17. 3) und in dem ein kleines Messer und zwei kleine nagelartige Eisengegenstände (Taf. 31. 6—8) waren bestand. Es ist anzunehmen, daß die Gegenstände nicht ihres Wertes wegen in die Erde vergraben wurden, sondern mit irgendeinem Brauch des Aberglaubens im Zusammenhang.

DAS ÁRPÁDENZEITLICHE GRÄBERFELD

Aus dem Gräberfeld der Dorfbevölkerung sind uns insgesamt 27 Gräber bekannt. Den freigelegten Gräberfeldteil umgibt von Norden her ein Graben. Die beiden kaiserzeitlichen Gräber sind — interessanterweise — durch diesen Graben vom árpádenzeitlichen Gräberfeld getrennt (Abb. 27).

Die Gräber sind in drei ziemlich unregelmäßigen SW—NO gerichteten Reihen angeordnet. Die Orientierung der Gräber ist NW—SO, man fand aber auch WSW—ONO orientierte Gräber. Die Toten waren ohne Sarg bestattet worden. Aus 9 Gräbern kamen Beigaben zum Vorschein, alle sind für die Gräberfelder aus dem 10. bis 12. Jahrhundert des ungarischen gemeinen Volkes charakteristische, bescheidene, aber zur Datierung wertvolle Schmuckgegenstände und — was noch wichtiger ist — Münzen. In Grab 8, 11 und 24 befanden sich einfache Schläfenringpaare mit S-Endung, die man seit der zweiten Hälfte des 10. Jahrhunderts trug. Mit diesen gleichaltrig, aber vielleicht auch noch älter ist der glatte S-Ring, der in Grab 7 gefunden wurde. Aus einem Grab kamen ein für die zweite Hälfte des 12. Jahrhunderts charakteristischer gerippter S-Ring zusammen mit einem einfachen S-Ring und ein glatter Drahting zutage. Die späteste Phase der Benutzung dieses Gräberfeldteiles wird durch die Münzfunde ans Ende des 11. Jahrhunderts, Anfang des 12. Jahrhunderts datiert, und zwar durch Münzen László I. (1077—1095) und Kálmáns (1095—1116).

Die Funde datieren die Gräber ins 10. bis Anfang des 12. Jahrhunderts, umfassen also beinahe die gesamte Zeit, in der das äußere Gräberfeld ohne Kirche benutzt wurde. Der kleine freigelegte Abschnitt des Gräberfeldes wurde also vermutlich lange Zeit hindurch belegt.

Die Ausdehnung des Gräberfeldes können wir selbst annähernd nicht angeben. Wahrscheinlich muß man auch hier mit mehreren hundert Gräbern rechnen. Wir haben nicht versucht, auf der Grundlage des freigelegten Abschnittes Berechnungen über die Anzahl der Dorfbevölkerung anzustellen.

ZUSAMMENFASSUNG

Auf dem hohen Lößzug entlang des riesigen Überschwemmungsgebietes am Oberlauf der Theiß liegen die Denkmäler der einzelnen Perioden dicht bei dicht. In diesem Gebiet gibt es in erster Linie in der Umgebung von Tiszanagyfalu, Tiszaeszlár und Tiszaölök archäologische Fundorte.

Der in der Großen Ungarischen Tiefebene als Seltenheit geltende Fund in Tiszaölök aus dem oberen Paläolithikum beweist die sehr frühe Niederlassung des Menschen in diesem Gebiet.

In der jüngeren Steinzeit gehörte diese Gegend in das Verbreitungsgebiet der Alföld-Linienbandkeramik (Linienbandkeramik der Großen Ungarischen Tiefebene), der Bükk- und Theiß-Kultur. Die Frühkupferzeit vertreten zwei Funde aus Tiszánagyfalu.

Erst in der frühen Bronzezeit wurde die Gegend dichter besiedelt. Die Siedlungen der zur Zók-Kultur gehörenden Nyírség-Gruppe sind nicht nur am Ufer der lebenden Theiß, sondern auch entfernt vom Fluß zu finden.

Von einer erneuten Besiedlung größeren Ausmaßes zeugen die bereits aus weitaus späterer Zeit — 3.—4. Jahrhundert — stammenden kaiserzeitlichen Funde.

Die Völker der Völkerwanderungszeit ließen sich auch in den vom Fluß entfernt liegenden, inneren

Gebieten nieder. Wahrscheinlich existierte bereits zu dieser Zeit die von Norden nach Süden führende Straße Tokaj — Debrecen, die sich an die am Rande des Überschwemmungsgebietes der Theiß entlangziehende sehr alte Straße anschloß und die Theiß überquerte. Später wurde in diese Strecke auch die árpádenzeitliche Siedlung von Bashalom einbezogen.

Das Dichterwerden und Seltenerwerden — oder Fehlen — der Fundstellen aus den verschiedenen Perioden zeugt nicht nur von der unterschiedlichen Lebensform der einzelnen Völker oder Volksgruppen, von der Ausdehnung oder Verkleinerung ihrer in Besitz genommenen Gebiete, sondern im großen Zusammenhang auch vom Pulsieren des Lebens der einzelnen Gesellschaften.

VERZEICHNIS DER TAFELN

- Tafel 1.* 1: Südwestliche Seite des Hügels Csengőspart; 2: eine Abschnittreihe der Arbeitsstelle I; 3: die Arbeitsstelle I vom Hügel Csengőspart her gesehen; 4: die Arbeitsstelle II und der Csengőspart; 5: die Arbeitsstelle II; 6: das Gräberfeld vom Hügel Csengőspart her gesehen
- Tafel 2.* 1: Haus 1; 2: Haus 2; 3: Haus 3 und Ofen 4; 4: Haus 5; 5–6: Haus 6
- Tafel 3.* 1: Haus 11; 2: Haus 11 sowie Vorratsgrube 44 und 45; 3: Haus 11 und Vorratsgrube 44 vor der Freilegung, mit einem Teil des Grabens j; 4: Haus 11 und Umgebung, im Hintergrund Teile von Haus 13; 5: Haus 11 und Vorratsgrube 44–46; 6: Haus 11 mit Teile von Graben j und l
- Tafel 4.* 1: Ofen von Haus 5; 2: Ofen von Haus 6; 3: Teil von Haus 7 mit Überresten des Ofens; 4: Haus 8 und Vorratsgrube 29 während der Freilegung; 5: Haus 8 nach der vollständigen Freilegung; 6: Haus 9
- Tafel 5.* 1: Haus 12; 2: Inneres des Ofens von Haus 12; 3: Haus 13 und Umgebung; 4: Haus 13; 5: Ofen im Freien A; 6: Ofen im Freien B
- Tafel 6.* 1: Pferdeschädel im Schutt des Hauses 2; 2: Schmelzgrube der eisenaufarbeitenden Werkstatt (Haus 10) und Teile der Aschengrube; 3: Teil des Grabens a; 4: Teil des Grabens k
- Tafel 7.* 1: Grube 38, Graben i, Ofen im Freien B; 2: Teil des Grabens b; 3: Haus 13, Vorratsgrube 46 und 52; 4: Vorratsgrube 7 und Teil des Grabens f; 5: Teile der Gräben c und d der Arbeitsstelle II; 6: Teil des Grabens d der Arbeitsstelle II
- Tafel 8.* 1–2: Teile des Gräberfeldes; 3: Grab 11; 4: Grab 12; 5: Grab 16; 6: Teil des Grabes 11
- Tafel 9.* 1: Grab 14; 2: Grab 15; 3: Grab 18; 4: Grab 19; 5: Grab 22; 6: Grab 23
- Tafel 10.* 1: Abschnitt LX in einer Tiefe von 45–50 cm; 2: Abschnitt XXI, 50 cm tief; 3: Vorratsgrube 21; 4: aus der Verschmierung des Ofenbodens des Hauses 6; 5: aus Grube 34; 6: vom Boden des Hauses 9; 7: vom Grund des Grabens h; 8: aus der Füllerde von Haus 7 bzw. aus Grube 23
- Tafel 11.* 1: Abschnitt I, 0–70 cm tief; 2: aus der Füllerde des Hauses 2; 3: aus dem Humus des Abschnittes H; 4–6: Grube 41; 7: aus dem Humus des Abschnittes O; 8: aus der Erde des Grabens g; 9: aus dem Humus der Abschnitte V–VII
- Tafel 12.* 1: aus dem Humus des Abschnittes LV; 2: aus der Füllerde des Hauses 2; 3: aus dem Humus des Abschnittes XLII; 4: aus der Füllerde des Hauses 5; 5: aus dem Humus des Abschnittes VI; 6: Grube 38; 7: aus dem Humus des Abschnittes XXXVI; 8: aus dem Humus des Abschnittes XXXIV; 9: Grube 39; 10: Streufund; 11: Grube 38; 12: aus der Erde des Grabens g; 13: aus dem Humus des Abschnittes VI; 14–15: aus dem Humus des Abschnittes I; 16: vom Vorplatz des Ofens im Freien B; 17: aus dem Humus des Abschnittes XXXVI; 18–19: aus der Füllerde des Hauses 2
- Tafel 13.* 1–4: aus der Verschmierung des Ofenbodens von Haus 3; 5–9: aus dem Boden des Hauses 3; 10–11: aus der Grube vor dem Ofen des Hauses 3; 12–14: aus der Verschmierung des Bodens von Ofen 4
- Tafel 14.* 1–4: aus der Füllerde des Hauses 5; 5, 9 und 11: aus der Füllerde des Hauses 6; 6–8 und 10: aus der Verschmierung des Ofenbodens von Haus 6
- Tafel 15.* 1–4: aus der Füllerde des Hauses 7; 5: aus dem Boden des Hauses 9; 6–9: aus der Füllerde des Hauses 13; 10–12: vom Vorplatz des Ofens im Freien B; 13–14: aus der Erde des Grabens h
- Tafel 16.* 1–3: aus Grube 3; 4–8: aus der Umgebung des Hauses 1; 9: aus dem Humus des Abschnittes III; 10: aus dem Humus des Abschnittes E
- Tafel 17.* 1: aus der großen Grube in Haus 11; 2: aus der Verschmierung des Ofenbodens von Haus 12; 3: aus der nordöstlichen Ecke des Abschnittes XIII, 60 cm tief; 4: Arbeitsstelle II, Vorratsgrube C7
- Tafel 18.* 1 und 3: aus der Verschmierung des Ofenbodens von Haus 12; 2 und 7: Arbeitsstelle II, Vorratsgrube C7; 4: aus dem Humus des Abschnitts XV–XVI; 5: aus der Füllerde des Hauses 12; 6: aus dem Humus des Abschnitts XIV
- Tafel 19.* 1–5: aus der Füllerde des Hauses 1; 6–13: aus der Füllerde des Hauses 2
- Tafel 20.* 1–13: aus der Füllerde des Hauses 2
- Tafel 21.* 1–9: aus der Verschmierung des Feuerstellenbodens von Haus 2
- Tafel 22.* 1–6: aus dem Humus des Abschnittes XII; 7: Vorratsgrube 28; 8–11: aus der Füllerde des Hauses 8
- Tafel 23.* 1–12, 14, 16–18: aus der Füllerde der eisenaufarbeitenden Werkstatt (Haus 10); 13 und 15: aus dem Humus des Abschnittes VI
- Tafel 24.* 1–8: aus der Füllerde der eisenaufarbeitenden Werkstatt (Haus 10)
- Tafel 25.* 1–7: aus der Füllerde des Hauses 11
- Tafel 26.* 1–3: aus der Füllerde des Hauses 11; 4: Vorratsgrube 45
- Tafel 27.* 1–5: aus der Füllerde des Hauses 11; 6: Grube x; 7: Vorratsgrube 31; 8–9: Vorratsgrube 44
- Tafel 28.* 1, 9–10: aus der Verschmierung des Ofenbodens von Haus 12; 2–8: aus der Füllerde des Hauses 12

Tafel 29. 1–8: Grube 23

Tafel 30. 1–5: aus der obersten Schicht des Abschnittes XIV; 6: aus dem Humus des Abschnittes XXV; 7: aus dem Humus des Abschnittes XXXIX; 8: aus dem Humus des Abschnittes XXI

Tafel 31. 1–2, 9–11: Abschnitt XV und XVI; 3: Abschnitt XVIII; 4: Abschnitt XL; 5: Abschnitt LIV; 6–8: aus Gefäß 3 auf Tafel 17; 12–16: aus dem Humus des Abschnittes LV

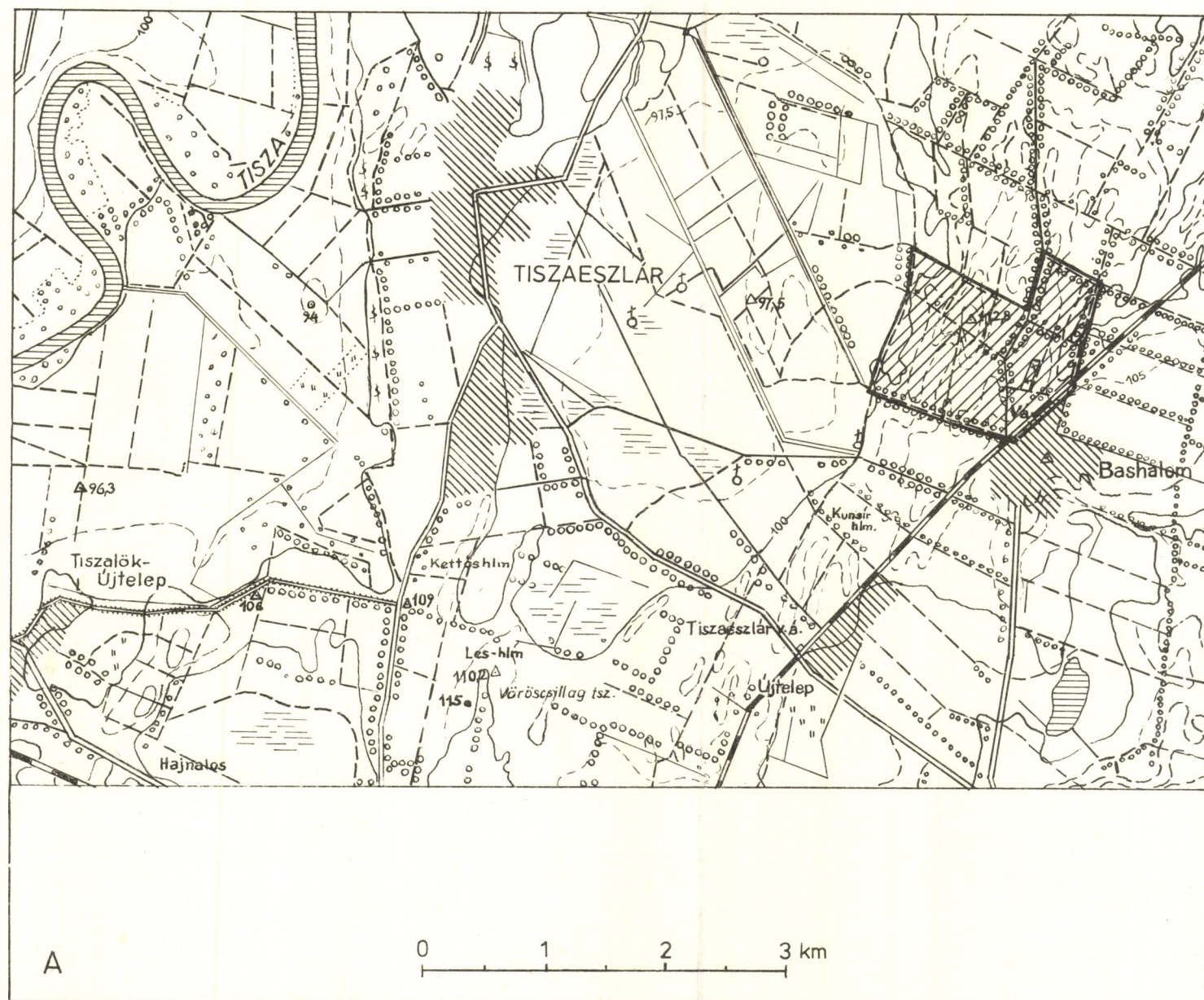
Tafel 32. 1–2: Arbeitsstelle II, Vorratsgrube C7

Tafel 33. 1–3: Arbeitsstelle II, Vorratsgrube C7; 4, 6, 7, 9 und 10: Abschnitt B1; 5: Abschnitt A5; 8: aus dem Humus des Abschnittes B6

Tafel 34. 1–4: kaiserzeitliches Grab I; 5: Streufund aus der Umgebung des kaiserzeitlichen Grabes II

Tafel 35. 1–7: kaiserzeitliches Grab II

Tafel 36. 1: Grab b; 2–4: Grab c; 5: Grab 7; 6–7: Grab 8; 8–9: Grab 11; 10: Grab 14; 11: Grab 15; 12: Grab 21; 13: Grab 23; 14–15: Grab 24

A

B

Bronzkori, császárkori és Árpád-kori település
valószínű területe

I a-b

Honfoglalás-kori nagycsaládi jellegű temetők

II

Árpád-kori köznépi temető és császárkori temető

III

Avar temető

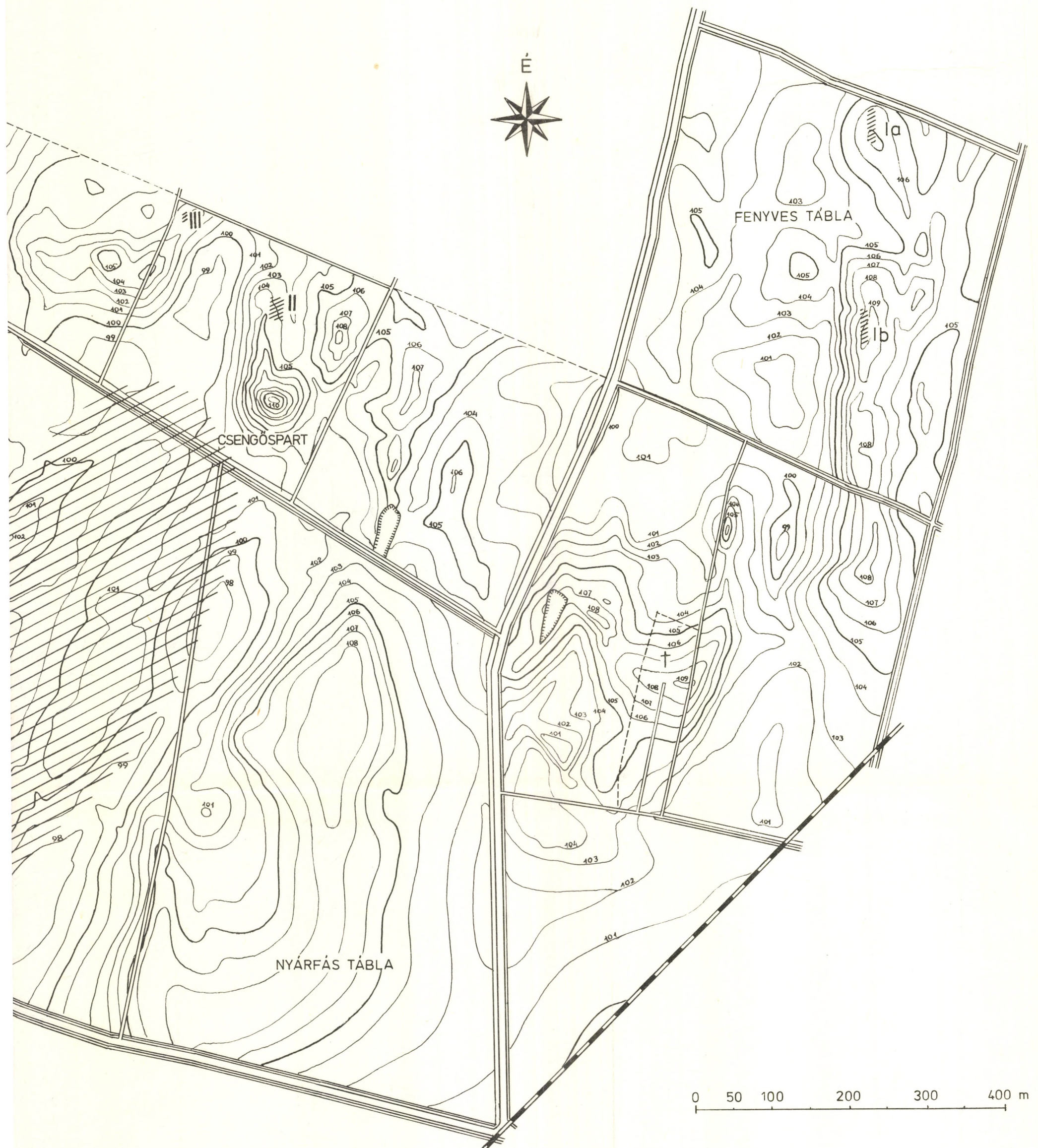
K3

KISTANYASI TÁBLA

1. rajz. Tiszaeszlár-Bashalom. A: A lelőhelyek környezete.
B: A lelőhelyek térképe a különböző korú
települések val.
I/a-b: hon-
II.: Árpád-k

ár-Bashalom. A: A lelőhelyek környezete.
B: A lelőhelyek térképe a különböző korú
települések val.
I/a-b: hon-
II.: Árpád-k

NYÁRFÁS TÁBLA

FENYVES TÁBLA

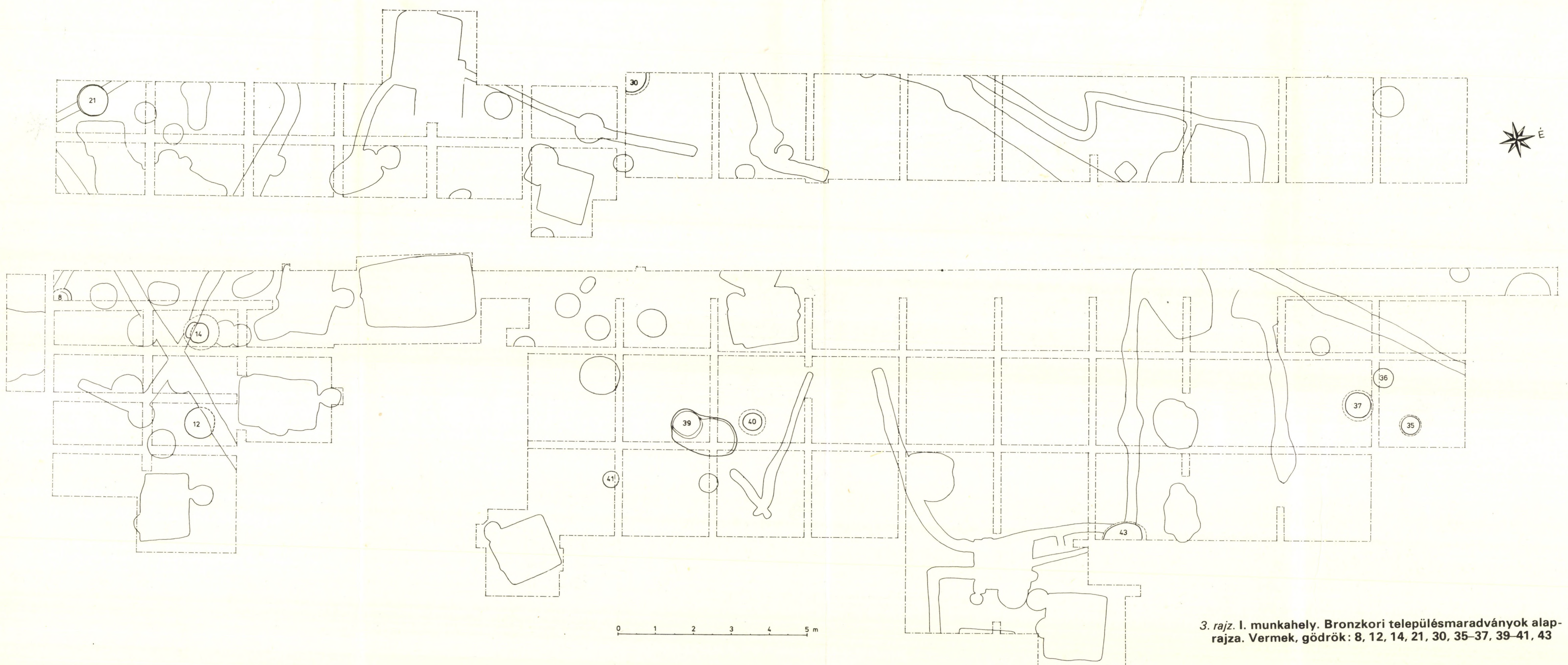
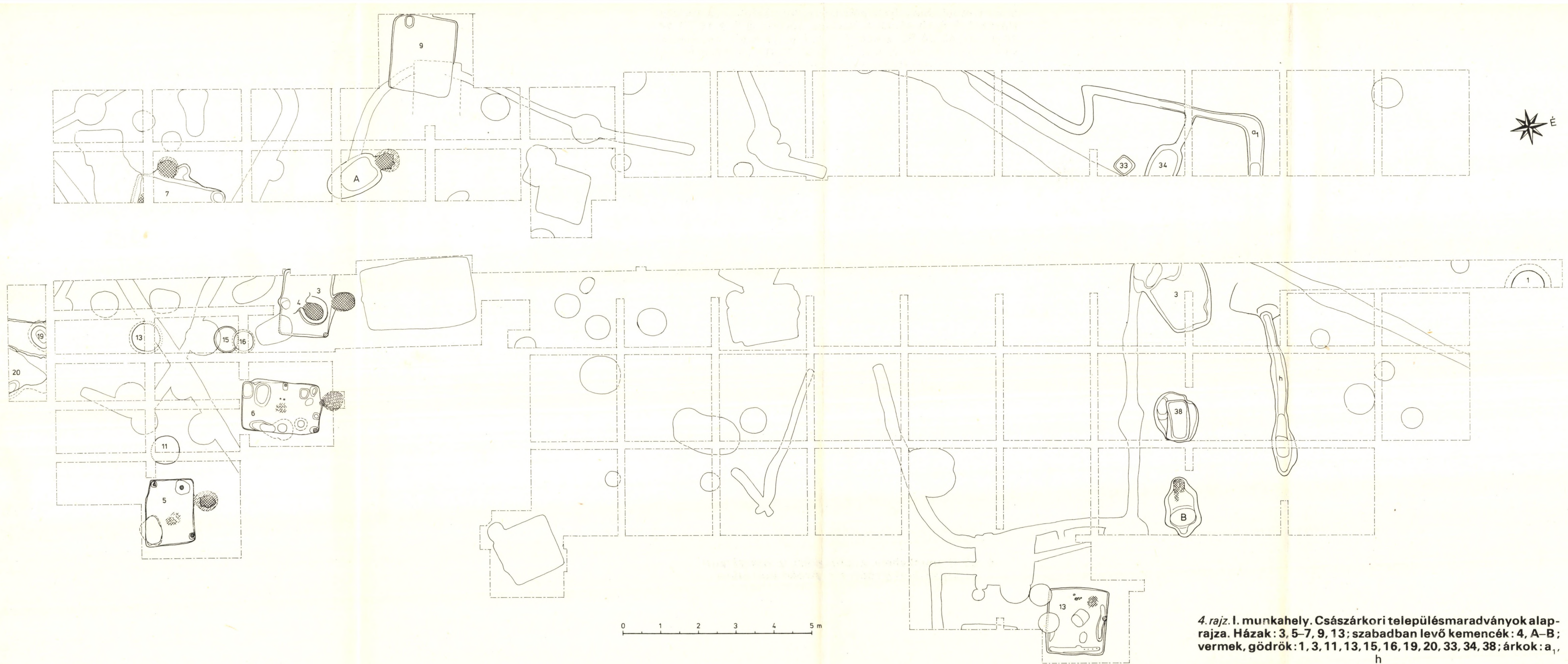
Ia

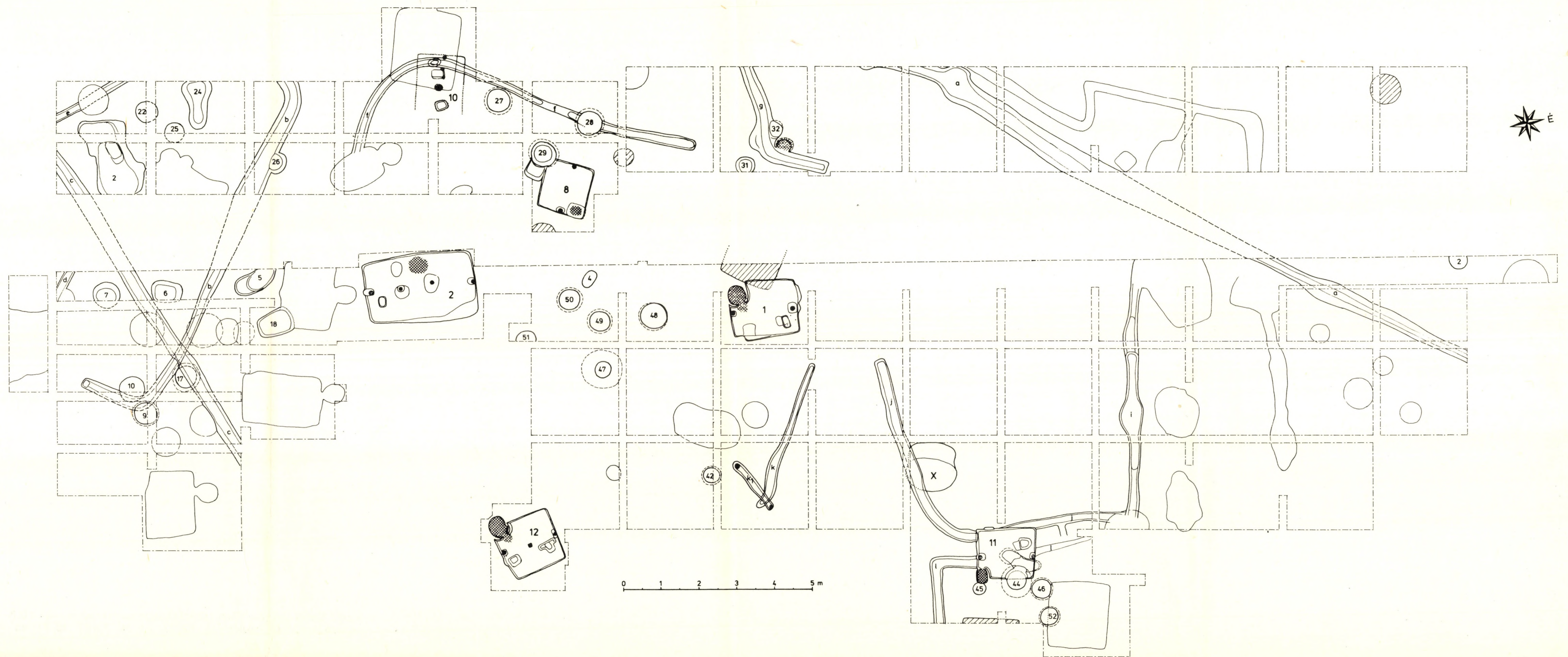
Ib

0 50 100 200 300 400 m

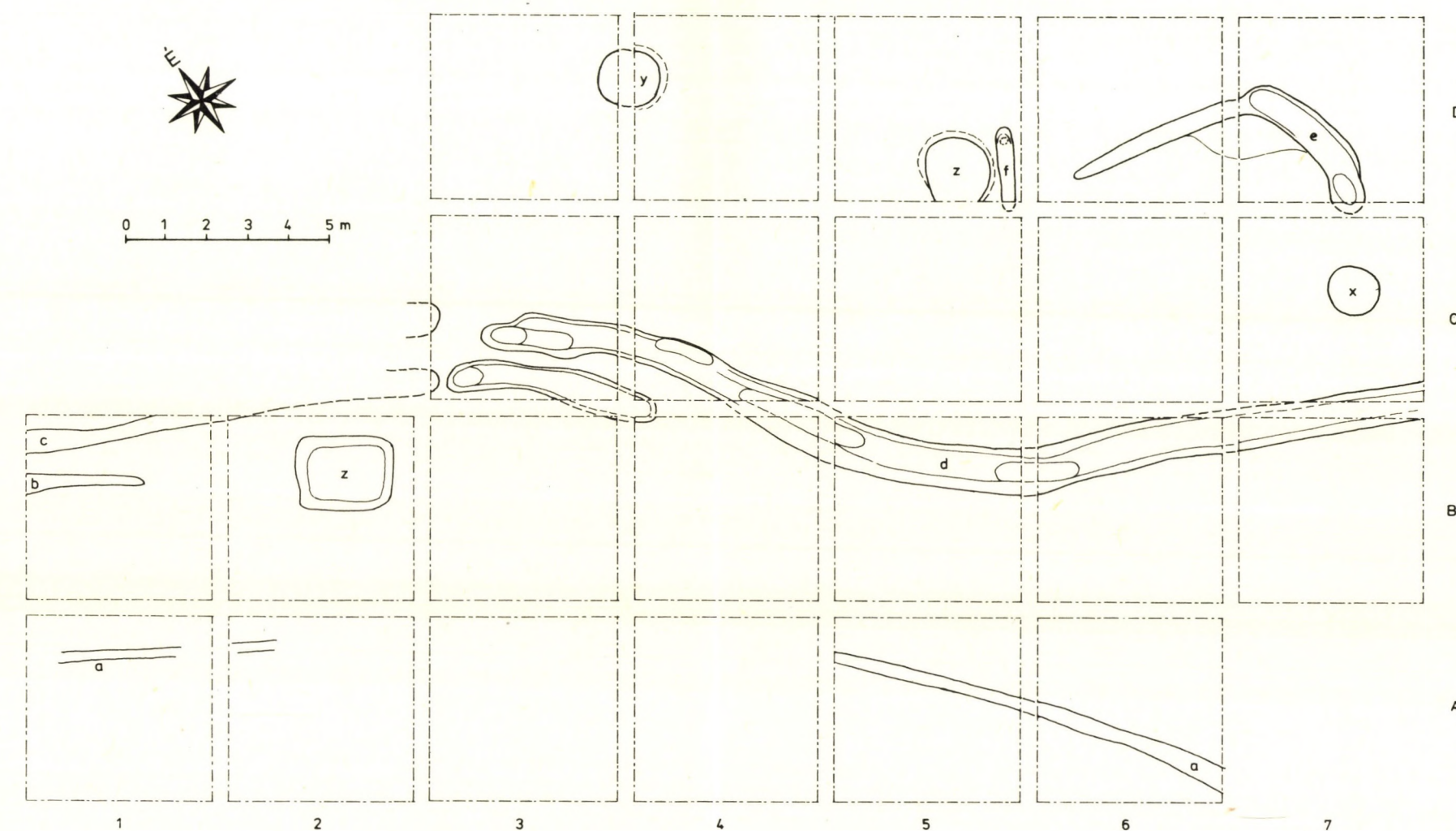

2.rajz. Tiszaeszlár-Bashalom. Ásatási helyszínrajz. I-II.: munkahelyek a település területén. III.: munkahely a temető területén

5. rajz. I. munkahely. Az Árpád-kori településrészlet alaprajza.
Házak: 1, 2, 8, 10, 11, 12, X; vermek, gödrök: 5, 6, 9, 18, 23, 24,
26-29, 31, 42, 44-52; árkok: a, b, c, f, g, i, j, k, k', l. Bizonytalan
korú vermek, gödrök: 2, 4, 7, 10, 17, 22, 25, 32. (A ki nem bontott
objektumok feltjét vonalkázás jelzi)

6. rajz. II. munkahely. z: bronzkori, y: császárkori,
x: Árpád-kori gödör; a-f: Árpád-kori árkok

**Az Akadémiai Kiadó gondozásában
jelenik meg**

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat
tudományos folyóirata

Szerkeszti Fülep Ferenc

Megjelenik évente egy kötet 2 füzetben
Évfolyamonkénti előfizetési díja 70,— Ft
Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál

ANTIK TANULMÁNYOK

Studia Antiqua

Felelős szerkesztő Tóttösy Csaba

Megjelenik évente 1 kötet 2 füzetben
Évfolyamonkénti előfizetési díja 60,— Ft
Előfizethető az Akadémiai Kiadónál

ETHNOGRAPHIA

A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata

Szerkeszti Hofer Tamás

Megjelenik évente 1 kötet 4 füzetben
Évfolyamonkénti előfizetési díja 80,— Ft
Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál

Kovalovszki Júlia a gimnázium elvégzése után a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen szerzett középkori régész-diplomát. Gyakorlóévét a Magyar Nemzeti Múzeumban töltötte, majd három évig a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeumban dolgozott. 1958 óta a Magyar Nemzeti Múzeum Középkori Osztályának tagja, jelenleg tudományos főmunkatársa. Méri István tanítványa, később munkatársként részt vett az Osztály középkori településkutatásaiban. Csaknem húsz éve vezeti a dobozi Árpád-kori falu feltárását. Bölcsészdoktori értekezésének témája a hasonló korú bashalmi település feltárása volt. Számos középkori műemlék (vár, kolostor stb.) régészeti kutatására alakult munkaközösségben is tevékenykedett vagy önállóan vezette a munkálatokat. Az utóbbiak közül kiemelkedő jelentőségű a feldebrői XI. századi templom feltárása.

FONTES ARCHAEOLOGICI HUNGARIAE